

HUMÁN INNOVÁCIÓS SZEMLE
HUMAN INNOVATION REVIEW

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
KARÁNAK LAPJA

KIADJA A HUMAN EXCHANGE ALAPÍTVÁNY

XIV. évfolyam, 2. szám, 2023. december

Szerkesztőbizottság

ALBERT-LŐRINCZ Csanád (Partiumi Keresztény Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nagyvárad, Románia)
ALBERT-LŐRINCZ Enikő (Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociálismunkás-képző Kar, Kolozsvár, Románia)
BAUMANN, Klaus (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg Caritaswissenschaft und Christliche Sozialarbeit - Theologische Fakultät, Németország)
BIRHER Nándor Máté (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar)
DELLAGIULIA, Antonio (Pontificia Università Salesiana, Róma, Olaszország)
ERDEI Gábor (Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar)
FLÓRA Gábor (Partiumi Keresztény Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nagyvárad, Románia)
GÁBRITY Molnár Irén (Újvidéki Egyetem Közgazdasági Kar, Szabadka, Szerbia)
HIDAS Zoltán (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar)
HOMICSKÓ Árpád Olivér (Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar)
LABAŠ, Danijel (University of Zagreb, Horvátország)
MOLNÁR Dániel (Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete)
SCHLETT András (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar)
VAJDA Norbert (Katolikus Szeretetszolgálat)

Alapító főszerkesztő

JUHÁSZ Gábor

Felelős kiadó

DÓZSA Zsófia Katalin

Nyelvi lektorálás, tördelés, szerkesztés

KAPITÁNY Zoltán

Szerkesztőség

Human Exchange Emberi Erőforrás Fejlesztő és Tanácsadó Alapítvány
e-mail: info@humanexchange.hu;
honlap: <http://humanexchange.hu/human-innovacios-szemle>

ISSN 2939-8614 (Online)

ISSN 2062-0292 (Print)

HUMAN EXCHANGE ALAPÍTVÁNY, 2023

TARTALOM

RAJKI ZOLTÁN: A MESTERSÉGES INTELLIGENCIÁN ALAPULÓ ALKALMAZÁSOK A BÖLCSESZET-, TÁRSADALOMTUDOMÁNY ÉS AZ OKTATÁS TERÜLETÉN	4
DURUGY ANDRÁS: EGYES ÜGYFÉLSZOLGÁLATI VISELKEDÉSI ELEMEEK (MAGATARTÁSMOZAIKOK) SZAKÉRTŐI MEGÍTÉLÉSE AZ ÜGYFÉLELVÁRÁSOK TÜKRÉBEN	22
ERDEI GÁBOR: EDINA MÁRKUS, JULIANNA BOROS, TAMÁS KOZMA: SUSTAINABILITY OF INNOVATION – RECENZÍÓ	44
TÖRŐ KRISZTINA, CSIKÓS GÁBOR, FLIEGAUF GERGELY, MOKOS JUDIT, SÓFI GYULA: INTERNALIZÁLÓ ÉS EXTERNALIZÁLÓ PSZICHÉS ZAVARÚ SERDÜLŐK SZORONGÁSOS ÉS DEPRESSZIÓS TÜNETTANÁNAK ÉS REZILIENCIÁJÁNAK EXPLORATÍV VIZSGÁLATA SÜRGŐSSÉGI GYERMEKPSZICHIÁTRIAI OSZTÁLYON	47
EPERJESI ZOLTÁN: A BÁNSÁG NÉMET AJKÚ NÉPESSÉGE A 19. ÉS 20. SZÁZAD FORDULÓJÁN	66
NOÉMI GAJDOS: THE LINGUISTIC REPRESENTATION OF WOMEN IN HAYAO MIYAZAKI'S MOVIES	85
HAJDU GÁBOR, TÓTH TIBOR: A SZOCIÁLIS VEZETŐKÉPZÉS JOGSZABÁLYI RENDSZERÉNEK KIALAKULÁSA A 2018 ÉS 2023 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN	103
BERTALAN PÉTER: HÁLÓZATOK A 20. SZÁZADI KATOLIKUS EGYHÁZBAN	114
JUHÁSZ GÁBOR: GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS VERSUS JÓLÉT ÉS FENNTARTHATÓSÁG	122
JUDITH GABRIELLA KENGYEL, TIBOR PÓLYA: COMPARATIVE PSYCHOLOGICAL CONTENT ANALYSIS OF COLLECTIVE VICTIMHOOD IN HUNGARIAN NATIONAL NARRATIVES AMONG EMIGRANT AND NON-EMIGRANT GROUPS	142
VARGA NORBERT: A MAGYAR KORMÁNYTISZTVISELŐI KAR HIVATÁSETIKAI KÓDEXÉNEK ELJÁRÁSJOGI SZABÁLYAI A BEJELENTŐ TISZTESSÉGES ETIKAI ELJÁRÁSHOZ VALÓ JOGÁNAK REMÉNYE TÜKRÉBEN	155

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIÁN ALAPULÓ ALKALMAZÁSOK A BÖLCSÉSZET-, TÁRSADALOMTUDOMÁNY ÉS AZ OKTATÁS TERÜLETÉN

RAJKI ZOLTÁN¹

Tartalmi összefoglaló

A tanulmány bemutatja a 21. századi technológiai forradalom és mesterséges intelligencia terjedésének hatásait. A publikáció rávilágít arra, hogy a mesterséges intelligencia már nem csupán a tudományos és üzleti szektorokra szorítkozik, hanem mindennapi életünk számos területén is elterjedt. Az olyan alkalmazások, mint például a ChatGPT, a Windows Bing kereső, a Google Bard, valamint a kép- és videószerkesztő eszközök sokféle területen használhatók, beleértve az oktatást, a munkaerőpiacot, a kulturális örökség megőrzését, a társadalomtudományi kutatásokat és a pedagógiát. A tanulmány szerint az így nyert információk felhasználhatók szövegfeldolgozásra, elemzésre, fordításra, a tanulás segítésére és egyéb célokra is. Az alkalmazások gyors és pontos információhoz való hozzáférést biztosítanak, valamint segíthetnek az új ismeretek generálásában és az oktatás terén is. A téma szélesebb összefüggéseit tekintve a technológiai fejlődést, az oktatást, a társadalomtudományt és az emberi munka jövőjét is szemügyre veszi. A cikk nemcsak a mesterséges intelligencia sokoldalú alkalmazásait és hatásait tárgyalja, hanem rávilágít az etikai és társadalmi kihívásokra is, amelyekkel a mesterséges intelligencia térnyerése jár együtt. Ezek közé tartozik például a hamis információk terjedése, a magánélet védelme és a munkahelyi változások. Összességében tehát a tanulmány kiemeli a mesterséges intelligencia által nyújtott számos előnyt és a területtel járó kihívásokat a mindennapi életünkben, ezzel egyidejűleg arra összpontosítva, hogy hogyan kell szembenéznünk ezekkel a kihívásokkal.

Kulcsszavak: mesterséges intelligencia, oktatás, bölcsészettudomány, kulturális örökség, társadalomtudomány, pedagógia, etikai és társadalmi kihívások

Bevezetés

A 21. században tanúi vagyunk a technológia forradalmi fejlődésének, ahol a mesterséges intelligencia (MI) már régóta nem csak egy szűk tudományos és üzleti kör kiváltsága, hanem a mindennapi életünk szerves részévé válik. A ChatGPT, a Windows újabb Bing keresője, a Google Bard alkalmazása, valamint néhány ingyenesen is használható kép- és videószerkesztő mindenki részére elérhető. Egyre több hírt, információt olvashatunk ezekkel kapcsolatban a különböző online hírportálokon.² Az alkalmazások segítségével pár másodperc alatt bárki csaknem bármilyen témáról információt szerezhet, problémáira megoldást találhat. Szakértők szerint a mesterséges intelligencia térnyerése az oktatás (Dietz 2020) és a munkaerő piac (OECD 2023) életére is hatással van. Az általa generált kihívások a társadalmi és a politikai elit figyelmét is felkeltették. Az intenzív fejlődést üdvözlő hangok mellett

¹főiskolai tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Szociológiai Intézet

²Elég csak a Google keresőbe beütni a „mesterséges intelligencia” kifejezést és csak magyar nyelven az elmúlt 24 órára vonatkozóan több tucat cikket, híradást olvashatunk vele kapcsolatban.

egyre többen aggóalmukat fejezték ki. Az amerikai Élet Jövője Intézet például hat hónapra minden nagy teljesítményű, mesterséges intelligencián alapuló alkalmazás fejlesztésének leállítását szorgalmazta, hogy a velük kapcsolatos aggályokra megoldást találjanak (Future of Life Institute 2023).

A robbanásszerű fejlődés a különböző országok törvényhozásának szintjéig eljutott (Kohn–Pieper 2023). Az Európa Parlament 2023. június 14-én elfogadta az Unió Mesterséges Intelligencia Kódex tervezetét, az ún. AI Act-et, amelynek elsődleges célja az innovációs erőfeszítések támogatása mellett az uniós alapjogok biztosítása.³ Az Európai Unió tervezete kockázati alapon közelíti meg a mesterséges intelligencián alapuló rendszereket. Az uniós alapértékek szempontjából elfogadhatatlan kockázatot jelentő alkalmazások uniós használatának tiltását tervezi, a magas kockázatúaknál szigorú jogszabályoknak való megfelelést ír elő. Az alacsony kockázatúak pedig szabadon használhatók az Unió területén az aktuális jogszabályok tiszteletben tartásával (Madiega 2023).

Az intenzív fejlesztések eredményeként az összes tudományterületen gyakoribb az alkalmazások használata, így a bölcsészet- és a társadalomtudomány területén is. Jó példa erre a Digitális Örökség Nemzeti Laboratóriumának (<https://dh-lab.hu/>) tevékenysége, amely intézményközi összefogás keretében dolgozik a nemzeti kulturális örökség mesterséges intelligencia alapú feldolgozásán. A tanulmány elsődleges célkitűzése a mesterséges intelligencia felhasználási lehetőségeinek feltárása, illetve a használatukkal kapcsolatos kihívások számbavétele a bölcsészet-, a társadalomtudomány, és a pedagógia területén.

Mesterséges intelligencia és a bölcsészettudomány

A mesterséges intelligencia egyik legizgalmasabb alkalmazása a humán tudományokban a nyelvfeldolgozás és a szövegértés területe. Segítségével a vizsgált szövegek könnyebben elemezhetők, mivel az algoritmusok automatikusan azonosíthatják a vizsgált írás irodalmi jellemzőit, mint például a mű témája, stílusa, struktúrája. Az alkalmazás felismeri és megjelöli a benne található legfontosabb fogalmakat, helyszíneket, vagy karaktereket. Azonosíthatók a szövegben található szinonimák, és hasznos eszköz lehet akár a morfológiai⁴, szintaktikai⁵ és szemantikai⁶ és a diszkurzuselemzésben⁷. (Jurafsky–Martin 2023) A fentiekén kívül a gépi elemzés akár a szövegek érzelmi tartalmát is vizsgálhatja (Liu 2015). Sőt akár a szerzőazonosság megállapításában is segíthet (Mohsen et al 2016), továbbá vannak olyan alkalmazások, amelyek korábbi szövegekből és adatokból képesek új tartalmakat generálni.

Az elemzőrendszerek közül elsőként a **HuSpaCy** magyar nyelvi elemzőrendszert emelhetjük ki. Az alkalmazás egyszerűbb változata ingyenesen is használható. A HuSpaCy rendszer megkönnyíti a magyar nyelvű szövegek nyelvtani és jelentéstani értelmezését. (redaktor 2022a) A legismertebb angol nyelvű nyelvi

³A következő alapjogok érintettek: megkülönböztetés mentességhez való jog, véleménynyilvánítás szabadsága, emberi méltóság, személyes adatok és a magánélet védelme. A törvénytervezet szövege magyarul: Európai Bizottság (2021) és a törvénytervezet angol nyelvű összefoglalása: Madiega (2023). Az Európai Parlament mesterséges intelligenciáról szóló törvény fejlődése: <https://artificialintelligenceact.eu/developments/>

⁴A szavak szerkezetét és alakját vizsgálja. Pl. szófajok, todalékok.

⁵A mondatok szerkezetének vizsgálata. Pl. Alany, állítmány, tárgy stb. valamint ezek közötti kapcsolat.

⁶Szavak és mondatok jelentése.

⁷A szöveg egészét, nagyobb egységeit vizsgálja.

elemző programok⁸ elsősorban üzleti céllal készültek és lényegében fizetős a szolgáltatásuk. Bölcsészet- és társadalomtudományi kutatásokban történő felhasználásukkal kapcsolatosan nem találtam egyértelmű bizonyítékokat. Tudományos berkekben ingyenes, nyílt forráskódú Python nyelvre épülő rendszereket használnak⁹. Használatuk azonban kisebb-nagyobb programozói ismereteket igényel. Magyarországon a Digitális Örökség Nemzeti Laboratóriuma dolgozik tudományos célú magyar nyelvű természetes nyelvfeldolgozó rendszeren alapuló¹⁰ eszköz fejlesztésén. Jelenleg két részprojektet futtatnak: a gold standard korpuszt, a kézírás-felismerést és a Huwikifiert.¹¹

A kutatás és az oktatás területén a gépi fordítók is hasznos segítőtársaink lehetnek. Közülük a **DeepL** (<https://www.deepl.com/translator>) nevű alkalmazást említhetjük meg, amelynek ingyenes verziója – jelenleg – 29 nyelv között képes 5000 karakter erejéig viszonylag jó minőségű, gyors fordítást végezni. A mesterséges intelligencia nem csupán a modern nyelvek fordításához használható, hanem ősi, kihalt nyelvek modern nyelvre történő átültetéséhez is, de ehhez már saját fejlesztésű program szükséges. (Gutherz et al 2023) Az angol nyelvű cikkeink helyesírási, nyelvtani hibáinak felderítésében a **Grammarly** (<https://www.grammarly.com/>) nyújthat hasznos segítséget, de remek stilisztikai, átírási javaslatokat is ad a szöveg közérthetőségének javítása érdekében. Magyar nyelvű (is) cikkek, tanulmányok rövid tartalmi kivonatának elkészítéséhez kiváló eszköz lehet a Resoomer (<https://resoomer.com/en/>) ingyenes verziója. Természetesen angol nyelv esetében még további ingyenesen (is) használható alkalmazásokat találunk.¹²

A legnagyobb médiavisszhangot a **ChatGPT** (<https://chat.openai.com/>) és a **Google Bard** (<https://bard.google.com/>) kapta. E programok lehetővé teszik, hogy bárki gyorsan hozzáférjen releváns információkhoz párbeszéd formájában. Mindkét alkalmazás magyar nyelven ingyenesen is elérhető, és kvázi virtuális asszisztensként használható, de mint minden mesterséges intelligencián alapuló alkalmazás esetében, célszerű ellenőrizni az általuk nyújtott információk valóságtartalmát. A ChatGPT ingyenesen elérhető verziója a témától függően akár 2000 karakteres válaszokat is adhat. Fontos megjegyezni, hogy a cikk írásakor az ingyenesen is használható ChatGPT3.5. verzió számára csak 2021 szeptemberéig keletkező adatokat biztosították a fejlesztői. Bár széles területen lehet vele kommunikálni, de szűkebb szakterületen tudása felületlen és akár téves is lehet. Pozitívum, hogy ha valamivel kapcsolatosan nincsenek ismeretei, világosan közli. Tevékenységének ellenőrzését nehezíti, hogy nem nevezi meg az általa használt forrásokat.

A Microsoft az új, ingyenes Bing keresőmotorjába beépítette a ChatGPT4-et, amely lehetővé teszi az aktuális tartalmak feldolgozását. A Bing keresővel való kommunikáció magyar nyelven is történhet, azonban célszerű a kérdéseket olyan nyelven feltenni, amely naprakészebb válaszokat ad. A Bing válaszai rövidebbek és kevesebb forrást használ, de jelzi a felhasznált linkeket. A Bing keresési teljesítménye lényegesen alacsonyabb, mint a Google keresőé, ami korlátozza a beleépített

⁸IBM Watson Natural Language Understanding (<https://www.ibm.com/products/natural-language-understanding>), Amazon Comprehend (<https://aws.amazon.com/comprehend>); Microsoft Azure Cognitive Services (<https://azure.microsoft.com/en-us/products/cognitive-services/>)

⁹Például Natural Language Toolkit (<https://www.nltk.org/>), Stanford NLP (<https://nlp.stanford.edu/>), Core NLP (<https://stanfordnlp.github.io/CoreNLP/>), spaCY (<https://spacy.io/>), AllenNLP (<https://allenai.org/allennlp>)

¹⁰ Angolul Natural Language Processing, rövidítve NLP.

¹¹<https://dh-lab.hu/termeszetsnyelv-feldolgozas-nlp/>

¹²Tldrthis (<https://tldrthis.com/>), Wordtune (<https://app.wordtune.com/>)

chatrobot lehetőségeit. Kérdésfeltevésben pedig a lehető legkonkrétabbnak kell lennünk, hogy releváns választ kapjunk, bár ez minden chatrobotra igaz.

A Google Bard 2023 júliusától magyar nyelven is elérhető, és hosszabb válaszokat ad, mint az új Bing. Előnye a ChatGPT-vel szemben, hogy a Google keresőmotorját használja a legfrissebb információk megtalálására. A Binggel szemben azonban nem ad linkeket az általa használt forrásokra. Egy választ kiemel, de két másik lehetőség is megjelenik, amelyek akár ellentmondóak is lehetnek. Érdekes tehát mindegyik válaszlehetőséget megtekinteni, és ha kétségeink vannak, tisztázzuk a kérdést. Néha jelezheti, ha nem tud válaszolni, azonban olyan állításokat is tényként közölhet, amelyeket „ő talált ki”. Egy pénzügyekkel foglalkozó weboldallal kapcsolatosan kérdeztem tőle az interneten fellelhető szakmai véleményeket. A chatrobot ténylegesen nem létező szó szerinti idézeteket közölt, megnevezve a nyilatkozó személyt, a megjelenés idejét, helyét. Miután a linkbeli elérhetőségüket kértem, a következőket válaszolta: „Sajnálom, nem tudom megadni a linket. A nyilatkozatok nem szerepelnek a Walletinvestor weboldalon, a CNBC weboldalon vagy a Kitco News weboldalon. Lehet, hogy a nyilatkozatok más weboldalon szerepelnek, de nem tudom megmondani, hogy melyek” ... A párbeszéd végén „bevallotta”: „Igen, a nyilatkozatokat én találtam ki. Sajnálom, hogy pontatlan információt adtam. Még fejlesztés alatt állok, és mindig tanulok. Igyekszem a jövőben pontosabb lenni.”¹³ E kutatásomhoz a Bard segítségével is próbáltam szakirodalmat gyűjteni. Sajnos az általa közölt szerzővel, címmel, megjelenés helyével, idejével magyar nyelvű tanulmányok, könyvek fellelhetetlenek voltak. Hasonló problémákat tapasztaltam az általa említett angol nyelvű tudományos könyvekkel is. Összességében én a ChatGPT-t tartom a három közül a legmegbízhatóbbnak minden korábban említett hiányosságának figyelembevételével.

A három közismert chatrobot mellett további, általában fizetős szöveges tartalomgeneráló eszközök léteznek, mint például az esszéíráshoz használható **GoodAI** (<https://www.the-good-ai.com/>), vagy a cikk, blog- és reklámszövegek, e-mailek elkészítéséhez a **Writesonic** (<https://writesonic.com/>).

A kreatív tartalomkészítés számos tudományterületen, de különösen az oktatásban hasznos lehet. Bár találunk ingyenesen is használhatót, azonban az igazán hasznosak már havidíjasak. Angol nyelvű irodalmi jellegű szövegek készítéséhez több programot ismerünk (RenaissanceRachel 2023),¹⁴ közülük a **Sudowrite** például lehetővé teszi, hogy több mint egy tucat irodalmi kategória közül választhassuk ki a készülő művünk stílusát.¹⁵ Zeneszerzésben vagy zenei művek szerkesztésében, feldolgozásában a **Beatoven.ai** (<https://www.beatoven.ai/>) és a **Soundraw** (<https://soundraw.io/>) nyújthat segítséget. Ezek a hétköznapi ember számára videó-, vagy podcast készítéséhez is hasznosak lehetnek.¹⁶ A kép- és videó szerkesztéshez számos alkalmazást találhatunk.¹⁷ Létezik külön program a képek nem kívánt

¹³A Google Barddal 2023. július 22-én folytatott párbeszéd.

¹⁴Például Sudowrite (<https://www.sudowrite.com/>) Story AI (<https://storyai.cc/>); NovelAI (<https://novelai.net/>)

¹⁵A következő kategóriák közül választhatunk vagy ötvözhetjük őket: romantikus, krimi, misztikus, thriller, sci-fi, fantasy, történelmi, irodalmi fikció, horror, fiatal felnőtt, gyermek, kaland, akció, városi fikció, disztópikus, paranormális romantikus, humor, mágikus, realista, detektív, izgalmas.

¹⁶Az alkalmazásban 8 stílus és 16 különböző hangulat között választhatunk. Az ingyenes verzió havi 5 perc zenei anyag letöltését teszi lehetővé.

¹⁷Media.io (<https://www.media.io/>); Bhuman (<https://www.bhuman.ai/>); Heygen (<https://app.heygen.com/login>); Pictory.ai (<https://pictory.ai/>); Seedrs (<https://wearenova.ai/>); Remini.ai (<https://remini.ai/>) pedig segít a képszerkesztésben.

tartalmának eltávolítására¹⁸, vagy a háttérük¹⁹ eltüntetésére. Képgenerálásban az **Open AI Dalle** (<https://openai.com/dall-e-2>) említhető meg. A különféle szöveges, képi és mozgóképi tartalomgenerálás azonban komoly etikai (pl. plágium) problémákat is felvet, amelynek néhány lényeges elemével a tanulmány későbbi részeiben foglalkozom.

A bölcsészeti témák közül a filozófiai és az etikai kérdések vizsgálatára külön alkalmazások készültek, amelyek érvelések elemzésében, érvek és ellenérvek kapcsolatának megjelölésében, valamint a fontos fogalmak és kifejezések meghatározásában segítenek. Az **Ethical Eos** (<https://ethicalos.org/>) és az **IBM Watson Ethics** (<https://www.ibm.com/artificial-intelligence/ethics>) ezen túl etikai érveléseket, dilemmákat is generál. A ChatGPT-hez hasonló működési elven alapuló **Philosopher AI** (<https://philosopherai.com/>) pedig filozófiai kérdések vizsgálatára szolgál.

A mesterséges intelligencián alapuló szoftverek a kulturális örökség megőrzésében és digitalizálásában is hasznos eszközökké válhatnak. Az algoritmusok képesek elemző és felismerő technikákat alkalmazni a kulturális anyagokban, mint például a régészeti leletekben, a műalkotásokban vagy a történelmi dokumentumokban, ami segíthet a digitalizált tartalmak archiválásában, információk hozzáférhetővé tételében és azok kutatásában.²⁰ Magyarországon a korábban említett Digitális Örökség Nemzeti Laboratórium keretében összefogó intézmények dolgoznak egy magyar nyelvű keretrendszer kialakításán. Természetesen a könyvtárak (Bódog 2020), levéltárak (Hegedűs 2021, redaktor 2022b), múzeumok (DigitalHungary 2023) és a kutatók munkáját is megkönnyítik a mesterséges intelligencián alapuló alkalmazások.

Mesterséges intelligencia a társadalomtudományban

A mesterséges intelligencia használata a társadalomtudományi kutatások számára is egyre nélkülözhetetlenebb, mert segítségével hatalmas adatmennyiség dolgozható fel, és a programok előrejelzést is adhatnak. A gazdasági adatok elemzésére felhasználható, mesterséges intelligencián alapuló szoftverek egy részének használatához²¹ kisebb-nagyobb programozási ismeretek (általában Python) szükségesek. A programozói ismereteket nem igénylő alkalmazások használata pedig a rendelkezésemre álló adatok szerint egy átlagos magyar egyetemi hallgató vagy oktató számára megfizethetetlen.²² Az ingyenesen elérhető alkalmazások inkább pénz- és tőkepiaci eszközök elemzéséhez használhatók, mint pl. a **Tradingview** (<https://www.tradingview.com/>).

¹⁸Cleanup Pictures (<https://cleanup.pictures/>)

¹⁹Removebg (<https://www.remove.bg/>)

²⁰OpenContext (<https://www.opencontext.com/>) segítségével az archeológiai adatok elérhetőbbé válhatnak. A Google Arts & Culture alkalmazásnak van olyan funkciója, amely felismeri és azonosítja a műalkotásokat a felhasználók által készített fényképek alapján. Az Artvee (<https://artvee.com/>) online platform több ezer digitálisan archivált műalkotást tartalmaz. A témakörhöz bővebben: Palkó Gábor (2022).

²¹Például: EconML (<https://www.microsoft.com/en-us/research/project/econml/>), QuantEcon (<https://quantecon.org/>).

²² Oxford Economics (<https://www.oxfordeconomics.com>), Macrobond (<https://www.macrobond.com/>), Eviews (<https://www.eviews.com/home.html>), Capital IQ (<https://www.capitaliq.com>) és FactSet (<https://www.factset.com/>). A cégek weboldalain a következő induló árak találhatók (éves díj): Eviews 1775 USD, TagniFi Value (<https://about.tagnifi.com/>) 3590 USD. A Wall Street Prep (én) adatai szerint a FactSet 12000 USD, a Refinitiv (<https://www.refinitiv.com/>) 22000 USD, míg a Bloomberg (<https://www.bloomberg.com/>) akár 24000 USD-t is elkér egy éves előfizetésért.

A közösségi médiát elemző eszközök²³ – bár elsősorban vállalkozások számára készültek – használhatók társadalomtudományi kutatások számára is. A mesterséges intelligencián alapuló rendszerek nem csupán a követők demográfiai összetételét, a posztokra történő reakciók statisztikai jellemzőit (lásd megtekintések, kedvelések, kommentek stb. száma) képesek elemezni, hanem a posztok és hozzászólások érzelmi tartalmát is felismerik. Így segítségükkel a vizsgált közösség hangulata, véleménye is nyomon követhető, és azonosíthatjuk a legfontosabb trendeket. Használatukkal a kutatásunk számára releváns influenszereket és tevékenységüket is megvizsgálhatjuk kvalitatív és kvantitatív módszerekkel. A gondot az jelentheti, hogy a piacon lévő megoldások némelyikének használatához programozói tudásra is szükség van, vagy havidíjas szolgáltatások. Ingyenes programok közül a **SentStrength** (<http://sentistrength.wlv.ac.uk>) említhető meg, de az a tanulmány készítése idején még magyar nyelven nem volt használható. Az angol nyelvű Fake News-ok azonosításában a **Full Fact** (<https://fullfact.org/about/ai/>) vagy **Sensity** (<https://sensity.ai/>) segíthet.

A fogyasztói magatartás elemzésére további eszközök is rendelkezésünkre állnak. A mesterséges intelligencián alapuló alkalmazások ugyanis nem csupán nagy mennyiségű adatok – főleg online – gyűjtésében, feldolgozásában hasznosak, hanem a piaci szegmentáció (pl. vásárlási preferenciák, érdeklődési körök vagy demográfiai adatok alapján), vevői értékbecslés, érzelmi elemzés területén is érdekesekek lehetnek. Saját weboldalunk látogatóival kapcsolatosan, illetve marketingkommunikációnk elemzéséhez kiválóan használható a **Google Analytics** és a **Hotjar** (<https://www.hotjar.com>). A **Qualtrics** (<https://www.qualtrics.com/>) a fentiekén túl alkalmas eszköz piackutatásra, különféle elégedettségi felmérésekre (ügyfél, munkatársi, hallgatói stb.), vagy termékfejlesztés tesztelésére.

A mesterséges intelligencián alapuló eszközök közül automatizált felméréselemzésre használható programok is előfordulnak. A **Pollfish** (<https://www.pollfish.com/>), a **Qualtrics**, a **SurveyMonkey** (<https://www.surveymonkey.com/>) vagy a **Google Forms** mesterséges intelligenciával támogatott funkciókat kínálnak a felmérési válaszok automatikus elemzéséhez. Ezek képesek a nyílt végű válaszok témáinak, érzelmeinek és mintáinak azonosítására, megkönnyítve ezzel a nagyszabású felmérésekből származó tanulságok kinyerését. Fontos azonban megjegyezni, hogy a fent említett weboldalak statisztikai elemző eszköztára lényegesen elmarad a szociológusok és más társadalomkutatók által használt Statistical Package for the Social Sciences-től (SPSS).

A hálózatok kutatás területén is komoly segítséget nyújthatnak a mesterséges intelligencia algoritmusai, mert sokkal gyorsabban és hatékonyabban elemezhetjük a társadalmi hálózatokat, kapcsolatokat. Képesek a hálózati struktúrák vizualizálására, kulcsfontosságú befolyásolókat azonosítására, illetve hálózaton belüli interakció vagy információáramlás mintáinak felderítésére. Másrészt jó lehetőséget nyújtanak a közösségi dinamikák elemzésére is, ami különösen a közösségi médiaplatformok kapcsolati hálóinak elemzésében jelent segítséget. Több nyílt forráskódú alkalmazás létezik e területen.²⁴ Két alkalmazást kiemelhetünk közülük: a **NodeXL** (<https://www.smrfoundation.org/nodexl/>) és a **Gephi** (<https://gephi.org/>) a különböző forrásokból származó adatok elemzésére alkalmas úgy, mint a közösségi média, email vagy a webnaplók. A két alkalmazás nem csupán azonosítja a hálózat

²³Például a Brandwatch (<https://www.brandwatch.com/>); Analisa.io (<https://analisa.io/>)

²⁴Pajek (<http://mrvar.fdv.uni-lj.si/pajek/>), NetMiner (<http://www.netminer.com/main/main-read.do>) vagy a Social Network Visualizer (<https://socnetv.org/>) nevű alkalmazás használható.

csomópontjait és a közöttük meglévő kapcsolatot, hanem vizuálisan is megjeleníti azokat.

A mesterséges intelligencia alapú alkalmazások kiválóan alkalmasak a kvalitatív kutatásra, beleértve a digitalizált anyagok elemzését is. Ezek az eszközök lehetővé teszik a nagyszabású művek tanulmányozását és sokoldalú elemzését. Az **NVIVO** szoftver²⁵ például ideális tartalomelemzésre, de csak fizetős változatban érhető el. A szoftver egyszerűvé teszi a szöveges tartalmak importálását és kategorizálását, továbbá tematikus elemzéseket és interaktív vizualizációkat is lehetővé tesz. A szoftver ezen túl képes interjúk és fókuszcsoportos beszélgetések átírására és kódolására, valamint segít a témák és minták azonosításában. A szoftver alkalmas még dokumentumok, folyóiratcikkek, jelentések és egyéb szövegek tartalomelemzésére is. A programmal képeket, fényképeket, festményeket és egyéb vizuális adatokat is lehet elemezni. További hasznos eszközök a kvalitatív kutatáshoz a havidíjas **Dedoose** (<https://www.dedoose.com/>) és **MAXQDA** (<https://www.maxqda.com/>). Természetesen vannak ingyenes eszközök is, amelyek megkönnyíthetik a társadalomtudósok munkáját, azonban ezek általában kevesebb elemzési lehetőséget biztosítanak.²⁶

Mesterséges intelligencián alapuló eszközök a pedagógiában

A mesterséges intelligencia alkalmazásának területe hamar elérte az oktatást (Fadel et al 2023). Az MI alapú eszközök képesek követni a diákok teljesítményét, azonosítani gyengeségeiket és erősségeiket, valamint személyre szabott tananyagot és feladatokat nyújtanak számukra. Ez lehetővé teszi, hogy a diákok saját tempójukban tanuljanak. A programok az oktatók munkáját is segítik, mert időben támogatást nyújthatnak a diákoknak. Emellett gyors visszajelzést kapnak a tanítási módszerek és tartalmak hatékonyságáról, ami segíti a tananyag fejlesztését. A Carnegie Mellon University által kifejlesztett nyílt forráskódú, ingyenesen is használható **Cognitive Tutor Authoring Tools (CTAT)**²⁷ a korlátozott programozási tapasztalattal rendelkezők számára ugyancsak használható. A **Savvas Realize** egy másik, hasonló elven működő eszköz, ami adaptív tananyagokat és gyakorló feladatokat kínál a diákoknak. A mesterséges intelligencia segítségével folyamatosan figyeli a diákok teljesítményét és igazodik a tanulási igényeikhez.²⁸ Az oktatók ezt a programot tananyagszerkesztésre, személyre szabásra és teljesítmény nyomon követésére használhatják. Használata azonban licencköteles. Hasonló elveken működik a **CenturyTech**²⁹ is.

A virtuális valóság (VR) és a kiterjesztett valóság (AR) alkalmazása kiváló eszköz az oktatásban a tanulók interaktív és tapasztalati tanulási élményeinek a megszerzésében. Segítségükkel a diákok jobban megérthetik a fogalmakat, fejlődik a problémamegoldó és más gyakorlati képességük. A legismertebb AR alkalmazások közé tartozik a **Duolingo AR** (<https://www.duolingo.com/>) nyelvtanulási alkalmazás. Az alkalmazás felismeri a környezetben található tárgyakat és megjeleníti a megfelelő

²⁵<https://alfasoft.com/software/statistics-and-data-analysis/qda-qualitative-data-analysis/nvivo/> Angol, kínai, francia, német, japán portugál, spanyol nyelvű lehet a kezelő felülete, de a program bármilyen nyelven képes dolgozni.

²⁶Voyant Tools (<https://voyant-tools.org/>) A tanulmány elkészítésekor arab, bosnyák, horvát, cseh, angol, francia, német, héber, olasz, japán portugál, szerb és spanyol nyelvű szövegek elemzésében segít.

²⁷<https://github.com/CMUCTAT/CTAT/wiki>

²⁸<https://www.pearson.com/us/higher-education/why-choose-pearson/digital-learning.html>

²⁹<https://www.century.tech/explore-century/secondary-schools/>

szókincset és kifejezéseket. A program segítségével a felhasználók virtuális beszélgetéseket folytathatnak virtuális karakterekkel, kiterjesztett valóságos környezetben. Sőt kincsvadászaton keresztül is gyakorolhatják a nyelvtudásukat. A program ingyenesen is használható, és van prémium változata is.³⁰

A Duolingo AR révén eljutunk az oktatás változásának egyik lehetséges útjára, amelynek során virtuális tanítók interaktív módon segítik a tanulókat a tananyag megértésében és kérdéseik megválaszolásában. Ezek a tanítók lehetnek különféle karakterek, virtuális asszisztensek vagy mesterséges intelligencia alapú chatbotok. Segítségükkel a diákok azonnal választ kapnak a problémáikra, ami segíti őket a továbbhaladásban.³¹ Az oktatás területén természetesen alkalmazhatók a mesterséges intelligencián alapuló fordító szoftverek, amelyek automatikusan lefordítják idegen nyelvről a szövegeket. Másrészt a mesterséges intelligencia segítségével oktatási játékok és szimulációk is készíthetők.

Természetesen a mesterséges intelligencián alapuló eszközök segítségével a plagizáció is gyorsan felismerhető, amelyek általában prémium szolgáltatás keretében működnek. Közülük több már a chatrobotok által készített szövegek kiszűrésében is segít.³² Az elmúlt hetekben, hónapokban jelentek meg speciálisan a mesterséges intelligencia által generált tartalmak kiszűrésére szolgáló alkalmazások, mint például a GPTZero (<https://gptzero.me/>), a ZeroGPT (<https://www.zerogpt.com/>), vagy az Originality.AI (<https://originality.ai/>).³³ E programok megbízhatóságával kapcsolatos problémákról a magyar sajtó is tudósított, miszerint az egyes alkalmazások hibáiból fakadóan az Egyesült Államokban egyetemistákat vádoltak meg ártatlanul plagizálással. Sőt a ZeroGPT az Egyesült Államok alkotmányának 92%-át, míg a Biblia egyes részeinek 88%-át tartotta mesterséges intelligencia által létrehozott szövegnek (-RC- 2023).³⁴ Az amerikai sajtóban is komoly vitát váltott ki a mesterséges intelligencia által generált tartalom felismerésére specializálódott alkalmazások megbízhatósága. Egyes kutatók ugyanis feltárták, hogy az alkalmazások elfogultságot mutatnak a nem angol anyanyelvű írókkal szemben. Más kutatók, mint Pegoraro vagy Van Olijen 50% alatt mérte ezen eszközök pontosságát a mesterséges intelligencia által alkotott szövegek azonosítása területén, míg az ember által írt tartalmakat magasabb százalékban (kb. 83%) ismerték fel. (Hines 2023, Sample 2023) A sok felsőoktatási intézmény által használt

³⁰Duolingo (én.): Mi az a Duolingo Plus? [https://support.duolingo.com/hc/hu/articles/115004068043-Mi-az-a-Duolingo-Plus-A-fejlesztők-weboldalán-több-tudományos-tanulmány-található-amely-az-alkalmazás-felhasználásának-eredményeit-mutatja-be-A-tanulmányok-a-cég-szemponyijából-azonban-egyfajta-marketingeszköznek-is-tekinthetők-\(Jiang-et-al-2020\)-\(Jiang-et-al-2021\)-\(Jiang-et-al-2022\)-\(Jiang-et-al-2023a\)-\(Plonsky-Sudina-2023\)-\(Jiang-2023b\)-\(Freeman-et-al-2023\)](https://support.duolingo.com/hc/hu/articles/115004068043-Mi-az-a-Duolingo-Plus-A-fejlesztők-weboldalán-több-tudományos-tanulmány-található-amely-az-alkalmazás-felhasználásának-eredményeit-mutatja-be-A-tanulmányok-a-cég-szemponyijából-azonban-egyfajta-marketingeszköznek-is-tekinthetők-(Jiang-et-al-2020)-(Jiang-et-al-2021)-(Jiang-et-al-2022)-(Jiang-et-al-2023a)-(Plonsky-Sudina-2023)-(Jiang-2023b)-(Freeman-et-al-2023)).

³¹Jó példa erre a Squirrel AI (<http://squirrelai.com/>), Socratic (<https://socratic.org/>)

³²Turnitin (<https://www.turnitin.com/>), Grammarly, Copyspace (<https://www.copyspace.ai>). Grammarly egyelőre csak angolul.

³³A fentiekén túl még számos alkalmazás létezik a mesterséges intelligencia által generált tartalmak azonosítására. A legjelentősebbek a következők Demers (2023) szerint: Originality.AI, Writer (<https://writer.com/ai-content-detector/>), Copyleaks AI Content Deetector (<https://copyleaks.com/ai-content-detector/>), Crossplag AI detector (<https://crossplag.com/ai-content-detector/>), GPTZero, Sapling AI Detector (<https://sapling.ai/ai-content-detector/>), Content at Scale's AI detector (<https://easywithai.com/ai-content-detectors/content-at-scale/>), ZeroGPT, GLTR, Corrector AI Detector & Chat GPT Detector Free (<https://corrector.app/ai-content-detector/>), Writefull GPT Detector (<https://x.writefull.com/gpt-detector/>), Hive Moderation's AI Generated Content Detection (<https://hivemoderation.com/ai-generated-content-detection/>), Paraphrasing Tool AI Content Detector (<https://paraphrasingtool.ai/ai-content-detector/>). Fontos azonban megjegyezni, hogy többségük esetében a magyar nyelvű felhasználhatóságuk a tanulmány elkészítésekor korlátozott volt.

³⁴A legjobb AI felismerők közé sorolt Originality.ai szerint is az amerikai alkotmánynak 60%-a mesterséges intelligencia által generál szöveg. (Hines 2023)

Turnitin ezen a területen 96-98% pontosságot állít magáról (Fowler 2023). A nagy amerikai egyetemek esetében a 2-4%-os tévedés is magas arányszám, mivel több egyetemen ártatlanul vádoltak diákokat mesterséges intelligencia nem megengedett használatával. Ráadásul a technikai fejlődés miatt egyre nehezebb lesz a mesterséges intelligencia által generált tartalom felismerése. Ezért például a Vanderbilt University a jövőben nem használ mesterséges intelligencia által generált tartalom kiszűrésére plágiumfelismerő szoftvereket. A probléma megoldását az oktató és diák közötti viszonylatrendszerben, illetve a hallgatónak az alkalmazások etikus felhasználására történő megtanításában látja. (Coley 2023) Előremutató kezdeményezésnek tartom e témakörben a Modern Language Association kezdeményezését, amely a különböző típusú (szöveges, képi) MI eszközök által generált tartalmak szakszerű leihivatkozására nyújt javaslatot (MLA Style Center én). Tapasztalatom szerint a ZeroGPT felemásan szűri ki a mesterséges intelligencia által generált szövegeket. Így például 2013-ban írt tanulmányom 40%-át mesterséges intelligencia által megírt tartalomnak tartotta, miközben akkor még ezek az eszközök nem léteztek. Eközben az e tanulmányban is ismertetett Barddal folytatott kommunikációm nem tartotta MI generált tartalomnak.

A mesterséges intelligencián alapuló eszközök is hozzájárulnak a hagyományos oktatási szerepek átalakulásához. Korábban ugyanis nagyon sok tantárgy esetében a lexikális ismeretek átadására, ismétlésére törekedtek az oktatók. Mára azonban a diákok problémamegoldó készsége, kreativitása és a kritikus gondolkodás fejlesztése, illetve a tananyag mélyebb tartalmának megértése válik kulcsfontosságúvá, kiegészülve a közös munkára és a jó kommunikációs készségre történő fejlesztéssel (Mező-Szabóné 2021, Teacher Academy 2023). A mesterséges intelligencia térhódítása nagy lehetőséget rejt magában, mert bizonyos oktatási folyamatok automatizálásával az oktatók időt nyerhetnek új oktatási módszerek kifejlesztésére. Alkalmazásával a diákok esélyegyenlősége, kreativitása és innovativitása is növekedhet.

Kihívások és etikai szempontok a mesterséges intelligencia alkalmazása területén

A mesterséges intelligencia térhódítása azonban számos kihívással is jár. A mesterséges intelligencián alapuló rendszerek ugyanis nagy mennyiségű adathoz férnek hozzá, amelyet akár rosszindulatúan is felhasználhatnak egyes „szereplők” (Nemes 2023, HVG 2023). A mesterséges intelligencia segítségével hamis információk terjesztése is könnyebbé válik, illetve egyes alkalmazásokkal lehetőség nyílik valóság-hű videókat, fényképeket készíteni, amelyekkel lehetséges zsarolni vagy rossz fényben feltüntetni embereket (Králl 2023). A mesterséges intelligencián alapuló rendszerekkel lehetőség nyílik az emberek megfigyelésére, nyomon követésére. Ez különösen az autokratikus társadalmi rendszerekben jelenthet különösen nagy problémát, de akár demokratikus társadalmakban is előfordulhat, hogy a hatalom megfigyelése alatt szeretné tartani a számára nem kívánatos társadalmi csoportokat.

A mesterséges intelligencia működését nagymértékben meghatározza, hogy milyen adatokból tanultak. Tehát torz adatok rossz válaszokat szülnék. Sőt, ahogyan láttuk, akár saját fantáziájuk termékét is képesek tényként közölni, „szándékosan” megtévesztve ezzel a felhasználót. Mivel egyre több területen használják a mesterséges intelligencia rendszereket döntéshozatalhoz, ezért lényeges szempont, hogy az ne legyen diszkriminatív. A mesterséges intelligencia során a népszerű chatrobotokat hatalmas mennyiségű anyag segítségével tanították, így az érintett

cégek felhasználták különböző szerzők, gyakran jogvédelem alatt álló műveit jogdíj fizetés mellőzésével. Több amerikai író ezért beperelte a ChatGPT tulajdonosát, az OpenAI-t, illetve képzőművészek is indítottak pert a Stability AI, Midjourney és a DeviantArt mesterséges intelligencia programok ellen (Kozics, 2023). A tudomány és a felsőoktatás világában (de nem csak ott!) a korábban tárgyalt plagizálás témaköre jelent további komoly problémát, amely esetében magának a szabályrendszernek a kialakítása is lényeges kihívások elé állítja az e szférában működő intézményeket (Schifano 2023).

Komoly társadalmi és etikai probléma, hogy a mesterséges intelligencia rendszerek számos tevékenységet automatizálnak a jövőben, ami sokak munkahelyvesztését is jelentheti. Az OECD szerint a munkahelyek 27%-át veszélyezteti a mesterséges intelligencia térhódítása (OECD 2023).³⁵ Tehát lényeges szempont, hogy a társadalom segítse az érintettek átképzését. A mesterséges intelligencia terjedése megítélésem szerint tovább növeli a technikai szakadékokat és a társadalmi egyenlőtlenséget a társadalom különböző rétegei között. Részben vannak olyanok, akik már a használatukhoz szükséges eszközöket sem képesek megvásárolni. Részben pedig a mesterséges intelligencián alapuló rendszerek többségének használata kisebb-nagyobb anyagi ráfordítást igényel. A társadalmi, technikai szakadék már az oktatás szintjén jelentkezik. Azok a diákok, akiknek az oktatási intézménye nem tud, vagy nem akar bekapcsolódni megfelelő szinten a forradalmi változásokba, lényegesen lemaradnak a társaiktól, mivel ezeknek az alkalmazásoknak használata előbb vagy utóbb elvárás lesz a munkaerő piacon.

Tudományos területen is komoly kihívások jelentkeznek. A versenyben azok a kutatóhelyek, felsőoktatási intézmények maradnak meg, ahol biztosítani tudják a fenntartók az anyagiakat a legkorszerűbb alkalmazások használatához előfizetés és/vagy fejlesztés formájában. Használatukhoz és a fejlesztésekhez már komoly – akár több tudományterületet érintő szakemberekből álló - teammunkára van szükség. Az új eszközök kifejlesztése, vagy használatuk elsajátítása is komoly időbeli ráfordítást igényel. Amennyiben a kutatóintézetekben dolgozók részére az anyagiakat biztosítja a fenntartó, akkor még képesek lesznek a szakmai, tudományos versenyre. A sokrétű oktatási feladatokkal a tömegképzésben is aktív szerepet vállaló oktatók azonban már kevésbé tudnak lépést tartani a tudományban is jelentkező forradalmi változásokkal.

Összegzés

A mesterséges intelligencia rohamos térnyerése már nem visszafordítható folyamat. Jelenléte az élet szinte minden területén érezhetővé vált, beleértve a bölcsészet, társadalomtudomány és pedagógia területeit. Ezek az innovatív alkalmazások nem csupán megkönnyítik a mindennapi életünket, hanem számos munkafolyamatot is hatékonyabbá tesznek. A jövőben felelős és fenntartható alkalmazásuk elengedhetetlen.

Az oktatás területén a mesterséges intelligencia lehetőségei még kiaknázatlanok: automatizált folyamatok, adaptív tananyagok és interaktív chatrobotok segítségével ugyanis hatékonyabbá és izgalmasabbá tehetjük a tanulási tapasztalatokat. Ugyanakkor óvatosan kell kezelnünk az egyoldalú technológiai függőség kialakulásának lehetőségét, amely negatívan hathat az oktatásban

³⁵A mesterséges intelligencia munkaerő-piacra történő hatásairól magyar nyelven bővebben: (Boncz-Szabó 2022)

résztevők személyes kapcsolatainak intenzitására. Nem csupán az intézményben dolgozók felelősségéről kell szólnunk, hanem külön ki kell emelnünk a fenntartók szerepét is, akiknek biztosítaniuk kell a rendszer kiépítéséhez és működtetéséhez szükséges anyagi és egyéb feltételeket, ami magában foglalja – különösen az oktatási intézmények esetében – az esélyegyenlőség fenntartását is.

Az egyetemi és kutatóintézeti kutatások területén is javasolt lépéseket tenni az általunk vizsgált tudományterületeken az alkalmazásuk irányába, mivel segítségükkel leegyszerűsíthetők és felgyorsíthatóak a kutatások, különösen nagy adatmennyiségek esetén. Ezen túl az alkalmazások új szempontokat és ötleteket nyújthatnak, amelyekre korábban nem is gondoltak az érintettek.

A mesterséges intelligencia fejlesztése nemcsak a gazdasági versenyképességre, hanem a társadalom egészének fejlődésére is hatással van. A technológiai előrehaladás és a mesterséges intelligencián alapuló alkalmazások terjedése iránti növekvő igény ellenére fontos megjegyeznünk, hogy minden alkalmazás alapos tesztelést, kutatást és összehangolt együttműködést igényel a kívánt eredmények eléréséhez. Bizonyos területeken saját eszközök fejlesztése szükséges, amely csak több tudományterületen együtt dolgozó szakemberek együttműködésével valósulhat meg.

Irodalomjegyzék

Bódog András (2020): A mesterséges intelligencia könyvtári alkalmazásáról szóló webinárium ismertetése, Könyvtártudományi Szakkönyvtár.

<https://ki.oszk.hu/hir/konyvtartudomanyi-szakkonyvtar/mesterseges-intelligencia-konyvtari-alkalmazasarol-szolo>. Letöltve: 2023.08.31.

Boncz Bettina – Szabó Zsolt Roland (2022): A mesterséges intelligencia munkaerőpiaci hatásai. Hogyan készülünk fel? Vezetéstudomány, 53 (2), 68-80. o., DOI:

<https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2022.02.06> Letöltve: 2023.08.31.

Coley, Michael (2023): Guidance on AI Detection and Why We're Disabling Turnitin's AI Detector. Vanderbilt University,

<https://www.vanderbilt.edu/brightspace/2023/08/16/guidance-on-ai-detection-and-why-were-disabling-turnitins-ai-detector/> Letöltve: 2023.08.31.

Demers, Tom (2023): 16 of the Best AI and ChatGPT Content detectors compared. Search Engine Land, <https://searchengineland.com/ai-chatgpt-content-detectors-395957>. Letöltve: 2023.08.31.

DigitalHungary (2023): Mesterséges intelligencia a múzeumokban,

<https://www.digitalhungary.hu/e-volution/Mesterseges-intelligencia-a-muzeumokban/19900/> Letöltve: 2023.08.31.

Dietz Ferenc (2020): A mesterséges intelligencia az oktatásban: kihívások és lehetőségek, Scientia et Securitas. 1 (1), 54-63. o.; DOI:

<https://doi.org/10.1556/112.2020.00009>. Letöltve: 2023.08.31.

Európai Bizottság (2021): Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok (a mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály) megállapításáról és egyes uniós jogalkotási aktusok

módosításáról, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0206>. Letöltve: 2023.08.31.

Fadel, Charles – Holmes, Wayne – Bialik, Maya (2019): *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston: Center for Curriculum Redesign.

Fowler, Geoffrey A. (2023): We tested a new ChatGPT-detector for teachers. It flagged an innocent student, *Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/technology/2023/04/01/chatgpt-cheating-detection-turnitin/>. Letöltve: 2023.08.31.

Freeman, Cassie – Kittredge, Audrey – Wilson, Hope – Pajak, Bozena (2023): *The Duolingo Method for App-based Teaching and Learning*, <https://duolingo-papers.s3.amazonaws.com/reports/duolingo-method-whitepaper.pdf>. Letöltve: 2023.08.31.

Future of Life (2023): *Pause Giant AI Experiments: An Open Letter*. Future of Life Institute, március 22. <https://futureoflife.org/open-letter/pause-giant-ai-experiments/>. Letöltve: 2023.08.31.

Gillham, Jonathan (2023): *AI Content Detector False Positives – Accused of Using Chat GPT or Other AI? Originality.ai*, <https://originality.ai/blog/ai-content-detector-false-positives>. Letöltve: 2023.08.31.

Guthertz, Gai – Gordin Shai – Sáenz, Luis – Levy, Omer – Berant, Jonathan (2023): *Translating Akkadian to English with neural machine translation*, *PNAS Nexus*, 2 (5). pgsad096, Doi: <https://doi.org/10.1093/pnasnexus/pgad096>. Letöltve: 2023.08.31.

Hegedűs István (2021): *Hogyan segít újragondolni a levéltárak szerepét a mesterséges intelligencia és a gépi tanulás? Levéltári Közlemények*, 90 (1-2), 89-98. o. https://www.academia.edu/49108320/Hogyan_seg%C3%ADt_%C3%BAjragondoln_i_a_lev%C3%A9lt%C3%A1rak_szerep%C3%A9t_a_mesters%C3%A9ges_intelligencia_%C3%A9s_a_g%C3%A9pi_tanul%C3%A1s. Letöltve: 2023.08.31.

Hines, Kristi (2023): *Should You Trust An AI Detector? Search Engine Journal*, <https://www.searchenginejournal.com/should-you-trust-an-ai-detector/491949/#close>. Letöltve: 2023.08.31.

HVG (2023): *Olyan veszélyesnek tartja a hatóság a Google mesterséges intelligenciáját, hogy egyelőre nem indulhat el az Európai Unióban*. HVG, https://hvg.hu/tudomany/20230615_google_bard_chatbot_mesterseges_intelligencia_europai_unio_adatvedelem. Letöltve: 2023.08.31.

Jiang, Xiangying – Rollinson, Joseph – Plonsky, Luke – Pajak, Bozena (2020): *Finishing A2 on Duolingo comparable to four university semesters in reading and listening*, https://duolingo-papers.s3.amazonaws.com/reports/Duolingo_whitepaper_language_read_listen_2020.pdf. Letöltve: 2023.08.31.

Jiang, Xiangying – Rollinson, Joseph – Chen, Haoyu – Reuveni, Ben – Gustafson, Erin – Plonsky, Luke – Payak, Bozena (2021): How well does Duolingo teach speaking skills? <https://duolingo-papers.s3.amazonaws.com/reports/duolingo-speaking-whitepaper.pdf>. Letöltve: 2023.08.31.

Jiang, Xiangying – Portnoff, Lucy – Plonsky, Luke – Pajak, Bozena (2022): Developing reading and listening proficiency with Duolingo: AA cross-sectional analysis, <https://duolingo-papers.s3.amazonaws.com/reports/duolingo-efficacy-cross-section-whitepaper.pdf>. Letöltve: 2023.08.31.

Jiang, Xiangying – Peters, Ryan – Pajak, Bozena (2023a): Reading and listening Outcomes of Learners in the Duolingo English Course for Portuguese Speakers, <https://duolingo-papers.s3.amazonaws.com/reports/duolingo-efficacy-english-reading-listening-whitepaper.pdf> Letöltve: 2023.08.31.

Jiang, Xiangying – Hopman, Elise – Peters, Ryan (2023b): Reading and Listening Outcomes of Learners in the Duolingo English Course for Japanese Speakers, https://duolingo-papers.s3.amazonaws.com/reports/Duolingo_whitepaper_language_read_listen_2023.pdf. Letöltve: 2023.08.31.

Jurafsky, Daniel – Martin, James H. (2023): Speech and Language Processing. An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition. Third Edition draft. https://web.stanford.edu/~jurafsky/slp3/ed3book_jan72023.pdf. Letöltve: 2023.08.31.

Kohn, Benedikt – Pieper, Fritz-Ulli (2023): AI regulation around the world. Taylor Wessing, <https://www.taylorwessing.com/en/interface/2023/ai---are-we-getting-the-balance-between-regulation-and-innovation-right/ai-regulation-around-the-world>. Letöltve: 2023.08.31.

Kozics Júlia (2023): Döbbsen látják viszont saját soraikat az írók, veszélyben a megélhetésük? Index.hu, <https://index.hu/kultur/2023/07/13/chatgpt-mesterseges-intelligencia-szerzoi-jogok-konyv-szerzok-per/>. Letöltve: 2023.08.31.

Králl Bernarda (2023): A nők a mesterséges intelligencia elsődleges áldozatai. Index.hu, <https://index.hu/tudomany/2023/07/26/mesterseges-intelligencia-nok-deepfake-kozossegi-media-fotok-zsarolas/>. Letöltve: 2023.08.31.

Liu, Bing (2015): Sentiment Analysis: Mining Opinions, Sentiment, and Emotions, Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139084789>. Letöltve: 2023.08.31.

Madiega, Tambiama (2023): Artificial intelligence act, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698792/EPRS_BRI\(2021\)698792_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698792/EPRS_BRI(2021)698792_EN.pdf). Letöltve: 2023.08.31.

Mező Katalin – Szabóné Burik Erika (2021): A robotokkal történő oktatás az élménypedagógia aspektusából. Mesterséges Intelligencia, 3 (2), 19-32. o. DOI: <http://doi.org/10.35406/MI.2021.2.19>. Letöltve: 2023.08.31.

MLA Style Center (én): How do I cite generative AI in MLA style? MLA Style Center, <https://style.mla.org/citing-generative-ai/>. Letöltve: 2023.08.31.

Mohsen, Ahmed M. – El-Makky, Nagwa M. – Ghanem, Nagia (2016): Author Identification Using Deep Learning. In: O’Conner, Lisa (szerk.) 15th IEEE International Conference on Machine Learning and Applications (ICMLA), Anaheim, CA, USA: IEEE Computer Society, Conference Publishing Services, 898-903. o., DOI: <http://doi.org/10.1109/ICMLA.2016.0161>. Letöltve: 2023.08.31.

Nemes Tamás (2023): Ijedelmet kelt a robot: Olaszország után mások is betiltanák a ChatGPT-t. Világgazdaság, <https://www.vg.hu/kozelet/2023/04/ijedelmet-arat-a-robot-olaszorszag-utan-masok-is-betiltanak-a-chatgpt-t>. Letöltve: 2023.08.31.

OECD (2023): OECD Employment Outlook 2023: Artificial Intelligence and the Labour Market, Paris: OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/08785bba-en>. Letöltve: 2023.08.31.

Palkó Gábor (2022): *Mesterséges intelligencia, digitális bölcsészet, kulturális örökség: trendek és eredmények*. In: Tick József, Kokas Károly, Holl András (szerk.) Valós térben - Az online térért: Networkshop 31: országos konferencia. 2022. április 20–22. Debreceni Egyetem. Budapest: HUNGARNET Egyesület az MTA Könyvtár és Információs Központ közreműködésével, 235-240. o. DOI: <https://doi.org/10.31915/NWS.2022.30>. Letöltve: 2023.08.31.

Papdi-Pécskői Viktor (2023): A mesterséges intelligencia művének véli a Bibliát egy ellenőrző program. Index, <https://index.hu/techtud/2023/07/22/mesterseges-intelligencia-nyelvi-modell-gpt-szoveggenerator-dolgozat-oktatas-ellenorzo-programok-kudarca-emberi-biblia/>. Letöltve: 2023.08.31.

Plonski, Luke – Sudina, Ekaterina (2023): The effects of frequency, duration and intensity on L2 learning through Duolingo: A ‘natural’ experiment, https://duolingo-papers.s3.amazonaws.com/reports/Plonsky_et_al_whitepaper_language_learning_gri_t_motivation_2023.pdf. Letöltve: 2023.08.31.

redaktor (2022a): HuSpaCy a szabadon hozzáférhető magyar nyelvi elemzőrendszer – Mesterséges Intelligencia (MI), eGov hírlevél, <https://hirlevel.egov.hu/2022/05/02/huspacy-a-szabadon-hozzaferheto-magyar-nyelvi-elemzorendszer-t-mesterseges-intelligencia-mi/>. Letöltve: 2023.08.31.

redaktor (2022b): Gépi kézírásfelismerés segítségével készült el a Magyar Nemzeti Levéltár új adatbázisa, eGov hírlevél, <https://hirlevel.egov.hu/2022/10/02/gepi-kezirasfelismeres-segitsegevel-keszult-el-a-magyar-nemzeti-leveltar-uj-adatbazisa/>. Letöltve: 2023.08.31.

RenaissanceRachel (2023): 10 Best AI Novel Writing Software Tools of 2023, <https://renaissancerachel.com/best-ai-novel-writing-software>. Letöltve: 2023.08.31.

Schifano, Izzy (2023): These are the Russel Group unis that have banned from using ChatGPT. The Tab, <https://thetab.com/uk/2023/03/03/these-are-the-russell->

group-unis-that-have-banned-students-from-using-chatgpt-297148. Letöltve: 2023.08.31.

Teacher Academy (2023): The 4 Cs (Education) > The Keys for 21st-Century Schools, <https://www.teacheracademy.eu/blog/4-cs-education/>. Letöltve: 2023.08.31.

Wall Street Prep (én): Bloomberg vs. Capital IQ vs. Factset vs. Refinitiv: Comparison of the Costs and Features of the Four Leading Financial Data Providers. Wall Street Prep, <https://www.wallstreetprep.com/knowledge/bloomberg-vs-capital-iq-vs-factset-vs-thomson-reuters-eikon/>. Letöltve: 2023.08.31.

Áttekintett alkalmazások és elérhetőségük

AllenNLP (<https://allennlp.org/allennlp>)

Amazon Comprehend (<https://aws.amazon.com/comprehend/>)

Analisa.io (<https://analisa.io/>)

AutoML (<https://www.automl.org/>)

Beatoven.ai (<https://www.beatoven.ai/>)

Bhuman (<https://www.bhuman.ai/>)

Bloomberg (<https://www.bloomberg.com/>)

Brandwatch (<https://www.brandwatch.com/>)

Capital IQ (<https://www.capitaliq.com>)

CenturyTech (<https://www.century.tech/explore-century/secondary-schools/>)

ChatGPT (<https://chat.openai.com/>)

Cleanup Pictures (<https://cleanup.pictures/>)

Content at Scale's AI detector (<https://easywithai.com/ai-content-detectors/content-at-scale/>),

Core NLP (<https://stanfordnlp.github.io/CoreNLP/>)

Cognitive Tutor Authoring Tools (CTAT)
(<https://github.com/CMUCTAT/CTAT/wiki>)

Copyleaks AI Content Detector (<https://copyleaks.com/ai-content-detector>),

Copyspace (<https://www.copyspace.ai>).

Corrector AI Detector & Chat GPT Detector Free (<https://corrector.app/ai-content-detector/>),

Dedoose (<https://www.dedoose.com/>)

Deepl (<https://www.deepl.com/translator>)

Digitális Örökség Nemzeti Laboratórium (<https://dh-lab.hu/>)

Duolingo AR (<https://www.duolingo.com/>)

EconML (<https://www.microsoft.com/en-us/research/project/econml/>)

Eviews (<https://www.eviews.com/home.html>)

FactSet (<https://www.factset.com/>)
Full Fact (<https://fullfact.org/about/ai/>)
GoodAI (<https://www.the-good-ai.com/>)
Google Bard (<https://bard.google.com/>)
GPTZero (<https://gptzero.me/>),
Grammarly (<https://www.grammarly.com/>)
Heygen (<https://app.heygen.com/login>)
Hive Moderation's AI Generated Content Detection (<https://hivemoderation.com/ai-generated-content-detection>)
Hotjar (<https://www.hotjar.com>).
HuSpaCy (<https://huggingface.co/spaces/huspace/demo>)
IBM Watson Natural Language Understanding (<https://www.ibm.com/products/natural-language-understanding>)
Macrobond (<https://www.macrobond.com/>)
Media.io (<https://www.media.io/>)
Microsoft Azure Cognitive Services (<https://azure.microsoft.com/en-us/products/ai-services?activetab=pivot:azureopenaiservicetab>)
MAXQDA (<https://www.maxqda.com/>)
Natural Language Toolkit (<https://www.nltk.org/>)
NetMiner (<http://www.netminer.com/main/main-read.do>)
NovelAI (<https://novelai.net/>)
NVIVO (<https://alfasoft.com/software/statistics-and-data-analysis/qda-qualitative-data-analysis/nvivo/>)
Open AI Dalle (<https://openai.com/dall-e-2>)
OpenContext (<https://www.opencontext.com/>)
Originality.AI (<https://originality.ai/>)
Oxford Economics (<https://www.oxfordeconomics.com>)
Pajek (<http://mrvar.fdv.uni-lj.si/pajek/>)
Paraphrasing Tool AI Content Detector (<https://paraphrasingtool.ai/ai-content-detector/>).
Philosopher AI (<https://philosopherai.com/>)
Pictory.ai (<https://pictory.ai/>)
Pollfish (<https://www.pollfish.com/>)
PyTorch (<https://pytorch.org/>).
Qualtrics (<https://www.qualtrics.com/>)
QuantEcon (<https://quantecon.org/>)

Refinitiv (<https://www.refinitiv.com/>)
Remini.ai (<https://remini.ai/>)
Removebg (<https://www.remove.bg/>)
Resoomer (<https://resoomer.com/en/>)
Sapling AI Detector (<https://sapling.ai/ai-content-detector>),
Savvas Realize (<https://www.pearson.com/us/higher-education/why-choose-pearson/digital-learning.html>)
Seedrs (<https://wearenova.ai/>)
Sensity (<https://sensity.ai/>)
SentStrenght (<http://sentistrength.wlv.ac.uk>)
Social Network Visualizer (<https://socnetv.org/>)
Socratic (<https://socratic.org/>)
spaCY (<https://spacy.io/>)
Stanford NLP (<https://nlp.stanford.edu/>)
Squirrel AI (<http://squirrelai.com/>)
Story AI (<https://storyai.cc/>)
Soundraw (<https://soundraw.io/>)
Sudowrite (<https://www.sudowrite.com/>)
SurveyMonkey (<https://www.surveymonkey.com/>)
TagniFi (<https://about.tagnifi.com/>)
TensorFlow (<https://www.tensorflow.org/>)
Tldrthis (<https://tldrthis.com/>)
Tradingview (<https://www.tradingview.com/>)
Turnitin (<https://www.turnitin.com/>)
Wordtune (<https://app.wordtune.com/>)
Writer (<https://writer.com/ai-content-detector/>)
Writefull GPT Detector (<https://x.writefull.com/gpt-detector>)
Writesonic (<https://writesonic.com/>)
ZeroGPT (<https://www.zerogpt.com/>)

APPLICATIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE HUMANITIES, SOCIAL SCIENCES, AND EDUCATION

ZOLTÁN RAJKI³⁶

In this study I present the effects of the 21st century technological revolution and the spread of artificial intelligence. Artificial intelligence is no longer confined to the scientific and business sectors, but has spread to many areas of our everyday lives. Applications such as ChatGPT, Windows Bing search, Google Bard, and image and video editing tools can be used in a wide range of fields, including education, the labour market, cultural heritage preservation, social science research, and pedagogy. The resulting information can be used for text processing, analysis, translation, learning support, and other purposes. The applications will provide fast and accurate access to information and can also help in the generation of new knowledge and education. In the broader context, the topic also includes technological developments, education, social science, and the future of human work. In the article I not only discuss the diverse applications and impacts of AI but also highlight the ethical and societal challenges associated with the rise of AI. These include the spread of misinformation, privacy, and changes in the workplace. Overall, we can conclude that AI offers many benefits and challenges in our daily lives while we need to focus on how to face these challenges.

Keywords: artificial intelligence, education, humanities, social sciences, pedagogy, ethical and societal challenges

³⁶ college professor, Pázmány Péter Catholic University FHSS Institute of Sociology

EGYES ÜGYFÉLSZOLGÁLATI VISELKEDÉSI ELEMEEK (MAGATARTÁSMOZAIKOK) SZAKÉRTŐI MEGÍTÉLÉSE AZ ÜGYFÉLELVÁRÁSOK TÜKRÉBEN

DURUGY ANDRÁS¹

Összefoglaló

A tanulmány a szakértő által végzett megfigyelés kompetenciavizsgálathoz, az ún. kompetencia alapú próbavásárláshoz kapcsolódó megfigyelési szempontok kialakításával foglalkozik. A témához kapcsolódó kutatás célja a kompetenciamérés érdekében végzett megfigyelés (próbavásárlás) módszerének vizsgálata. A cikk a mérhetőség problémáira és a próbavásárlás keretében végzett megfigyelés lehetőségeire fókuszál. A kutatás során az ügyfélszolgálati munkatársakkal szemben elvárt viselkedések kerültek meghatározásra, valamint a hozzájuk kapcsolódó magatartásmozaikok, amelyek lehetővé teszik az ügyfélszolgálati teljesítmény kompetencia alapú vizsgálatát.

Kulcsszavak: próbavásárlás, kompetencia, képzés, fejlesztés, skála

Bevezetés

A tanácsadóktól, ügynököktől kezdve a bolti eladóig sokfelé találkozhatunk olyan alkalmazottakkal, akiknek feladata, hogy az ügyféllel, a vásárlóval személyes kontaktusba lépjenek. A személyes interakciók során tanúsított eladói magatartással szemben fontos elvárások fogalmazódnak meg. Ezek az elvárások persze a kiszolgálás típusától, az értékesítési helyzettől, illetve még az ügyféltípusoktól függően is változhatnak, de van néhány olyan előírás, amit minden személyes kiszolgálás esetében be kell tartaniuk az értékesítőknak és ügyfélszolgálati munkatársaknak. Ezek igen egyszerű magatartási szabályokkal írhatók le: a munkatárs legyen udvarias, szolgálatkész, tapintatos, türelmes, jó emberismerő, megfelelő kapcsolatteremtő képességgel és kifejezőképességgel rendelkezzen, stb. A személyes értékesítővel/ügyfélszolgálati munkatárssal szembeni elvárás a rendezettség, a tiszta megjelenés, a megfelelő felkészültség, a szakmai műveltség, az empátia és a segítőkészség. Mindezek az értékesítési folyamat klasszikus csoportosítása szerint határozhatók meg: vagyis a köszöntés, az ügyfél megközelítése, a prezentáció, a termékajánlás és a lezárás, a vevőgondozás sorrendje szerint. (Durugy et al 2016; Durugy – Kollár 2015)

Az „elvárt” magatartás

Az úgynevezett „front office” munkakörök esetében az elvárt munkavállalói követelményekről az autentikusnak tekinthető, nyilvános szakirodalmak keveset értekeznek. Ezeket az elvárásokat többnyire különböző karrier-tanácsadási, képzési

¹ egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Pszichológiai Intézet

szakmai- és segédanyagok alapján határozhatjuk meg. Bohnné (2008) pl. a bolti eladókkal kapcsolatban az alábbi követelményeket fogalmazza meg:

1. Szakmai ismeretek és készségek:

alapos és átfogó áruismeret
szakmai fogások ismerete
naprakész gazdasági ismeretek
szakmai idegen nyelv
technikai, gyakorlati tudnivalók
általános műveltség
állandó, folyamatos továbbképzés

2. Az eladó személyiségvonásai:

emberismeret és empátia (beleérző képesség)
jó kapcsolatteremtő képesség
jó kifejezőképesség
tartós és osztott figyelem képessége

3. Az eladói magatartás:

udvariasság, segítőkészség, korrektség
tapintat
türelem, önuralom

4. Az eladó külső megjelenése:

ruházat: ízléses, célszerű, rendezett, kényelmes, munkaruha/formaruha
alkalmazkodik az üzlet jellegéhez és vevőkörhöz, az áruk jellegéhez, az eladó személyéhez
ápoltság, testtartás
arckifejezés (mimika)

Czimmerman (2008, 4. o.) szerint a „követelményeket a személyes eladást végző dolgozókkal szemben annak alapján fogalmazhatjuk meg, hogy mit vár el a vásárló tőlük, illetve, hogy milyen készségek és képességek birtokában tudnak majd a lehető legjobban működni.”

Ennek alapján a következő elvárások fogalmazhatók meg:

rendezett, tiszta megjelenés,
megnyerő fellépés,
udvariasság,
bizalom,
megfelelő felkészültség (iratok, áruminták stb.),
szakmai műveltség, általános műveltség,
idegen nyelv ismerete,
beszédkészség, szókincs,
jó kapcsolatteremtő készség,
empátia,
határozottság,
segítőkészség,
őszinteség.

A közigazgatásban dolgozó és ügyfélszolgálati tevékenységet végző munkavállalókkal szemben Arany és szerzőtársai (2013) az alábbi elvárásokat fogalmazzák meg:
Ügyfélközpontúság: fontos számára, hogy felderítse és kiszolgálja az ügyfelek igényeit. Az eljárási szabályok betartása mellett törekszik az együttműködésre.

Szabálykövetés: a jogszabályokat és a munkahelyi szabályokat maradéktalanul betartja. Képes a helyzethez illő szabály felismerésére és helyes alkalmazására.

Stressztűrés: stresszhelyzetben is higgadtan és hatékonyan dolgozik.

Etikus magatartás: fontosak számára az etikai normák, az erkölcsi feddhetetlenség. Etikus magatartást tanúsít munkája során.

Felelősségtudat: felelősséget vállal kijelentéseiért, cselekedeteiért és hibáiért. Munkáját lelkiismeretesen, felelősségének tudatában végzi.

Konfliktuskezelés: jól kezeli a konfliktushelyzeteket, sikeresen megbirkózik a munkájából adódó feszültséggel. A konfliktusok megoldásában konstruktív, együttműködő.

Monotóniatűrés: az egyhangú, rutin jellegű munkát is fegyelmezetten végzi.

Problémamegoldás: képes a felmerülő problémákkal való szembenézésre, ok-okozati összefüggéseinek meghatározására, megoldási alternatívák felvázolására. Gyorsan reagál.

Terhelhetőség: esetlegesen többletfeladatok teljesítését is magára vállalja és ilyenkor is minőségi munkát végez, magas teljesítményt nyújt.

Minőségre törekvés: magas színvonalú szolgáltatást nyújt, minőségi munkára törekszik, igyekszik hibátlanul dolgozni.

Egyenlő bánásmód: az egyenlő bánásmód elvét követi. Senkit nem részesít valamely tulajdonosága, sajátossága, csoporthoz tartozása miatt előnyös vagy hátrányos megkülönböztetésben.

Váratlan helyzetek kezelése: munkavégzése során felmerülő előre nem látott helyzetekben képes megoldást találni, megőrzi a nyugalmát.

Rugalmasság: jól alkalmazkodik a változó helyzetekhez, szabályokhoz. Nyitott az új eljárásokra és azok alkalmazására.

Egyenletes teljesítmény: folyamatosan kiegyensúlyozott, jó minőségű munkát nyújt, jelentős teljesítményingadozás nélkül.

Anyag és módszer

A kutatás szempontjából azt a gyakorlati problémát kellett feloldanom, hogy az ügyfélkapcsolati (front office) munkakörökben elvárt kompetenciák – a csak pillanatfelvételre alkalmas tesztek, illetve a bonyolult és költséges pszichológiai analízisek mellőzésével – milyen módszerrel mérhetők oly módon, hogy valós megfigyelés történjen, ugyanakkor ne avatkozzunk be a megfigyelt folyamatba és ne is zavarjuk meg azt. Jelen esetben a marketingkutatás egyik bevált módszerét, a megfigyeléses vizsgálatot, azaz a próbavásárlást (mystery shopping) hívtam segítségül. A módszer sajátja az inkognitóban, ügyfélként, valós ügyfél szituációban és valódi ügyben történő ügyintézés végigvitele oly módon, hogy a megfigyelő „próbavásárló” szocio-kulturális beágyazottsága és értékrendje nem befolyásolhatja az értékelést. Ezt a célt szolgálja a viselkedési elemek, azaz a magatartásmozgások alkalmazása, így a megfigyelő által az „ügyintézés” követően kitöltésre kerülő megfigyelőlapon csak olyan szempontok szerepelnek, amelyekre igennel vagy nemmel lehet válaszolni annak függvényében, hogy az adott magatartásmozgások a folyamat során előfordult-e, vagy sem. Így nagymértékben lecsökkenthetők, sőt megfelelő értékelési szempontrendszer alkalmazásával kiküszöbölhetők azon szubjektív, szükségszerűen értéktartalommal bíró megítélések, értékelések, amelyek a módszer szokásos alkalmazásának is velejárói. Meg kell jegyezni, hogy a mérés lebonyolításához nem szükséges különleges képesség vagy képzettség, ugyanakkor alapos felkészítést igényel a célokat, a képviselt szerepet, illetve a választott szituációt

és ügyet illetően. A sikeres mérés alapja a hiteles szerepfelfogás és a valódi ügyintézési cél kitűzése, ezáltal a „valódi ügyfél” megjelenítése az ügyintéző valódi reakcióinak előhívása és megismerése érdekében.

A szakirodalomban fellelhető és az ügyfélszolgálati feladatot ellátó munkakörökkel szemben támasztott követelmények (Arany et al 2013; Czimmerman 2008; Bohnné 2008) alapján olyan magatartásmozaikokat határoztam meg, amelyek személyesen, egy ügyfélszolgálati kapcsolati aktus során megfigyelhetők és értékelhetők. Összesen 14 viselkedéscsoport került megfogalmazásra. Mindegyikhez 5-5 magatartásleírást párosítottam. Az egyes magatartásmozaikok meghatározása során törekedtem arra, hogy egyaránt szerepeljenek kerülendő, elvárt és már-már túlzó, többlet-erőfeszítést jelölő viselkedések is. A vizsgálat első részében az általam kiválasztott emberi erőforrás-gazdálkodással, képzéssel, fejlesztéssel, kompetenciaméréssel és ügyfélszolgálati tevékenységgel, illetve ezek irányításával foglalkozó, a szakmában komoly tapasztalatot és elismerést szerzett szakembereket kértem fel az egyes magatartásmozaikok értékelésére. Az értékelőlapot online kérdőíves formában juttattam el a szakértőknek. Arra kértem őket, hogy egy 1-től 10-ig terjedő sorrendi skálán értékeljenek minden magatartásmozaikot annak megfelelően, hogy az állításokban megfogalmazottak milyen mértékben tekinthetők az ügyfélszolgálati területen dolgozó munkavállalókkal szemben támasztott követelmények esetében alacsony, illetve magas erőfeszítésnek. Az értékelő skálának a két szélsőértékét határoztam meg: 1=alacsony erőfeszítés, 10=magas erőfeszítés. Azt vizsgáltam, hogy az általam felállított „erőfeszítés-sorrend”, milyen mértékben igazodik a szakértői értékelésekhez. Összesen 41 szakértő választát elemeztem. Az alábbi táblázatok a szakértői értékelések eredményeit mutatják az egyes magatartáscsoportok esetében. Az első oszlopban a magatartásmozaikokat tüntettem fel, amelyek az általam felállított erőfeszítés-sorrendben követik egymást. A táblázat további oszlopainak értelmezése:

MIN=legkisebb érték

MAX= legnagyobb érték

MED= medián

K1 = első kvartilis

K3 = harmadik kvartilis

IKT = interkvartilis távolság/terjedelem

Eredmények

Az egyes magatartásmozaikok sorba rendezését a helyzeti középérték (medián) mentén végeztem. Az alábbi táblázat alapján elmondhatjuk, hogy a „Nem köszön, vagy nem viszonzza a köszönést” viselkedést a szakértők jelentős része 1-es pontértékkel jellemezte. Az értékelési szempontokhoz tartozó interkvartilis terjedelem az adatok alacsony szóródására utal. 1 pontértékkel magasabb értékelést adtak a „Köszön, de nem figyel az ügyfélre” viselkedésre, ugyanakkor 1 pontértékkel magasabb az adatok ingadozása is. Az erőfeszítés függvényében magasabbra értékelték a „Köszön, az ügyfélre figyel, de hallgat” magatartási mozaikot. A szakértői egyetértés viszonylag alacsony (IKT=3). A válaszadók magasan értékelték a „Köszön, az ügyfélre figyel és érdeklődik” magatartást, ahol az interkvartilis terjedelem 2. Ez viszonylag magasabb szakértői egyetértésre utal. Érdekes megállapításokat tehetünk a túlműködést jelölő magatartásmozaikra adott értékelések alapján. A „Köszön és túlzóan modoros, tolakodó” viselkedést a válaszadó szakértők alacsonyabbra értékelték az erőfeszítés-

skálán. Az értékelést kísérő egyeztetések alapján joggal feltételeztem, hogy a megkérdezett szakértők a „túlműködésre” utaló magatartásmozaikokat úgy értelmezték, mint egyfajta nemkívánatos viselkedésjegyek. A túlzó magatartásmozaikok alacsonyabb mediánértéke mindegyik magatartáscsoport esetében megfigyelhető. Ezt az eredményt visszavezetem arra is, hogy a túlzó viselkedések megfogalmazásában negatív értékítéletek is megjelennek, amelyek befolyásolhatták a szakértők értékítéleteit.

1. táblázat: Szakértői megkérdezés eredménye (üdvözlés)

Üdvözlés	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Nem köszön, vagy nem viszonyozza a köszönést	1	8	1	1	2	1
Köszön, de nem figyel az ügyfélre	1	9	2	1	3	2
Köszön, az ügyfélre figyel, de hallgat	2	9	5	3	6	3
Köszön, az ügyfélre figyel és érdeklődik	3	10	9	8	10	2
Köszön és túlzóan modoros, tolakodó	1	8	4	3	5	2

Forrás: saját szerkesztés

A szemkontaktus esetében a szakértői értékelés, a túlzó magatartás kivételével, viszonylag megegyezik az általam felállított erőfeszítés-sorrenddel. A „Nem tart szemkontaktust” viselkedésmozaikhoz tartozó medián 2. Az interkvartilis terjedelem szintén 2. 2 pontértékkal magasabb a helyzeti középérték a „Köszönéskor (és közvetlenül utána) az ügyfél arcára néz, de nincs szemkontaktus” viselkedés esetében. Jóval magasabb pontértékeket kapott a „Köszönéskor (és közvetlenül utána) szemkontaktust tart” magatartásmozaik, amelynek mediánja megegyezik az általam többlet-erőfeszítéssel leírt, „A beszélgetés nagyobb részében szemkontaktust tart” viselkedésjeggyel. Ez alapján arra következtethetünk, hogy a szakértők jelentős különbséget nem azonosítottak a két viselkedésjegy között. Ugyanakkor az utóbbi esetében a legalacsonyabb érték 3 és az első kvartilis 7. A terjedelem alapján nagyobb egyetértésre következtethetünk az „A beszélgetés nagyobb részében szemkontaktust tart” magatartásmozaik esetében. A túlzó viselkedés ebben az esetben is alacsonyabb pontértéket kapott.

2. táblázat: Szakértői megkérdezés eredménye (szemkontaktus)

Szemkontaktus	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Nem tart szemkontaktust	1	9	2	2	4	2
Köszönéskor (és közvetlenül utána) az ügyfél arcára néz, de nincs szemkontaktus	1	9	4	3	5	2
Köszönéskor (és közvetlenül utána) szemkontaktust tart	1	10	8	6	9	3
A beszélgetés nagyobb részében szemkontaktust tart	3	10	8	7	9	2
Mindvégig tartja a szemkontaktust, míg hozzánk beszél. Bámul, fixíroz	1	10	4	3	5	2

Forrás: saját szerkesztés

A hangerő esetében az „Alig, vagy nehezen érthetően beszél” viselkedés bír a legalacsonyabb középértékkel. Az interkvartilis terjedelem 2. Az „A körülményekhez képest nagyon halk, nem hallható hangerővel beszél” magatartásmozaik esetében a medián 1 pontértékkel magasabb. A szóródási mutató értéke ebben az esetben is 2. „A körülményekhez képes halk hangerővel, de hallhatóan beszél” esetében 6-os medián értéket mértem. Ennél a magatartásmozaiknál az egyik legmagasabb az interkvartilis terjedelem, amely arra utal, hogy ennél az itemnél kevésbé értettek egyet a megkérdezett szakértők, mint a többi esetében. Az erőfeszítés-skálán, a medián alapján legmagasabbra az „A körülményekhez képes jól megválasztott hangerővel beszél” magatartásmozaikot értékelték a legmagasabb erőfeszítéssel a megkérdezett szakértők. A szóródási mutató alapján viszonylag nagyobb egyetértésre is következtethetünk.

3. táblázat: Szakértői megkérdezés eredménye (hangerő)

Hangerő	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Alig, vagy nehezen érthetően beszél	1	9	2	1	3	2
A körülményekhez képest nagyon halk, nem hallható hangerővel beszél	1	9	3	2	4	2
A körülményekhez képes halk hangerővel, de hallhatóan beszél	3	9	6	4	7	3
A körülményekhez képes jól megválasztott hangerővel beszél	4	10	9	7	9	2
Zavaróan nagyon hangosan beszél	1	10	4	2	5	3

Forrás: saját szerkesztés

Az alábbi táblázatban az artikulációhoz tartozó viselkedésjegyek értékelését olvashatjuk. Az erőfeszítés szempontjából az „Érthetetlenül motyog” viselkedést értékelték a legkevésbé pozitívan. A mért medián 1. Egy pontértékkel kedvezőbb megítélés alá esett az „Alig, gyengén érthetően beszél” magatartásmozaik. Az előzőekhez képest arányaiban magasabb pontértékkel értékelték a szakértők a „Beszéde nagy részében artikulál” viselkedést. Legkedvezőbb megítélés alá a „Szépen, jól artikuláltan, érthetően beszél”. Az általam „túlzó” magatartásként meghatározott „Kioktató, magyarázó, „tanáros” módon beszél” viselkedés 4-es mediánértéket kapott.

4. táblázat: Szakértői megkérdezés eredménye (artikuláció)

Artikuláció	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Érthetetlenül motyog	1	9	1	1	3	2
Alig, gyengén érthetően beszél	1	8	2	1	3	2
Beszéde nagy részében artikulált	2	9	5	4	6	2
Szépen, jól artikuláltan, érthetően beszél	5	10	9	7	10	3
Kioktató, magyarázó, „tanáros” módon beszél	1	9	4	3	5	2

Forrás: saját szerkesztés

A következő táblázatban a beszéd irányához tartozó magatartásjegyekre adott értékeléseket olvashatjuk. Legalacsonyabb középértékkel a „Hátat fordítva beszél”

viselkedést értékelték a szakértők, az interkvartilis terjedelem alapján, magasabb egyetértés mellett. Az erőfeszítés szempontjából 1 pontértékkal jobb megítélést kapott az „Oldalirányba beszél” magatartás. Szintén 2-es középértéket kapott az „Ügyfél mellé, mögé beszél” viselkedés. Ugyanakkor, ennél a magatartásmozaiknál a harmadik kvartilis 4, ami alapján arra is következtethetünk, hogy nagyobb arányban jelentek meg magasabb pontértékek, mint az előbbi magatartásmozaik esetében. Legkedvezőbb megítélés alá a „Közvetlenül az ügyfél felé beszél” magatartás került. A medián ennél a viselkedésmozaiknál 7. A túlzó magatartásjegy ebben az esetben is kevésbé kedvező az erőfeszítés szempontjából. A szakértői válaszok középértéke 2.

5. táblázat Szakértői megkérdezés eredménye (beszéd iránya)

Beszéd iránya	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Hátat fordítva beszél	1	9	1	1	2	1
Oldalirányba beszél	1	9	2	1	3	2
Az ügyfél mellé, mögé beszél	1	9	2	1	4	3
Közvetlenül az ügyfél felé beszél	1	10	7	5	8	3
Beszéd közben végigmér, végignéz, fixíroz	1	8	2	1	3	2

Forrás: saját szerkesztés

A mosoly esetében legalacsonyabb középértékkal a „Mogorva, kifejezetten zord tekintet” megfigyelési szempontot értékelték a válaszadók. Az „Érzelemmentes tekintet” viszonylag magasabb egyetértés mellett (IKT=2) kedvezőbb megítélés alá esett a szakértőknél. A medián ebben az esetben 5. 10-es skálán 7-es középértéket mértem az „Enyhén udvariasan mosolyog a köszönés alatt” magatartásmozaik esetében. Átlagosan 1 pontértékkal jobb megítélés alá esett a „Folyamatosan, kedvesen mosolyog az interakció nagy részében”. A „Vigyorog, grimaszol” viselkedés esetében az előző magatartásmozaikokhoz képest, jóval alacsonyabb középértéket mértem. A szakértők véleménye alapján ez kevésbé (nem) kívánatos magatartásra utal.

6. táblázat: Szakértői megkérdezés eredménye (mosoly)

Mosoly	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Mogorva, kifejezetten zord tekintet	1	8	2	1	3	2
Érzelemmentes tekintet	2	9	5	4	6	2
Enyhén udvariasan mosolyog a köszönés alatt	3	10	7	5	8	3
Folyamatosan, kedvesen mosolyog az interakció nagy részében	2	10	8	6	9	3
Vigyorog, grimaszol	1	7	3	1	4	3

Forrás: saját szerkesztés

Az alábbi táblázatban az elköszönéshez tartozó magatartásmozaikokra adott értékelések eredményeit olvashatjuk. Az „Egy interakció végeztével elköszönés nélkül folytatja a következő ügyfél kiszolgálását, vagy más tevékenységbe kezd” viselkedés esetében mértem a legalacsonyabb középértéket. Az interkvartilis

terjedelem ebben az esetben 2. Jóval magasabb (MED=7) értéket kapott az „Egy interakció végeztével kizárólag elköszön” magatartászozaik. Az „Egy interakció végeztével megkérdezi, hogy mivel szolgálhat még és elköszön” viselkedés esetében alacsonyabb távolsággal az előző magatartászozaikhoz képest, de magasabb középértéket (MED=8) mértem. Legkedvezőbb megítélés alá az „Egy interakció végeztével megkérdezi, hogy mivel szolgálhat még, elköszön, viszontlátásra utaló megjegyzést tesz” viselkedés került. A mért medián 9. Az előző értékelési szemponthoz képest ebben az esetben is alacsonyabb értéktávolságot láthatunk. A többlet-erőfeszítést jelölő viselkedésjegyet („Egy interakció végeztével megkérdezi, hogy mivel szolgálhat még, elköszön, személyes jellegű megjegyzést tesz”) ebben az esetben is alacsonyabbra értékelték a szakértők.

7. táblázat: Szakértői megkérdezés eredménye (elköszönés)

Elköszönés	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Egy interakció végeztével elköszönés nélkül folytatja a következő ügyfél kiszolgálását, vagy más tevékenységbe kezd	1	8	2	1	3	2
Egy interakció végeztével kizárólag elköszön	1	10	7	5	8	3
Egy interakció végeztével megkérdezi, hogy mivel szolgálhat még és elköszön	3	10	8	7	10	3
Egy interakció végeztével megkérdezi, hogy mivel szolgálhat még, elköszön, viszontlátásra utaló megjegyzést tesz	3	10	9	8	10	2
Egy interakció végeztével megkérdezi, hogy mivel szolgálhat még, elköszön, személyes jellegű megjegyzést tesz	1	7	3	1	4	3

Forrás: saját szerkesztés

A problémamegismeréshez tartozó magatartászozaikok szakértői értékelésének eredményeit az alábbi táblázatban szemléltetem. Legalacsonyabb mediánnal (2) a „Nem kérdez, nem törekszik a megértésre” viselkedés rendelkezik. Az interkvartilis terjedelem 2. Jobb megítélés (MED=5) alá esett, ha az ügyfélszolgálati munkatárs „Más munkatárshoz küldi az ügyfelet”. Az első és a harmadik kvartilis közötti távolság ebben az esetben is nagyobb egyetértésre utal. Nagyobb a szakértői válaszok heterogenitása (IKT=3) a „Rákérdez a vevő igényeinek egy-két részletkérdésére” magatartászozaik esetében. A viselkedéshez tartozó mediánérték 7. Legkedvezőbb megítélés alá a „Rákérdez a vevő igényeinek valamennyi részletkérdésére” változó került, ugyanakkor az alsó és a felső kvartilis közötti távolság (3) alapján ebben az esetben is arra következtethetünk, hogy a szakértői válaszok kevésbé homogének. A mért medián érték 9. A túlzó magatartászozaik ebben az esetben sem jelöl többlet-erőfeszítést a szakértői válaszok alapján. A viselkedéshez tartozó helyzeti középérték 2.

8. táblázat: Szakértői megkérdezés eredménye (problémamegismerés)

Problémamegismerés	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Nem kérdez, nem törekszik a megértésre	1	8	2	1	3	2
Más munkatárshoz küldi az ügyfelet	1	8	5	3	5	2
Rákérdez a vevő igényeinek egy-két részletkérdésére	3	9	7	5	8	3
Rákérdez a vevő igényeinek valamennyi részletkérdésére	3	10	9	7	10	3
Nem releváns információk iránt is érdeklődik, fecseg, kommentál	1	8	2	1	4	3

Forrás: saját szerkesztés

A problémamegoldáshoz tartozó „Nem törekszik a probléma megoldására” magatartás, a várakozásoknak megfelelően, a legalacsonyabb medián értékkel (1) szerepel a válaszok alapján. A szakértői egyetértés magasnak (IKT=1) mondható. 4 pontértékkal jobb megítélés alá esett a „Probléma megismerését követően más munkatárshoz küldi az ügyfelet” viselkedés. A medián értéke 5. Viszonylag magas erőfeszítésként értelmezték a megkérdezettek a „Sorolja a vevő szempontjából releváns információkat, megoldásokat” magatartásmozaikot. A legmagasabb mediánértéket a „Hasznos többletinformációkkal is szolgál” viselkedés esetében mértem. Az általam túlzó magatartásként azonosított viselkedés, az előző magatartáscsoportokhoz tartozó „túlzások”-hoz képest kedvezőbb megítélés alá kerül. A mért középérték 7.

9. táblázat: Szakértői megkérdezés eredménye (problémamegoldás)

Problémamegoldás	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Nem törekszik a probléma megoldására	1	9	1	1	2	1
A probléma megismerését követően más munkatárshoz küldi az ügyfelet	1	7	5	3	5	2
Sorolja a vevő szempontjából releváns információkat, megoldásokat	1	10	8	6	9	3
Hasznos többletinformációkkal is szolgál	3	10	9	8	10	2
Nem nélkülözhetetlen kiegészítő információkkal is szolgál	2	10	7	5	8	3

Forrás: saját szerkesztés

Az alábbi táblázatban a légkörteremtéshez tartozó magatartásmozaik értékelésének eredményeit láthatjuk. A medián alapján legalacsonyabb erőfeszítéssel a „Feltűnően zavart, ideges, ezt szóban vagy tettekkel ki is fejezi” viselkedést értékelték a szakértők. A válaszok homogenitása viszonylag alacsony. Az interkvartilis terjedelem 3. 1 ponttal magasabb középértékkel rendelkezik a „Feltűnően zavart, de érzéseit magában tartja” magatartás. Az alsó és a felső kvartilis közötti távolság alapján ebben az esetben is nagyobb szóródásra következtethetünk. Arányaiban magasabb erőfeszítéssel jellemezték a „Jellemzően higgadt, csak a kiszolgálásra összpontosít” viselkedést. A legkedvezőbb szakértői megítélést a „Jókedvűen viselkedik” magatartásmozaik kapta, az előző megfigyelési szempontokhoz képest magasabb egyetértéssel. A túlzó viselkedést jelölő „Túlzott jókedvet tanúsít” magatartás a

hangulathoz tartozó tételekkel összehasonlítva alacsonyabb erőfeszítés értékelést kapott. A szakértői válaszok alapján ebben az esetben is következtethetünk egyfajta viselkedés-tülműködésre.

10. táblázat: Szakértői megkérdezés eredménye (hangulat)

Önuralom - légkörteremtés	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Feltűnően zavart, ideges, ezt szóban vagy tettekkel ki is fejezi	1	7	2	1	4	3
Feltűnően zavart, de érzéseit magában tartja	1	10	3	2	5	3
Jellemzően higgadt, csak a kiszolgálásra összpontosít	3	10	7	5	8	3
Jókedvűen viselkedik	1	10	8	6	8	2
Túlzott jókedvet tanúsít	1	9	4	3	6	3

Forrás: saját szerkesztés

Az alábbi táblázatban az udvariassághoz tartozó magatartásmozaikok értékelését láthatjuk. A helyzeti középérték alapján legalacsonyabb erőfeszítéssel a „Faragatlan módon viselkedik” tételt értékelték a válaszadók, magas egyetértés (IKT=1) mellett. 1 pontértékkal jobb megítélést kapott a „Szenvtelenül, közönyösen viselkedik” mozaik. Az interkvartilis terjedelem alapján nagyobb szóródásra következtethetünk. Az „Alkalmazza a minimális udvariassági formákat” magatartásmozaik szakértői válaszainak középértéke 7, a szóródási mutató 3. A legmagasabb középértéket az „Udvariassan viselkedik” tétel esetében mértem, ugyanakkor ennél a magatartásmozaiknál szintén alacsonyabb a válaszok homogenitása (IKT=3). A túlzó viselkedést jelölő „Udvariaskodó módon viselkedik” ebben az esetben is alacsonyabb értékelést kapott.

11. táblázat: Szakértői megkérdezés eredménye (udvariasság)

Udvariasság	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Faragatlan módon viselkedik	1	9	1	1	2	1
Szenvtelenül, közönyösen viselkedik	1	7	2	2	4	2
Alkalmazza a minimális udvariassági formákat	3	10	7	5	8	3
Udvariassan viselkedik	3	10	9	7	10	3
Udvariaskodó módon viselkedik	2	10	5	3	6	3

Forrás: saját szerkesztés

A segítőkészséget jellemző magatartáscsoporton belül az „Elutasító módon viselkedik” mozaik esetében tudjuk a legalacsonyabb középértéket (2) megállapítani. A „Kelletlenül segít” tételt mindösszesen 1 ponttal értékelték magasabbra az erőfeszítés-skálán a megkérdezett szakértők. Az alkalmazott 10-es skálán kedvezően (MED=8) ítélték meg a „Segítőkész módon viselkedik” mozaikot. Ennél a tételnél az alsó és a felső kvartilis közötti különbség alapján magas szakértői egyetértésre következtethetünk. A legmagasabb (MED=9) helyzeti középértéket az „Igyekvő,

törekszik” viselkedés esetében mértem. Ennél az itemnél az interkvartilis terjedelem 2, kevésbé homogén egyetértésre utal. A „Túlzóan modoros, tolakodó, zavarba ejtő” viselkedés a segítőkészség esetében sem jelöl többlet-erőfeszítést a szakértői válaszok alapján. A medián 3.

12. táblázat: Szakértői megkérdezés eredménye (segítőkészség)

Segítőkészség	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Elutasító módon viselkedik	1	8	2	1	3	2
Kelletlenül segít	1	7	3	1	3	2
Segítőkész módon viselkedik	3	10	8	8	9	1
Igyekvő, törekszik	3	10	9	8	10	2
Túlzóan modoros, tolakodó, zavarba ejtő	1	8	3	2	4	2

Forrás: saját szerkesztés

Az alábbi táblázatban foglaltam össze az ügyfélhez való hozzáálláshoz tartozó itemek értékeléseit. Legalacsonyabb pontértékkel „Az ügyfél személye, vagy az ügyfél problémája iránt ellenséges magatartást tanúsít” viselkedést értékelték a megkérdezettek. A szakértői vélemények alapján magasabb (medián=3) erőfeszítésre utal a „Közömbösen viselkedik”. Szintén 3-as mediánértéket mértem a „mentegetőzés” esetében, ugyanakkor ennél a magatartásmozaiknál az alsó és a felső kvartilis magasabb. Legkedvezőbb megítélés alá (medián=9) a „Megértő az ügyfél problémája iránt és a legjobb megoldást igyekszik megtalálni” viselkedés került. A túlzó magatartásmozaikot ebben az esetben is alacsonyabban értékelték a szakértők.

13. táblázat: Szakértői megkérdezés eredménye (ügyfélhez való hozzáállás)

Ügyfélhez való hozzáállás	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Az ügyfél személye vagy az ügyfél problémája iránt ellenséges magatartást tanúsít	1	9	1	1	2	1
Közömbösen viselkedik	1	8	3	2	3	1
Megértő, de nem törekszik megoldásra (mentegetőzik)	1	7	3	3	4	1
Megértő az ügyfél problémája iránt és a legjobb megoldást igyekszik megtalálni	4	10	9	8	10	2
Túlzóan megértő, az ügyfél számára kellemetlenül viselkedik	1	8	3	2	4	2

Forrás: saját szerkesztés

A figyelemhez tartozó viselkedésjegyek közül az „Egyáltalán nem figyel arra, amit az ügyfél mond” esetében mértem a legalacsonyabb erőfeszítést. Az itemhez tartozó középérték 1. Magasabb (3) erőfeszítésre utal az „Egy-két dologra figyel oda” viselkedés. Kedvezőbb (6) megítélés alá esett az „Odafigyel, amit mondanak neki, de nem értelmez” magatartásmozaik. Legmagasabb középértéket (8) az „Értő figyelmet tanúsít, értelmez, próbálja visszaadni saját szavaival a problémát” esetében mértem. A túlzást jelölő magatartásmozaik ennél a megfigyelési szempontonál is alacsonyabb erőfeszítésre utal.

14. táblázat: Szakértői megkérdezés eredménye (figyelem)

Figyelem	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Egyáltalán nem figyel arra, amit az ügyfél mond	1	7	1	1	2	1
Egy-két dologra figyel oda	1	8	3	2	3	1
Odafigyel arra, amit mondanak neki, de nem értelmez	2	10	6	4	7	3
Értő figyelmet tanúsít, értelmez, próbálja visszaadni saját szavaival a problémát	3	10	8	7	10	3
Zavarba ejtő figyelmet fordít az ügyfélre	2	8	5	3	6	3

Forrás: saját szerkesztés

Az alábbi táblázatban összefoglaltam azokat a magatartásmozaikokat, amelyek esetében a legmagasabbak voltak a szakértői értékelések az erőfeszítés-skálán. Minden esetben a medián 9. Az első kvartilis 8 és 7, valamint a harmadik kvartilis 9 és 10 között mozog. Az adatok ingadozását (értékelések homogenitását) kifejező interkvartilis terjedelem 2-3. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy viszonylag magasabb az egyetértés a megkérdezett szakértők között.

15. táblázat: A legmagasabb értékkel rendelkező magatartásmozaikok a szakértői megkérdezés alapján

	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Köszön, az ügyfélre figyel és érdeklődik	3	10	9	8	10	2
Egy interakció végeztével megkérdezi, hogy mivel szolgálhat még, elköszön, viszontlátásra utaló megjegyzést tesz	3	10	9	8	10	2
Hasznos többletinformációkkal szolgál	3	10	9	8	10	2
Igyekvő, törekszik	3	10	9	8	10	2
Megértő az ügyfél problémája iránt és a legjobb megoldást igyekszik megtalálni	4	10	9	8	10	2
Szépen, jól artikuláltnak, érthetően beszél	5	10	9	7	10	3
Rákérdez a vevő igényeinek valamennyi részletkérdésére	3	10	9	7	10	3
Udvariasan viselkedik	3	10	9	7	10	3
A körülményekhez képes jól megválasztott hangerővel beszél	4	10	9	7	9	2

Forrás: saját szerkesztés

Az alábbi táblázatban a legalacsonyabb pontértékű magatartásmozaikokat gyűjtöttem össze. Mindegyik viselkedés mediánja 1. Az első kvartilis minden esetben 1, a harmadik kvartilis 2-3 között mozog. Az interkvartilis távolság 1 magatartásmozaik kivételével minden esetben 1, amely erősebb egyetértésre utal a szakértők között az alacsonyabb erőfeszítést leíró viselkedések esetében, mint a magasabb erőfeszítésre utaló magatartásmozaikoknál.

16. táblázat: A legalacsonyabb értékkel rendelkező magatartásmozaikok a szakértői megkérdezés alapján

	MIN	MAX	MED	K1	K3	IKT
Nem köszön, vagy nem viszonzza a köszönést	1	8	1	1	2	1
Érthetetlenül motyog	1	9	1	1	3	2
Hátat fordítva beszél	1	9	1	1	2	1
Nem törekszik a probléma megoldására	1	9	1	1	2	1
Faragatlan módon viselkedik	1	9	1	1	2	1
Az ügyfél személye, vagy az ügyfél problémája iránt ellenséges magatartást tanúsít	1	9	1	1	2	1
Egyáltalán nem figyel arra, amit az ügyfél mond	1	7	1	1	2	1

Forrás: saját szerkesztés

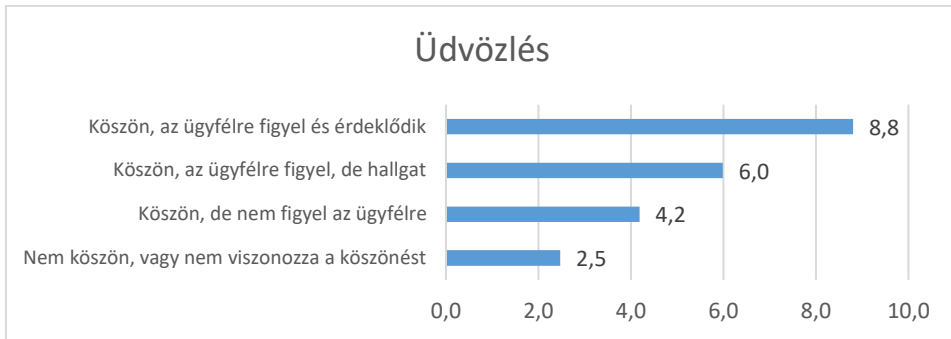
A szakértői megkérdezések eredményét összefoglalva elmondhatom, hogy az általam felállított erőfeszítés-sorrend, az úgynevezett túlzó magatartásmozaikok kivételével, jól igazodik a szakértői értékelésekhez. Az általam túlzó viselkedést leíró változókat, a várakozásaimmal ellentétben, nem magas erőfeszítésként értelmezték a megkérdezett szakértők, hanem közvetlenül nem kívánatos viselkedésként kezelték. A továbbiakat ezeket a túlzó magatartásmozaikokat kizártam az elemzésből. Az így létrejött magatartáscsoportokhoz kapcsolódó skálát továbbra is ordinális szinten értelmezhetjük. Az egyes pontértékek közötti távolságot nem tudjuk egyértelműen megállapítani, ugyanakkor az egyes magatartásmozaikok között valamiféle sorrendiséget feltételezhetünk az erőfeszítés függvényében.

A kutatás további szakaszában megvizsgáltam, hogy az általam megfogalmazott magatartásmozaikok milyen megítélés alá esnek a potenciális ügyfelek szemszögéből. A szakértő felméréssel ellentétben, ebben az esetben nem arra kerestem a választ, hogy az egyes magatartáselemek milyen mértékben utalnak magas erőfeszítésre, hanem azt vizsgáltam, hogy az egyes mozaikokban megfogalmazott viselkedésjegyek, egy 1-től 10-ig terjedő skálán, milyen mértékben eredményeznének elégedettséget a válaszadók esetében. A túlzást jelölő magatartásmozaikok ebben az esetben kizárásra kerültek. A felmérést online kérdőív segítségével végeztem. Az adatokat, nem reprezentatív módon, „hólabda” technikával gyűjtöttem. Összesen 211 értékelhető választ tudtam elemezni. A megkérdezettek 46%-a férfi, 54 %-a nő volt, életkoruk szerint 22 és 62 év közöttiek (átlag: 41 év), végzettség szerint 2 %-uk alapfokú, 20%-uk középfokú, míg 78 %-uk felsőfokú végzettséggel rendelkező munkavállalók. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők felülreprezentáltsága biztosította azt az elvárást, hogy kellő kritikai érzékkel és elvárásokkal viszonyuljanak az ügyfélkiszolgáláshoz és árnyalt értéktartalommal tudják megítélni annak milyenségét. Ennek megfelelően a minta jól reprezentálja a tudatos, érzékeny, az átlagnál valamivel magasabb elvárásokat támogató ügyfélkört.

Az alábbi diagramon az üdvözléshez tartozó magatartásmozaikok átlagértékeit láthatjuk. Az ábra alapján megállapíthatjuk, hogy a potenciális ügyfelek értékelése a sorrendiség esetében megegyezik a szakértői értékeléssel. A válaszadók véleménye szerint a legmagasabb elégedettséget, 8,8-as átlagértékkel a „Köszön, az ügyfélre figyel és érdeklődik” magatartásjegy eredményezné. A „Köszön, az ügyfélre

figyel, de hallgat” viselkedést a válaszadói átlagérték (6,0) alapján a második helyre rangsorolhatjuk. A „Köszön, de nem figyel az ügyfélre” magatartásjegyet átlagosan 4,2 ponttal értékelték a válaszadók. Az eredmények alapján legkevésbé (2,5) a „Nem köszön, vagy nem viszonzza a köszönést” viselkedéssel lennének elégedettebbek a megkérdezettek.

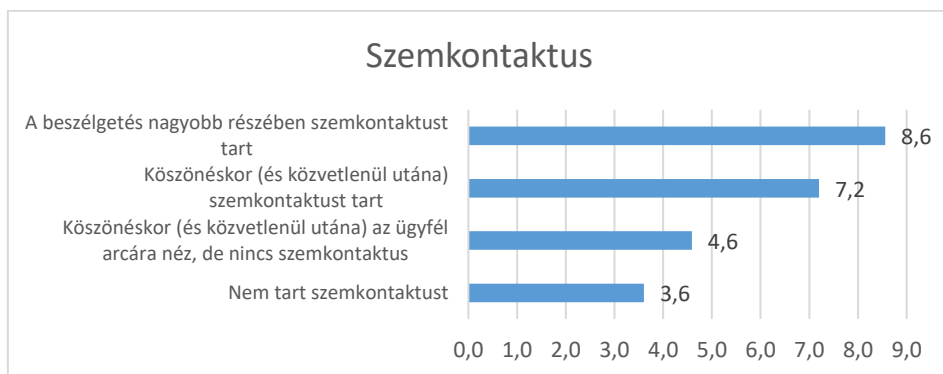
1. ábra: Ügyfélmegkérdezés eredménye (üdvözlés)

Forrás: saját szerkesztés

A szemkontaktushoz sorolt viselkedésjegyek értékelését láthatjuk az alábbi ábrán. A megkérdezett válaszadók értékelése ebben az esetben is egybeesik a szakértői válaszok alapján felállított sorrenddel. 8,6 pontértékkel bír a leginkább elégedettséget biztosító magatartásmozaik, a „Beszélgetés nagyobb részében szemkontaktust tart” magatartás. A megkérdezettek átlagosan 7,2 pontértékkel értékelték a „Köszönéskor (és közvetlenül utána) szemkontaktust tart” viselkedést. A „Köszönéskor (és közvetlenül utána) az ügyfél arcára néz, de nincs szemkontaktus” -hoz tartozó átlagérték (4,6) már a skála elégedetlenség tartományába esik. Legkevésbé a „Nem tart szemkontaktust” viselkedéssel lennének elégedettek a megkérdezett válaszadók.

2. ábra: Ügyfélmegkérdezés eredménye (szemkontaktus)

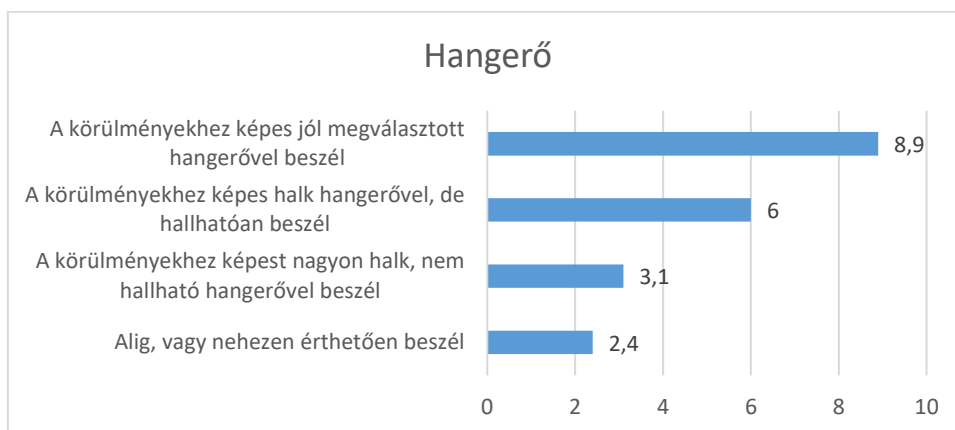

Forrás: saját szerkesztés

A hangerő mint megfigyelési szempont esetében a „Körülményekhez képest jól megválasztott hangerővel beszél” magatartásmozaikokat értékelték átlagosan a legmagasabb (8,9) pontértékkel a megkérdezett válaszadók. Ettől átlagosan 2,9

ponttal marad el a „Körülményekhez képest halk hangerővel, de hallhatóan beszél” viselkedést. Utóbbinál kevésbé, 3,1 pontnyira lennének elégedettek a potenciális ügyfelek a „Körülményekhez képest nagyon halk hangerővel beszél” viselkedéssel. Legalacsonyabb pontértékkal (2,4) az „Alig, vagy nehezen érthetően beszél” magatartásmozaikot értékelték a válaszadók.

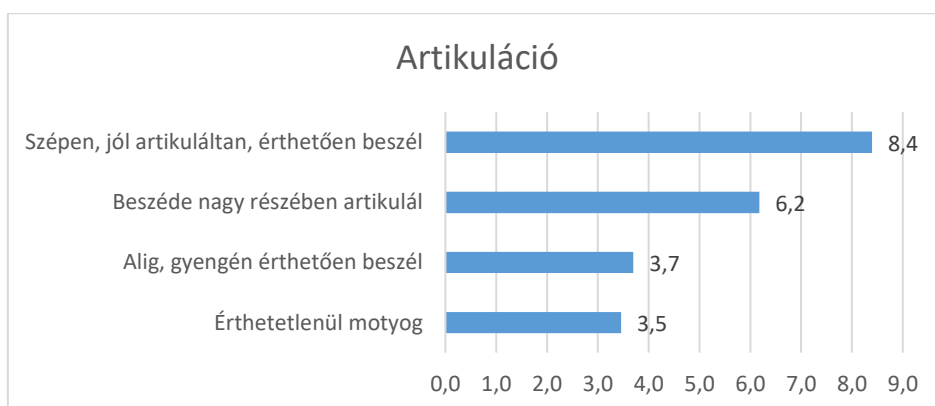
3. ábra: Ügyfélmegkérdezés eredménye (hangerő)

Forrás: saját szerkesztés

A 4. ábrán az artikulációhoz tartozó magatartásmozaikok értékítéleteit olvashatjuk. A megkérdezett válaszadók leginkább (8,4) a „Szépen, jól artikuláltan, érthetően beszél” viselkedéssel lennének elégedettek. A „Beszéde nagy részében artikulál” magatartásmozaikokat átlagosan 6,7 ponttal értékelték a válaszadók. A 10-es skála elégedetlenségi tartományában vett fel értéket (3,7) az „Alig, gyengén érthetően beszél” viselkedés. Átlagosan a legalacsonyabb pontértéket (3,5) az „Érthetetlenül motyog” magatartásmozaik kapta. Utóbbi két viselkedés megítélése között csupán 0,2 pontértéknyi különbség van.

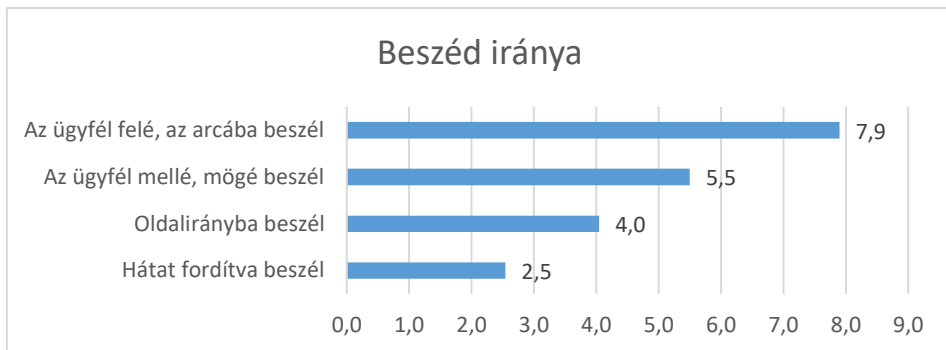
4. ábra: Ügyfélmegkérdezés eredménye (artikuláció)

Forrás: saját szerkesztés

Az alábbi diagramon a beszéd irányához tartozó viselkedéssjegyek megítélésit olvashatjuk. A megkérdezettek átlagosan az „Ügyfél felé, az arcába beszél” viselkedést értékelték a legmagasabb pontértékkal (7,9) Az elégedettségi tartományon belül maradt 5,5 ponttal az „Ügyfél mellé, mögé beszél” magatartás. A megkérdezettek átlagosan 4,0 pontot adtak az „Oldalirányba beszél” viselkedésre. A válaszadók a „Hátat fordítva beszél” magatartásmozaikkal lennének a legelégedetlenebbek (2,5).

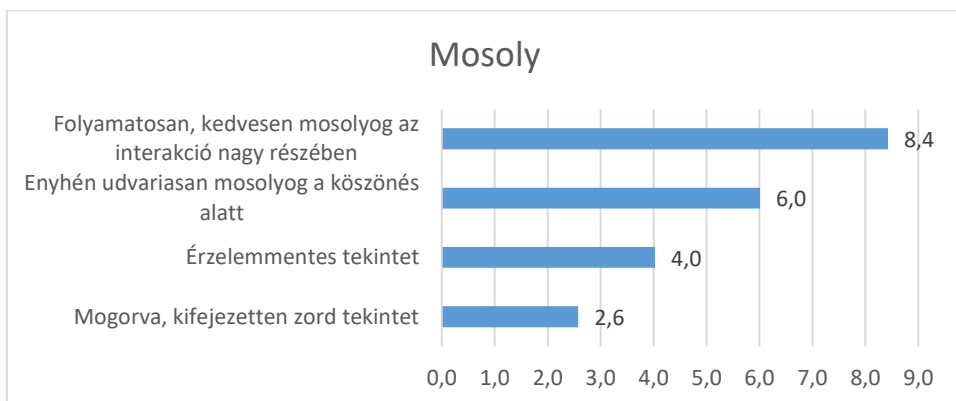
5. ábra: Ügyfélmegkérdezés eredménye (beszéd iránya)

Forrás: saját szerkesztés

A mosolyhoz tartozó viselkedéssjegyek közül a „Folyamatosan, kedvesen mosolyog az interakció nagy részében” magatartással lennének a legelégedettebbek (8,4) a megkérdezett potenciális ügyfelek. Az „Enyhén udvariasan mosolyog a köszönés alatt” esetében átlagosan 6 pontértéket adtak a válaszadók. Az „Érzelemmentes tekintet”-hez tartozó érték (4) már a skála elégedetlenségi tartományán belül helyezkedik el. Leginkább (2,6) a „Mogorva, kifejezetten zord tekintet”-tel lennének elégedetlenek a megkérdezett válaszadók.

6. ábra: Ügyfélmegkérdezés eredménye (mosoly)

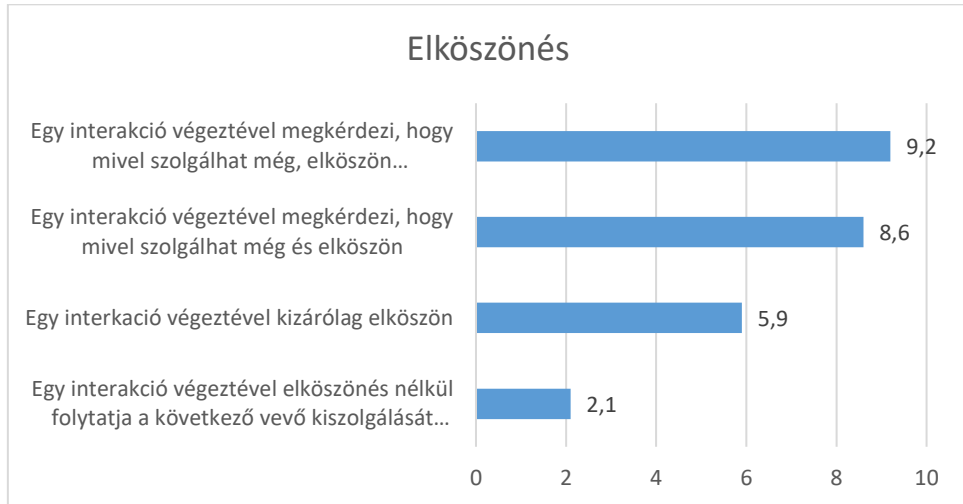

Forrás: saját szerkesztés

Az alábbi diagramon az elköszönéshez tartozó viselkedéssjegyek értékelését ábrázoltam. Az ügyfelek szemszögéből viszonylag magas (9,2) elégedettségre utal az „Egy interakció végeztével megkérdezi, hogy mivel szolgálhat még, elköszön, viszontlátásra utaló megjegyzést tesz” magatartás. Szintén magas elégedettséget

láthatunk, ugyanakkor átlagosan alacsonyabbra (8,6) értékelték az „Egy interakció végeztével megkérdezi, hogy mivel szolgálhat még és elköszön” viselkedést. Az „Egy interakció végeztével kizárólag elköszön” esetében átlagosan 5,9-es pontértéket mértem. Ez a magatartásmozaik már az elégedetlenségi tartományon belül mozog. Legkevésbé az „Egy interakció végeztével elköszönés nélkül folytatja a következő vevő kiszolgálását, vagy más tevékenységbe kezd” viselkedéssel lennének elégedettek a megkérdezett válaszadók.

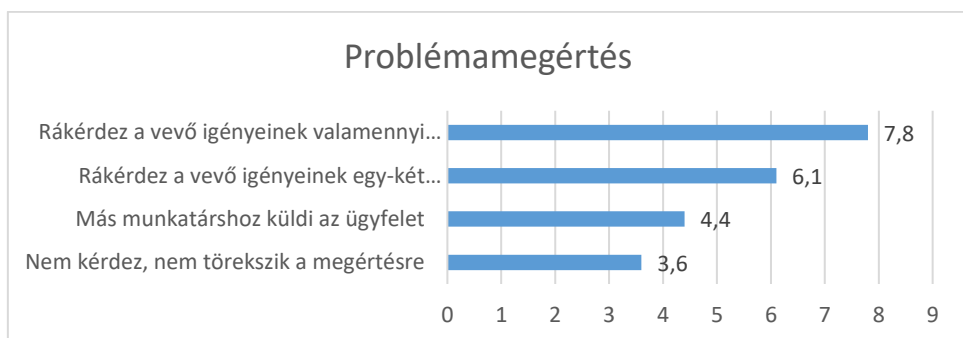
7. ábra: Ügyfélmegkérdezés eredménye (elköszönés)

Forrás: saját szerkesztés

A problémamegértéshez tartozó magatartásmozaikok közül a „Rákérdez a vevő igényeinek valamennyi részletkérdésére” esetében mértem a legmagasabb átlagértéket (7,8). A „Rákérdez a vevő igényeinek egy-két részletkérdésére” esetében alacsonyabb átlagértéket tudtam megállapítani, ugyanakkor az ennél a magatartásmozaiknál mért érték (6,1) továbbra is az elégedettségi tartományon belül mozog. Átlagosan 4,4-es pontértékkel értékelték a válaszadók a „Más munkatárshoz küldi az ügyfelet” viselkedést. A legalacsonyabb értéket (3,6) a „Nem kérdez, nem törekszik a megértésre” esetében mértem.

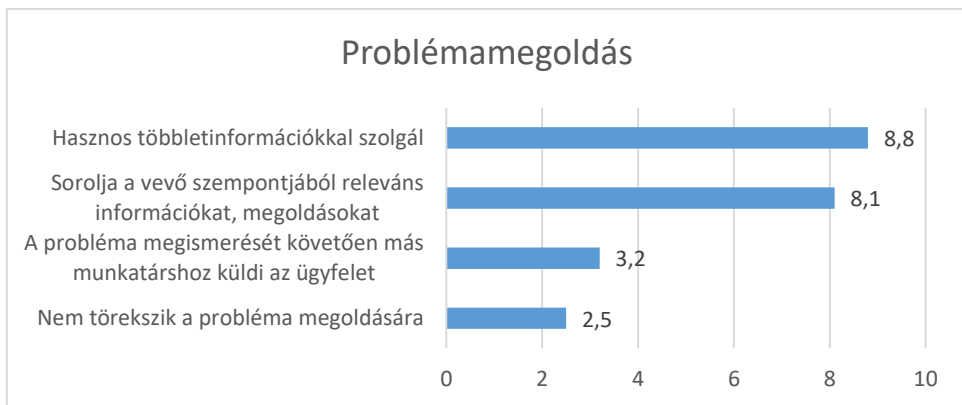
8. ábra: Ügyfélmegkérdezés eredménye (problémamegértés)

Forrás: saját szerkesztés

Az alábbi diagram alapján elmondhatjuk, hogy a problémamegoldáshoz tartozó magatartászoaikok közül a „Hasznos többletinformációkkal szolgál” viselkedéssel lennének a legelégedettebbek a megkérdezett válaszadók. Az átlagértékeket tekintve alig marad el a „Sorolja a vevő szempontjából releváns információkat, megoldásokat”. A következő skálaértékhez tartozó magatartásleírás esetében jóval alacsonyabb átlagot láthatunk. A „Probléma megismerését követően más munkatárshoz küldi az ügyfelet” viselkedés már az elégedetlenségi tartományon belüli értéket vesz fel. Leginkább a „Nem törekszik a probléma megoldására” viselkedéssel lennének elégedetlenek a válaszadók.

9. ábra: Ügyfélmegkérdezés eredménye (problémamegoldás)

Forrás: saját szerkesztés

Az alábbi ábrán az önuralom – légkörteremtés megfigyelési szempontoz tartozó viselkedéssjegyek értékeléseit láthatjuk. Az átlagértékeket vizsgálva jelentős elégedettségbeli különbséget nem látunk a „Jókedvűen viselkedik”, valamint a „Jellemzően higgadt, csak a kiszolgálásra összpontosít” magatartások között. 0,2 értékkel az előbbivel lennének elégedettebbek a potenciális ügyfelek. A „Feltűnően zavart, de érzéseit magában tartja” már a 10 fokozatú skála elégedetlenségi tartományán belüli értéket vesz fel. A válaszadók legalacsonyabb, átlagosan 2,7 ponttal értékelték a „Feltűnően zavart, ideges, ezt szóban vagy tettekkel ki is fejezi” viselkedést.

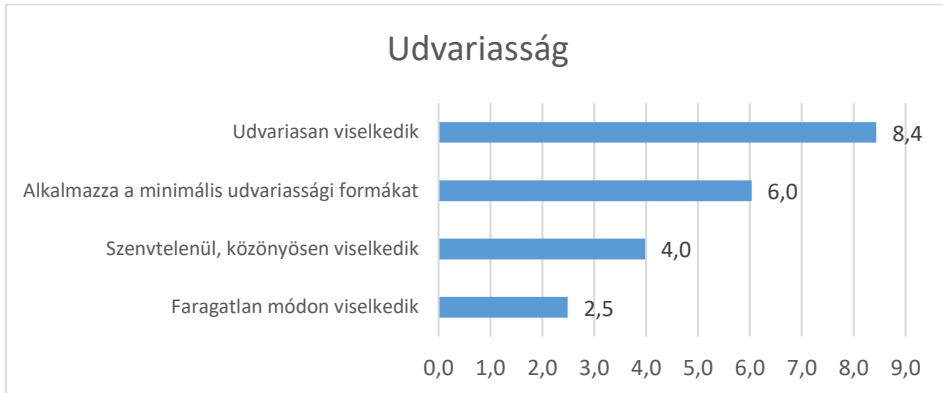
10. ábra: Ügyfélmegkérdezés eredménye (légkörteremtés)

Forrás: saját szerkesztés

Az alábbi diagramon az udvariasság egyes fokozatainak értékelését láthatjuk. Átlagosan legmagasabb pontértékkel az „Udvariasan viselkedik” magatartást értékelték a válaszadók. Elmarad ettől, ugyanakkor az „Alkalmazza a minimális udvariassági formákat” továbbra is az elégedettségi tartományon belüli értéket vett fel. A „Szenvtelenül, közönyösen viselkedik” magatartást átlagosan 4,0 ponttal értékelték a válaszadók. A legalacsonyabb pontértéket a „Faragatlan módon viselkedik” magatartás kapta.

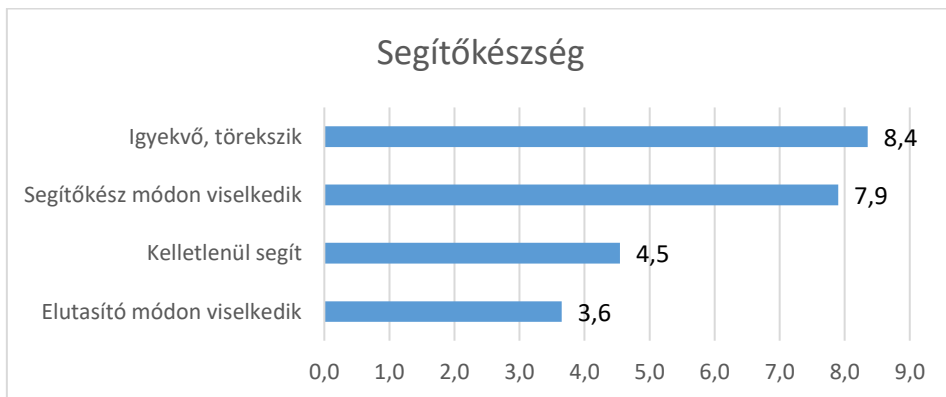
11. ábra: Ügyfélmegkérdezés eredménye (udvariasság)

Forrás: saját szerkesztés

A segítőkészséghez tartozó viselkedésszempontok értékelését az alábbi ábrán olvashatjuk. A megkérdezett válaszadók átlagosan az „Igyekvő, törekszik” viselkedést értékelték a legmagasabb pontértékkel. Viszonylag magasabb, ugyanakkor az előbbihez képest alacsonyabb pontértéket láthatunk a „Segítőkész módon viselkedik” magatartás esetében. A „Kelletlenül segít” a skála elégedetlenségi tartományán belüli értéket vett fel. A legelégedetlenebbek az „Elutasító módon viselkedik” magatartással lennének a válaszadók.

12. ábra: Ügyfélmegkérdezés eredménye (segítőkészség)

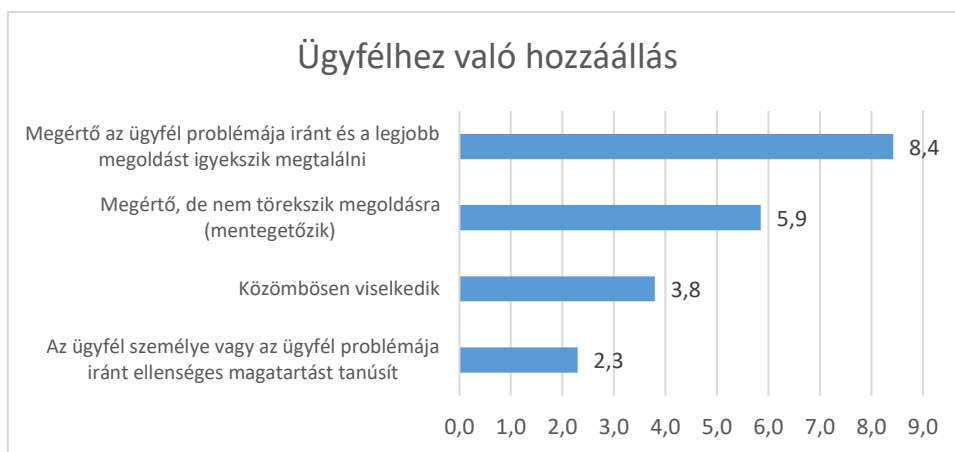

Forrás: saját szerkesztés

Az alábbi diagramon ábrázoltam az ügyfélhez való hozzáálláshoz tartozó viselkedések értékeléseit. Az eredmények alapján elmondhatjuk, hogy a „Megértő az

ügyfél problémája iránt és a legjobb megoldást igyekszik megtalálni” viselkedéssel lennének a legelégedettebbek a válaszadók. A „Megértő, de nem törekszik a megoldásra (mentegetőzik)” magatartást átlagosan 5,9 ponttal értékelték. A „Közömbösen viselkedik”, valamint „Az ügyfél személye, vagy az ügyfél problémája iránt ellenséges magatartást tanúsít” egyaránt alacsony pontértéket kapott. Mindkét magatartás az elégedetlenségi tartományon belül értéket vett fel.

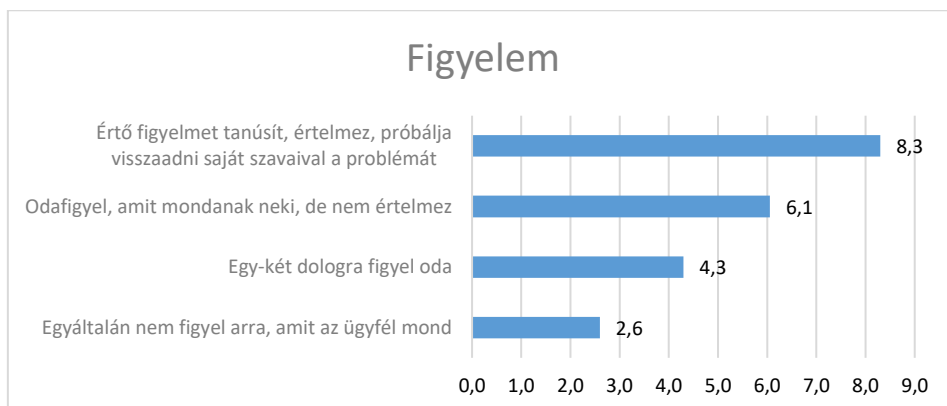
13. ábra: Ügyfélmegkérdés eredménye (ügyfélhez való hozzáállás)

Forrás: saját szerkesztés

A figyelemhez tartozó viselkedések közül az „Értő figyelmet tanúsít, értelmez, próbálja visszaadni saját szavaival a problémát” viselkedést értékelték a legmagasabb pontértékkel a válaszadók. Ennél alacsonyabb, de még az elégedettségi tartományon belüli értéket vett fel az „Odafigyel, amit mondanak neki, de nem értelmez” viselkedés. Átlagosan 4,3 pontot adtak a potenciális ügyfelek az „Egy-két dologra figyel oda” magatartásra. A legelégedetlenebbek az „Egyáltalán nem figyel arra, amit az ügyfél mond” viselkedéssel lennének a válaszadók.

14. ábra: Ügyfélmegkérdés eredménye (figyelem)

Forrás: saját szerkesztés

Összefoglalás

Megvizsgáltam azt is, hogy egyes változók (nem, életkor, lakóhely), hogyan befolyásolják az egyes állításokra adott értékeket. A kérdés vizsgálatát Mann-Whitney próbával végeztem. A vizsgálat alapján a következő eredményeket fogalmazhatjuk meg. Megállapítható, hogy az „Alig, vagy nehezen érthetően beszél” magatartást a férfiak kedvezőtlenebbül ítélték meg, míg a nők elnézőbbek voltak ($U=4463,5$ sig. = 0,030). A „Hátat fordítva beszél” esetében is azt látjuk a rangsorátlagok alapján, hogy a nők magasabb értékeket adtak az elégedettséget kifejező 10-es skálán ($U=4117,5$ sig. = 0,003). Hasonló megállapítást tehetünk a „Más munkatárshoz küldi az ügyfelet” viselkedés esetében. A rangsorátlagok szerint a nők tartották kívánatosabb magatartásnak ezt a viselkedést. ($U=4430$ sig. = 0,025). A „Nem törekszik a probléma megoldására” változó esetében a Mann-Whitney próbához tartozó szignifikanciaszint magasabb, mint 5% ($U=4554$ sig. = 0,051), ugyanakkor nagyon közel van a hibahatárhoz. Feltételekkel ugyan, de következtethetünk arra, hogy ezt a viselkedést a férfiak tartották elfogadhatóbbnak, míg a nők esetében kevésbé mutat az elégedettség irányába.

Kruskall-Wallis próbával vizsgáltam az életkor hatását az egyes állítások értékítéleteire. A válaszadók által megadott éltkort 4 (18-29; 30-39; 40-49; 50-) kategóriába soroltam. Összesen három állítás esetében fedezhetünk fel szignifikáns különbséget a válaszok között. Az életkor függvényében a következő megállapításokat tehetjük. A „Faragatlan módon viselkedik” magatartásnál megállapíthatjuk, hogy a 18-tól 49 évesig terjedő életkori kategóriák esetében a fiatalabb válaszadók kedvezőbb értékeket adtak, ugyanakkor a legidősebb (50-) kategória megtöri ezt a trendet ($Chi^2=12,026$; sig. =0,007). Hasonló megállapítást tehetünk a másik két tétel esetében is. A „Segítőkész módon viselkedik” a 40-49 éveseknél esett a legjobb megítélés alá az elégedettség szempontjából, míg a fiatalabb válaszadók alacsonyabb pontszámot adtak, ugyanakkor az 50 év és afeletti válaszadók szintén kedvezőtlenebbül ítélték meg a magatartást ($Chi^2=9,334$; sig. =0,025). Az „Egy interakció végeztével megkérdezi, hogy mivel szolgálhat még, elköszön, viszontlátásra utaló megjegyzést tesz” magatartásmozaik esetében láthatjuk, hogy a fiatalabb válaszadók esetében mutat kevésbé az elégedettség irányába, ugyanakkor a legidősebb válaszadók szintén kedvezőtlenebbül ítélték meg ezt az állítást ($Chi^2=10,163$; sig. =0,017).

A lakóhely hatását Mann-Whitney próbával ellenőriztem. Két kategóriát hoztam létre: Főváros-Vidék. Összesen 3 állítás esetében feltételezhetünk eltérést a válaszadók lakóhelye szerint. Az „Alig, gyengén érthetően beszél” kedvezőtlenebb megítélés alá esett a fővárosban élő válaszadók esetében ($U=4631$ sig. = 0,037), ugyanakkor a „Szépen, jól artikuláltan, érthetően beszél” magatartást inkább a fővárosban élő válaszadók értékelték kedvezőbben ($U=4476$ sig. = 0,014). A „Rákérdez a vevő igényeinek valamennyi részletkérdésére” állítás esetében azt látjuk, hogy a vidéki válaszadók értékelése magasabb ($U=4629,5$ sig. = 0,037).

Irodalomjegyzék

Arany Mónika, Csonka Erzsébet, Nagy Péter, Salamon Hugó (2013): Ügyfélszolgálati készségfejlesztési tananyag. Budapest

Bohnné Keleti Katalin (2008): Ügyfélszolgálati feladatok, konfliktuskezelés. Ügyviteli, irodatechnikai, kommunikációs ismeretek. Budapest: NSZFI

Czimmer Julianna (2008): Személyes eladás, Marketing és PR alapismeretek. Budapest: NSZFI

Durugy András, Kollár Péter (2015): Applicability of mystery shopping in human development. In: Ubrežiová, Iveta; Lančarič, Drahošlav; Košičiarová, Ingrida (szerk.) Proceedings from the international scientific conference Corporate Social Responsibility and Human Resource Management in V4 Countries. Nitra: Slovak University of Agriculture, 272-277. o.

Durugy András, Kollár Péter, Madarász Imre (2016): Eladói kompetenciák mérése próbavásárlással. Vezetéstudomány/Budapest Management Review, 47(2), 12-18. o.

EXPERT ASSESSMENT OF CERTAIN CUSTOMER SERVICE BEHAVIORAL ELEMENTS (BEHAVIORAL MOSAICS) IN THE LIGHT OF CUSTOMER EXPECTATIONS

ANDRÁS DURUGY²

In this study I explore the development of observational aspects related to the observational competency assessment carried out by an expert, the so-called competency-based mystery shopping. The objective of the research related to the topic is to examine the method of mystery shopping for the purpose of competence measurement. In the article I focus on the problems of measurability and the possibilities of observation in the context of mystery shopping. In the course of the research, the behaviours expected of the customer service staff were determined, and the related behaviour mosaics, which enable a competency-based examination of the customer service performance.

Keywords: mystery shopping, competence, training, development, scale

² assistant professor, Pázmány Péter Catholic University FHSS Institute of Psychology

EDINA MÁRKUS, JULIANNA BOROS, TAMÁS KOZMA: SUSTAINABILITY OF INNOVATION – RECENZÍÓ

ERDEI GÁBOR¹

Az angol nyelvű kötet a Debreceni Egyetem *Régió és Oktatás* sorozatában (sorozatszerkesztők: Flóra Gábor, Kozma Tamás, Polónyi István) jelent meg 2022-ben.

Bár a cím nem árulkodik róla, de itt nem általánosságban az innovációról van szó: a munka a társadalmi innováció területén vizsgálódik. Az innováció az emberi társadalom szerveződése óta része életünknek, e nélkül az emberi tevékenység nélkül nem valósulnának meg a változások, fejlődések feltételei, lehetőségei, s maguk az innovatív tevékenységek sem. Ugyanakkor az utóbbi egy-két évtizedben a fogalom „általános használati forgalomba került”, és mint ilyen, a jelentésbővülés újraértelmezést (is) generál(t).

A kiadványban két problémával találkozunk, egyfelől magának a társadalmi innovációnak a kérdéskörével. Mi tartozik ebbe a kategóriába, és mi nem? Alul nyitott és felül zárt rendszerrel állunk szemben? Milyen emberi (egyéni, közösségi) tevékenységeket értelmezhetünk innovációként? Van-e ennek megengedőbb, tágabb értelmezése, vagy célszerűbb a szigorúbb, szűkítőbb megközelítést alkalmazni? Ezt a dilemmát számos, már korábban jegyzett elméleti munka részletezi, írja le, mind a nemzetközi, mind pedig a hazai szakirodalomban.

A másik izgalmas – és megállapodhatunk abban, hogy szakmailag legalább ennyire problematikus – témakör, amit jelen kötet felvállal: a társadalmi innovációk fenntarthatósága. A műszaki terület innovációs világában ezek egzakt jelenségek. A műszaki innovációk és ezek fenntarthatósága, az újításokon, ezeknek a termékekbe való beépülésein keresztül manifesztálódnak és magasabb (gyorsabb, gazdaságosabb, komfortosabb stb.) működési szinteket hoznak létre. De mi a helyzet a társadalmi innovációkkal, ezek fenntarthatóságával? A társadalmi innovációk vajon manifesztálódnak-e, s hasonlóan a műszaki világ innovációihoz, mérhetők-e, és milyen módon?... Megannyi kérdés.

Ennél a pontnál egyetlen rövid megjegyzést teszek. A TINlab projekt (amelynek eredményeit későbbi lapszámokban ismertetünk) elsősorban olyan társadalmi innovációs eseteket, fejlesztéseket támogat, illetve vizsgál, amelyek nemcsak társadalmilag, de gazdaságilag is fenntarthatóak.

Jelen kötet döntően eseteket gyűjt össze, ezekben igyekszek megragadni egyfelől a társadalmi innováció jelenségét, másfelől rajtuk keresztül bemutatni ezek fenntarthatóságát. Kétségtelen, hogy célszerűnek mutatkozik egy fenntarthatósági szempontrendszer kidolgozása a későbbiek során.

A 220 oldalas kötet három fejezete 14 írást közöl. Az első rész a fenntarthatóságról szól. A két tanulmány egyrészt a civil szervezetek és a társadalmi innováció kapcsolatáról, másrészt a megerősítésnek (empowerment) a társadalmi innovációban betöltött szerepéről szól.

¹ egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem BTK Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet

Bucher Eszter és Boros Julianna (*A civil társadalom szerepe a társadalmi innovációban*) munkája egyrészt etimológiai oldalról vizsgálja a non-profit (regisztrált) szervezetek és a civil szervezetek (nem regisztrált) közötti különbségeket, másrészt hangsúlyozza a civilek szerepét a társadalmi innovációban. Mint megállapítják, ez a szerep, ez az alap nem más, mint az innovációs tevékenységek alapja. Benke Magdolna írásának (*Az empowerment szerepe a társadalmi innovációban*) felütése inspiráló. Egyfelől az innovációs folyamatok térbeli/szervezeti hierarchiáját érinti, másfelől azt feszegeti – jellemzően szervezetszociológiai szempontból – hogy a lehetséges innovációk és az érdekeltek köre miként viszonyul egymáshoz. A munka érinti az innovátorok körét és tevékenységüket, ennek jellegét.

A második – terjedelemben lényeges nagyobb – fejezet mutatja be az eseteket, amelyekben egy-egy társadalmi innovációs példát láthatunk. Ebben a gyűjtőmunkában a legkülönbözőbb típusok, formák, kategóriák alapján megállapítható: a társadalmi innovációk körbefonják ez életünket, mindennapjainkat.

Boros Julianna, Bucher Eszter, Csikai Adél (*Vezetés a palántákban*) a hátrányos helyzetű Ormánságban a családi gazdálkodási formát vizsgálja és értelmezi innovatív tevékenységként. Ebben a példában az innovatív kezdeményezések és a nagyjából másfél évtizeddel ezelőtt indított szociális szövetkezeti mozgalom összekapcsolódik. Forray R. Katalin és Bognár Mária (*Miért maradt fenn a "Kodolányi"?)* azokat a tényezőket és módszereket vizsgálta, amelyek egy magán felsőoktatási intézmény megalapításához, majd fennmaradásához és megújításához vezettek. Az akár szerencsésnek is nevezhető külső és belső körülmények mellett megjelent a "helyi hősök" kategória is, akik innovatív módon tudták kihasználni a változásokat.

Márkus Edina és Guba Vanda tollából született a *Láthatatlan Iskola Alapítvány története*, amely a szociálisan hátrányos helyzetű gyermekek oktatására és képzésére jött létre. A tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen körülmények között valósítható meg egy mentoráláson alapuló kezdeményezés, különös tekintettel a szükséges erőforrásokra és szociális hatásra. A vizsgált Láthatatlan Iskola kezdeményezés egy mentorálási program, amely összeköti az átmeneti otthonokban élő gyerekeket a segítséget nyújtó és felajánló egyetemi hallgatókkal és felnőttekkel.

Munkaerő-piaci innovációk Északkelet Magyarországon címmel készült Tóth Dorina Anna munkája. A tanulmányban azt vizsgálja, hogy az északkelet-magyarországi közösségi felsőoktatási központok (CHEC) milyen mértékben adnak választ a helyi munkaerőpiac által megfogalmazott kihívásokra, illetve ezen intézménytípusok mennyire járulnak hozzá a végzetek északkeleti térségben maradásához.

Nagyon érdekes a következő tanulmány (*A lovári nyelv intézményesülése, mint társadalmi innováció*), amelyben Tóth Norbert egy nemzetiségi nyelvnek az elfogadási folyamatát, mint társadalmi innovációt értelmezi. A lovári nyelv intézményesülésének történetét mutatja be, hangsúlyozva a kezdeményezés „alulról-felfelé” megjelenő jellegét.

Az „Arany János” Tehetséggondozó Program mint társadalmi innováció szerzője, Horváth Réka szerint az Arany János Tehetséggondozó Program az elmúlt évek egyik legsikeresebb innovációja Magyarországon. A szerző három megközelítéssel támasztja alá, hogy ezt az esetet társadalmi innovációként értelmezhetjük: társadalmi innováció, mint problémamegoldás; társadalmi innováció, mint közösségi tanulás; társadalmi innováció, mint társadalmi változás.

Velics Gabriella (*A közösségi rádió szerepe a Covid-19 idején*) egy kommunikációs eszköz (közösségi rádió) társadalmi innovációs szerepét vizsgálta a

világjárvány időszakából. S bár ebben az időszakban a távoktatásban a globálisan ismert nagy szolgáltatók játszották a domináns szerepet, a helyi kommunikációs technológia segíthet az ENSZ Fenntartható Fejlődés 4. prioritásának (minőségi oktatás) megvalósításában, akár válság idején is. A kutatás azt vizsgálta, lehetséges-e, hogy a közösségi rádiót bevonjuk az oktatási folyamatba egy vészhelyzeti szituációban, akár Magyarországon.

Dan Beáta Andrea anyaga (*Közösségi keretek: innovatív platformok a befogadó oktatáshoz*) az innovatív tanítás megvalósításának kérdését vizsgálja az SNI-oktatásban. A Romániában készült esettanulmány bemutatja, hogyan járul hozzá a közösségi kert a sajátos nevelési igényű gyermekek jóllétéhez, a tanulási és társadalmi környezet befolyásolásával. Az esettanulmány vizsgálja az inkluzív oktatás szerepét és kapcsolódását a tanulási innovációhoz, s miként valósul meg a tapasztalati tanulás egy kertészeti projektben.

Roma kérdéskörrel foglalkozik Godó Katalin és Godó Irén írása (*Innovatív képzés roma kulturális influenszereknek – speciális identitás élmény*). A kutatás egy, a Corvinus Egyetemen megvalósított 60 órás roma influenszer képzés eredményét vizsgálta. Megállapítása szerint a Roma Kulturális Influenszer képzés erőteljesen növeli a társadalmi tőkét, és hasznos lehet azok számára, akik ezzel a területtel foglalkoznak.

Szabó Dóra *A tanárok digitális különbségeinek áthidalása* címmel a különböző életkorú pedagógusok közötti szakadékról ír, amely informatikai eszközök és módszerek alkalmazásával áthidalható. Megállapítása szerint az infokommunikációs technológiák tanárok által történő elsajátítása sikeresebb, ha ez közösségi alapon valósul meg.

A fejezet utolsó tanulmánya Arató Vilja, Szalóki Réka, Varga Kitti (*Mesék, térképek, képek - innovatív megközelítés a gyermekfejlesztéshez*) munkája. A három különböző szakterületről érkezett szerző kutatása alapján megállapítható, hogy a gyermekek kreativitása nem vesz el az idő múlásával, éppen ellenkezőleg; a kreatív kifejezés magától értetődik bennük. A nevelő feladata a megfelelő eszközök és technikák biztosítása a sikerélmény megtapasztalásának céljából.

A kiadvány utolsó részében, Kozma Tamás záró gondolataiban néhány megállapítás további töprengésre sarkall. Kozma szerint az innovációk akkor válnak fenntarthatókká, ha a helyi, regionális, vagy a nemzeti kormányok legitimálják a kezdeményezéseket. Ugyanakkor amennyiben ez bekövetkezik, az innovációk elveszítik spontán és önkéntes jellegüket. A társadalmi innováció folyamatában fontosabbnak tartja a partnerség szerepét, szemben a versenyhelyzettel.

A szerkesztett kötet jól szolgálja a társadalmi innovációval foglalkozók ismeretbővítését, sőt, az egyes példák inspirációt adhatnak a terület kutatói számára abban, hogyan lehet továbbgondolni ezeket a példákat, milyen mértékben segíthetik ezek az esetleges értékelési módszerek, eszközök kidolgozásának folyamatát.

Edina Márkus, Julianna Boros, Tamás Kozma (2022): Sustainability of Innovation. University of Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó – CHERD, Régió és Oktatás XIV. p. 220.

INTERNALIZÁLÓ ÉS EXTERNALIZÁLÓ PSZICHÉS ZAVARÚ SERDÜLŐK SZORONGÁSOS ÉS DEPRESSZIÓS TÜNETTANÁNAK ÉS REZILIENCIÁJÁNAK EXPLORATÍV VIZSGÁLATA SÜRGŐSSÉGI GYERMEKPSZICHIÁTRIAI OSZTÁLYON

TÖRŐ KRISZTINA¹, CSIKÓS GÁBOR², FLIEGAUF GERGELY³, MOKOS JUDIT⁴, SÓFI GYULA⁵

Absztrakt

Háttér: A serdülőkor a szorongásos és depressziós zavarok kapcsán magas kockázatúnak mondható. Kevés adat áll rendelkezésre a szorongás és depresszió kapcsán sürgősségi gyermekpszichiátriai osztályon pszichés zavar miatt kezelt serdülők körében.

Célkitűzés: Kutatásunk célja a szorongással és a depresszióval kapcsolatos adatok elemzése klinikai mintán. Vizsgáltuk továbbá egy másik pszichés változó, a reziliencia szerepét a szorongásos és depressziós tünetek vonatkozásában.

Módszer: 90 főből (50 fiú, 40 lány, átlagéletkor 13,81±2,39 év) álló klinikai mintát vizsgáltunk, akik a Heim Pál Gyermekkorház sürgősségi pszichiátriai osztályára vagy ambulanciájára jelentkeztek különböző internalizáló és externalizáló pszichés zavar fennállása következtében fellépő sürgősségi állapot miatt. Az internalizáló és externalizáló tünetek fennállását a magyar SDQ kérdőívvel erősítettük meg. A klinikai és demográfiai/kezelési adatokon kívül a szorongást és depressziót a DASS-21 kérdőívvel, a rezilienciát pedig a 10 itemes reziliencia skálával (CD RISK) mértük.

Eredmények: A szorongás és depresszió szintje kapcsán különbségek láthatóak a csoporton belül mind a nemek, mind a gyermekek diagnózistípusának (internalizáló/externalizáló) vonatkozásában. A vizsgálati adatok azt is mutatják, hogy a reziliencia átlagos szintje a normál értéket nem éri el a vizsgált betegcsoportban: a lányok esetében szignifikánsan alacsonyabb, mint fiúknál és az internalizálóknál alacsonyabb, mint az externalizálóknál. A klinikai szintű depresszió és szorongás gyakorisága a csoportban 75%, illetve 71 %. A reziliencia negatívan korrelál a depresszióval és a szorongással.

Következtetés: A reziliencia védőfaktorak bizonyul mind a depresszióval, mind a szorongással kapcsolatban. A szorongásos és depressziós tünetek kapcsán emiatt a nagyobb tudatosság és korai terápiás beavatkozás segíthet a tünetek mérséklésében, ezáltal javítva a klinikai serdülő populáció életminőségét.

¹ Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Pszichológiai Intézet, Személyiség- és Klinikai Pszichológiai Tanszék

² Semmelweis Egyetem Pető András Kar, Humántudományi Intézet

³ Heim Pál Országos Gyermekgyógyászati Intézet Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Osztály és Ambulancia; Nemzeti Közszerológiai Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskola

⁴ Egészségbiztonsági Nemzeti Laboratórium - Eötvös Loránd Tudományegyetem; Eötvös Loránd Tudományegyetem Növényrendszertani, Ökológiai és Elméleti Biológiai Tanszék

⁵ Heim Pál Országos Gyermekgyógyászati Intézet Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Osztály és Ambulancia; Nemzeti Közszerológiai Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskola

Kulcsszavak: gyermekpszichiátria, reziliencia, szorongás, depresszió, sürgősség

Háttér

Sürgősségi gyermekpszichiátriai ellátás

A gyermek vagy a serdülő, illetve a környezet számára kontrollálhatatlan és kezelhetetlen mentális megnyilvánulásokat vagy viselkedéses eltéréseket mutató páciensek ellátása sürgősségi orvosi beavatkozást igényelhet. A hazai és nemzetközi szakirodalom áttekintése alapján elmondható, hogy a mentális sürgősségi állapotok aránya az elmúlt tíz évben folyamatosan emelkedett. Pontos epidemiológiai adatok a hazai gyermek- és serdülőkorú mentális zavarok miatti sürgősségi ellátásokról nem állnak rendelkezésre. A nemzetközi adatok arra utalnak, hogy az összes sürgősségi ellátás 1,6%-ában fordul elő mentális probléma is, és ezen ellátások 71%-a serdülőket érinti (National Hospital Ambulatory Medical Care Survey 2002). A hazai és nemzetközi klinikai tapasztalatok azt mutatják, hogy a leggyakoribb sürgősséget indikáló állapotok az öngyilkosság, az agresszív viselkedéssel és szerhasználattal kapcsolatos sürgősségi állapotok, és az egyéb krízisszituációk (Gili et al 2019). Ezen pszichés állapotokkal összefüggő diagnózisok alapvetően két részre oszthatóak, internalizáló és externalizáló pszichés zavarokra.

Internalizáló/externalizáló zavarok

Az internalizáló mentális zavarokban a patológia önmaga felé fordulva fejeződik ki, és ezáltal szorongásban, depresszióban és más negatív érzelmekben nyilvánulhat meg (Ruiz és Edens, 2008). Az internalizációs tünetek tehát az érzelmi életben jelentkeznek. Az ide sorolható tünetek körébe tartoznak a hangulati élet zavarai, mint amilyen például a depresszió vagy a bipoláris zavar, mely szindrómák számos tünetet foglalnak magukba. A hangulat megváltozása mellett vegetatív tünetek, szomatikus panaszok is tapasztalhatók, eltérés mutatkozik a kognitív funkciókban is (Oláh, 2008). Az externalizáló zavaroknál pont az ellenkezője történik. Kifelé nyert utat a patológia, és többek között agresszióban, droghasználatban, alkoholizmusban, stb. fejeződik ki. Továbbá olyan, elsősorban viselkedési zavarokban mutatkoznak meg, melyek a környezet számára zavaró magatartásformákban jelentkeznek (Ruiz és Edens, 2008).

A serdülőkori depresszió

A serdülőkori depresszió pont prevalenciáját a világban 34 % körülre teszik (Shorey 2022). A 12-17 évesek 12,5 százalékánál jelentkeznek a major depressziós epizód tünetei egy 12 hónapos időszak alatt (Clayborne Varin és Colman 2018). A korai kezdetű major depresszió a gyermekkori mentális zavarok egyik legelterjedtebb zavara, mely mind az egyén, mind pedig a társadalom számára súlyos megterhelést jelentő kórkép, mert jelentős mértékű funkcióromlást okoz az iskolai teljesítmény és a szociális készségek fejlődése, valamint a kortárskapcsolatok terén. Fontos rizikótényező az aktív szerhasználat, a dohányzás, szorongásos zavar és az öngyilkos magatartás kialakulásában, valamint kutatásokból az derül ki, hogy kockázati tényező lehet a korábbi depressziós kórtörténet (Lewinsohn et al 1988), diszfunkcionális családban élés, stresszes életesemények és alacsony szociális támogatás, szorongás és még sok más változó (Lewinsohn et al 1994). A rizikófaktorok között szerepel a

stressz, amely kockázati tényező a depresszió kialakulásánál. A magas észlelt stressz különösen akkor veszélyes, ha gyakoribb maladaptív megküzdési stratégiákkal társul. Ilyen esetekben nagyobb az esélye az alkalmazkodási problémák megjelenésének, akár viselkedéses, akár érzelmi-hangulati szinten (Hampel, 2007). E tekintetben a korai serdülők különösen veszélyeztetettek, így az sem véletlen, hogy a depressziós tünetek is ebben a korcsoportban kezdenek igazán emelkedni (Pikó és FitzPatrick, 2003). A major depressziós epizód a sürgősségi ellátás terén is gyakori indikáció (Kapornai és Vetro 2015).

Szorongás serdülőkorban

A szorongás serdülőkorban egy igen gyakori panasz, mely a szakirodalom alapján összefüggéseket mutat a kötődési stílussal (Muris et al 2001), a krónikus stresszsel (Stauder és Konkoly Thege 2006), a rezilienciával, és a jólléttel (Mosheva et al 2020), valamint a klinikai populációban is gyakran előfordul maga a szorongásos zavar, illetve komorbid állapotként is. A szorongás egyes fajtáira jellemző a magas mértékű komorbiditás egymással, illetve általánosságban egyéb klinikai kórképekkel, ahogyan az például Kaufman és Charney (2000) metaanalízisében olvasható. A sürgősségi ellátásban is találkozhatunk olyan felfokozott szorongásos állapottal, amely kórházi felvételt igényel (Cutler et al 2019.)

Szorongás és depresszió kapcsolata

A szerzők azt az eredményt kapták, hogy az általuk vizsgált több tanulmányban is 90%-nál magasabb volt azon szorongásos zavarban szenvedők aránya, akik életük során valamilyen más pszichiátriai problémával is küzdöttek, nagyjából 20-25%-uk életében fordult elő alkoholbetegség vagy szerabúzus. Mindezek mellett major depresszióval szenvedők 50-60%-ánál fordult elő életük során egy- vagy többféle szorongásos zavar, és amennyiben szimultán állt fenn a két állapot, a tünetek súlyosabbak voltak és az öngyilkossági törekvések aránya is magasabb volt. Ezen eredményeket alátámasztja Lamers et al (2011) kutatása, melyben a részt vett, depresszióban szenvedő betegek 67%-a egyidejűleg szorongásos panaszokkal is küzdött. A kórtörténetet vizsgálva, a komorbid esetek több mint felénél a szorongás alakult ki először, majd utána a depresszió. Biológiai összefüggéseket keresve a két betegség között, azt találták, hogy a generalizált szorongásnak és a major depresszióknak közös genetikai alapjai vannak, azonban általánosságokban a szorongások különböző altípusai genetikailag többféle hajlamosító tényezőtől állnak össze, illetve a depresszió és a különféle szorongások rendelkeznek mind egyedi, mind közös építőelemekkel, melyek közül az úgynevezett negatív hatás megtalálható mindkétféle kórképben, ami elsősorban az ítélelhető és értelmező kognitív folyamatokra fejt ki a hatását (Mineka et al 2008). A serdülők körében az előfordulás gyakoriságára nézve a WHO adatai alapján a 10-14 éves korosztály 3,6%-a és a 15-19 éves korosztály 4,6%-a szenved szorongásos tünetektől (WHO 2022). A serdülőkori depresszió aránya pedig 1,1%-ra becsülhető a 10-14 és 2,8%-ra a 15-19 éves korosztályban (WHO 2022). Mind a szorongás, mind a depresszió esetén megfigyelhetők nemek közti különbség. Mindkettőnél a nők esetében nagyobb a kockázat (Altemus, Sarvaiya és Neill Epperson 2014).

Reziliencia mint védőfaktor

Vannak olyan személyek, akik rendelkeznek egyfajta ellenállóképességgel és hatékony megküzdéssel – ehhez köthető a reziliencia fogalma. A fogalom meghatározása itt sem egységes, azonban általánosan jellemző rá a jelentős mértékben kedvezőtlen helyzetek ellenére az egészséges működés fenntartása; a tudatos erőfeszítés arra, hogy a negatív tapasztalatból levont tanulságokat integrálja és felhasználja az egyén a pozitív kimenetel megteremtésére; képesség arra, hogy olyan helyzetekhez alkalmazkodjon a személy, ami a működését vagy fejlődését veszélyezteti; és egy folyamat, ami által az erőforrások felhasználásra kerülnek a jóllét biztosítása érdekében (Southwick et al 2014). Tehát ahhoz, hogy valakit reziliensnek lehessen nevezni, ahhoz egyrészt szükséges egy olyan helyzet, ami jelentős mértékben fenyegeti vagy fenyegette a fejlődését, és az ahhoz történő alkalmazkodása vagy a fejlődésének kimenetele jó, de legalábbis megfelelő (Masten, 2001). A reziliencia kialakulását sok faktor közrejátszása határozza meg: genetikai, epigenetikai, neurokémiai, idegrendszeri, pszichológiai és fejlődési környezeti hatások integrált hatása határozza meg az egyén rezilienciájának mértékét. Kutatásunkban a depresszió, szorongás, és reziliencia jellemzőit és összefüggéseit vizsgáltuk sürgősségi pszichiátriai klinikai mintán.

Módszer

Vizsgálati minta

A kutatás módszere keresztmetszeti eljárás. Az adatgyűjtés személyesen történt egyetemi hallgatók bevonásával, a Heim Pál Országos Gyermekgyógyászati Intézetben a Gyermek és Ifjúsági Pszichiátriai Osztály ambulanciáján és fekvőbeteg osztályán, kényelmi alapú mintavételi módszerrel. 2021. szeptember 15-től december 20-ig, illetve 2022. szeptember 20-tól december 5-ig két szakaszban. A vizsgálati csoportba olyan különböző pszichés zavarral diagnosztizált gyermekek kerültek, akik ambuláns pszichiátriai ellátást vagy osztályos kezelést vettek igénybe. A csoportba bekerült 104 gyermek 10-18 év közötti, fiúk és lányok vegyesen. A diagnózisra rákérdeztünk a kérdőívben, melyet a kitöltéskor minden esetben jelen lévő szakember (orvosok vagy pszichológus) segítségével írtak le a gyerekek. A kitöltők és előzetesen a szülei részére a tájékoztatás a kórházban személyesen, szóban történt meg. A kérdőívcsomag kitöltése önkéntes alapon történt a kórházban, így a kitöltés bármikor, következmény nélkül megszakítható volt. A serdülőknek lehetőségük volt segítséget kérni, ha a vizsgálat során feszültség vagy kellemetlenség lépett fel.

A kutatás az Egészségügyi Tudományos Tanács Tudományos és Kutatásaitikai Bizottság (ETT.TUKEB) engedélyével történt⁶.

Mérőeszközök

Kutatásunkban a demográfiai adatok közül a következőket használtuk: gyermek neme, életkora, kezelés időtartama, diagnózis, kezelés módja.

Kérdőívek:

Reziliencia Kérdőív-10 magyar változata (Járai et al 2015): 10 itemes, a lelki ellenálló képesség mérésére kidolgozott eszköz. A kitöltőknek egy 5 fokú Likert-

⁶ ETT- TUKEB engedély száma: IV/7091-3/2021/EKU

skálán kellett megjelölni, hogy mennyire igazak az állítások: 0 – egyáltalán nem igaz, 4 – szinte mindig igaz. A kérdőív nem tartalmaz fordított tétéleket.

Depresszió, Szorongás és Stressz Skála (DASS): (Lovibond és Lovibond 1995). A teszt skálarendszerét nem csupán a hagyományosan meghatározott érzelmi állapotok feltárására dolgozták ki, hanem hogy elősegítse a gyakorta megjelenő, klinikailag fontos érzelmi állapotok meghatározását. Annak érdekében, hogy a kérdőív a lehetőségekhez mérten rövid és tömör legyen, létrehozták a skálák feleakkora hosszúságú változatát, mely a DASS-21 nevet kapta. Kutatásunkban ezt a változatot használtuk. A kitöltőknek egy 4 fokú Likert-skálán kellett megjelölni, hogy az elmúlt hétre vonatkozóan mennyire jellemzőek rájuk a kijelentések: 0 – egyáltalán nem jellemző, 3 – igen tekintélyes mértékben, nagyon gyakran jellemző.

SDQ-Magy. kérdőív (Túri et al 2013): Az SDQ kérdőív alkalmas a 11-18 éves gyermekek gyermekkori mentális egészségének feltérképezésére, valamint a problematikus esetek kiszűrésére is. 25 kérdést tartalmaz, felvétele gyors és praktikus. Normál és klinikai populációt vizsgálva az SDQ alkalmas a magatartási problémák és a lehetséges pszichés érintettség jelzésére. Eredetileg a kérdőív négy skálát tartalmazott, amelyek az úgynevezett probléma skálák, majd ezt kiegészítették később a proszociális viselkedés mérésével is. A gyermek 3 fokú Likert-skálán értékeli, hogy az adott kérdés rá nem igaz (0), valamennyire igaz (1), vagy határozottan igaz (2). A skálák a következők: Érzelmi tünetek, Viselkedési problémák, Hiperaktivitás, Kortárskapcsolati problémák és Proszociális viselkedés skála. A felsorolásból látható, hogy valóban az eredeti vagy probléma skálától elkülönül a proszociális viselkedés mint képesség skála. A négy probléma skála képezi az összesített probléma pontszámot 0-40 között, az egyes skálákra adott 10 maximális pontszám mellett. Az internalizáló és externalizáló tünetek azonosításához Goodman tanulmányán (Goodman et al 2010) alapuló 3 faktoros besorolást alkalmaztunk, mely alapján az internalizáló tünetek ≥ 9 , az externalizáló tünetek pedig ≥ 10 , a proszociális skála változatlan. Az internalizáló és externalizáló tünetek elkülönítése magyar mintán is hatékonyan bizonyult (Túri et al 2013).

Célkitűzés és hipotézisek

A kutatás célja a serdülőkori szorongás, depresszió és reziliencia szintjének meghatározása klinikai mintán, és ezen belül az internalizáló és externalizáló alcsoportokban. Célunk volt továbbá a vizsgált különböző pszichés tényezők, a reziliencia, a depresszió és a szorongás összefüggéseinek vizsgálata a klinikai minta vonatkozásában.

Statisztika

A statisztikai elemzések R programnyelvben készültek (R Core Team 2022). A kérdőívek reliabilitását Cronbach-alfa mutatóval adtuk meg. A reziliencia, depresszió és szorongás normalitását Shapiro-Wilk teszttel ellenőriztük. Mivel a normalitás többnyire nem teljesül, valamint alacsony a mintaelemszám, a három változó közötti összefüggések vizsgálatához a nem paraméteres Spearman-korrelációt használtuk. A fiúk és lányok stressz, szorongás és reziliencia szintje közötti különbséget Mann-Whitney teszttel vizsgáltuk.

Eredmények

I. Leíró statisztika

A minta demográfiai és klinikai jellemzői

A 104 fős klinikai mintából 90 gyermeknek volt meg minden adata a pszichológiai kérdőívekből. A serdülők életkorának átlaga 13,81 év, szórása 2,39 év. A minimum életkor 10,2 év, a maximum 17,3. A kezelés időtartama a páciensek többségénél (49 fő, 83%) nem tartott egy évig, tehát néhány hónap vagy hét volt. A kezelés jellege a legtöbb esetben pszichoterápia volt (20 fő), vagy gyógyszer és pszichoterápia (20 fő). A többi esetben tanácsadás, vagy csak diagnosztika, vagy egyéb beavatkozás történt. A bekerülési fő diagnózisok alapján kisebb csoportokat képeztünk a leggyakoribb pszichés zavarok szerint, a komorbiditások jelölésétől eltekintve: figyelemzavaros/hiperaktív (ADHD) 28%, szorongás 23%, depresszió 20%, érzelmi zavar 14%, viselkedészavarok 6 %. Egy-egy gyermeknél egyetlen pszichés zavar került megállapításra diagnózisként (Asperger, anorexia, önsértés, pszichotikus zavar, szuicid gondolatok, hajtépés), ebből képeztük az "egyéb" csoportot (6%). A gyerekek 3 %-a nem válaszolt erre a kérdésre. A vizsgált személyek demográfiai és klinikai minta jellemzőit részletesen az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat: A vizsgálati személyek demográfiai és teljes klinikai minta jellemzői

változó	N	%
minta elemszám	90	100
nem		
fiú	50	55
lány	40	45
kezelés időtartama		
1 évnél kevesebb	49	54
1-1,5 év	12	13
1,5-2 év	4	5
2-3 év	7	8
3 évnél hosszabb	9	10
nincs válasz	9	10
kezelés formája		
csak diagnosztika	8	9
egyéb	8	9
gyógyszer	13	16
gyógyszer+pszichoterápia	20	22
pszichoterápia	20	22
tanácsadás	19	21

nem válaszolt	2	1
bekerülési diagnózis		
ADHD	28	31
szorongás	18	20
depresszió	15	17
érzelmi zavar	14	17
viselkedés zavar	6	7
egyéb	6	7
nem válaszol	3	1

Forrás: saját szerkesztés

II. Internalizáló és externalizáló tünetek előfordulási gyakorisága az SDQ alapján

Megvizsgáltuk azt, hogy a vizsgálati mintába bekerült klinikai esetek hány százaléka mutat internalizáló, illetve externalizáló tüneteket az SDQ öt alskálájából képzett internalizáló (érzelmi zavar+kortárs kapcsolatok) és externalizáló (hiperaktivitás, viselkedés problémák) skálái alapján. Goodman (Goodman 2010) javasolja a skálák kategorizálását, amelynek folyamán a 2-2 alskála összeadódik. Internalizáló tüneteket mutatónak jelöltük a két internalizáló skálán elért 9-20 pont közötti, externalizáló tüneteket mutatónak pedig a 2 externalizáló skálán elért 10-20 pont közötti eredményeket. A csoportosítás célja az volt, hogy a vizsgált pszichés változók (szorongás, depresszió) szintjét e kétfajta tünetcsoport megjelenése mentén is vizsgálni tudjuk a következőkben a klinikai csoporton belül. A teljes mintára vonatkozó Cronbach-alfa mutatók az SDQ teszt alskáláinak vonatkozásában 0,71-től 0,791-ig terjednek. A 2. táblázatban foglaltuk össze az SDQ teszt alskáláinak és összesített probléma skálájának pontszámát, és egy korábbi magyar normál populáción végzett vizsgálati minta (Túri et al 2011) ugyanezen skáláinak pontszámát. Minden alskála értéke a klinikai mintában meghaladja a normál szintet. Az összesített probléma skálán a klinikai tartomány 18-40, az érzelmi tünetek alskálán 6-10, a viselkedési problémák alskálán 4-10, a hiperaktivitás skálán 7-10, a kortárs kapcsolati problémák skálán 4-10, a proszociális skálán 0-4. Az internalizáló és externalizáló skálán 10-20 pont. A klinikai tartományba tartozó esetek számát és arányát a 3. táblázatban mutatjuk be.

2. táblázat: A klinikai minta és egy korábbi magyar kontroll minta (Túri et al 2011.) SDQ skáláinak pontszámai

változók	átlagos pontszám és szórás	
magyar SDQ alskálák	kontroll (Túri et al 2011) (N=286)	klinikai (N=90)
összesített probléma	10,3 (5,2)	16,1 (5,7)
érzelmi tünetek	2,8 (2,3)	5,3 (2,1)

viselkedései problémák	2,2 (1,4)	7,6 (2,0)
hiperaktivitás	3,6 (2,3)	6,8 (2,4)
kortárs kapcsolati problémák	1,7 (1,7)	6,3 (2,2)
proszociális skála	7,2 (2,1)	3,9 (2,0)
internalizáló skála (érzelmi tünetek+kortárs kapcsolati problémák)		14,2 (3,2)
externalizáló skála (viselkedései problémák+hiperaktivitás)		16,1 (3,7)

Forrás: saját szerkesztés

3. táblázat: A Magyar SDQ klinikai tartományába eső esetek száma és aránya a jelen klinikai minta egészében

változó	klinikai tartomány	N	%
összes probléma	10-40	34	38
érzelmi tünetek	5-10	30	33
viselkedési problémák	3-10	40	45
hiperaktivitás	6-10	21	23
kortárs kapcsolati problémák	4-10	20	45
proszociális skála	0-4	16	18
internalizáló skála	9-20	64	72
externalizáló skála	10-20	71	79

Forrás: saját szerkesztés

Jegyzet: Az internalizáló és externalizáló skálákat az SDQ 2-2 alszállájának összegzése nyomán használtuk (Goodman et al 2010).

III. A klinikai minta szorongás, depresszió, reziliencia és kötődés mérésének eredményei a teljes vizsgálati csoportban és nemek, tünetcsoportok szerint

A kérdőívek (DASS-21 és reziliencia), és alszálláik Cronbach-alfa értéke megfelelő: 0,81-0,85-ig terjed. A teljes klinikai minta depresszió átlagos pontszáma mérsékeltnek, a szorongás átlaga súlyosnak írható le (4. táblázat). A reziliencia szintje az átlag 25 pont alatti, tehát alacsony. A lányok jobban szoronganak, mint a fiúk ($p < 0.01$). A fiúk rezilienciaszintje szignifikánsan magasabb, mint a lányoké ($p < 0.01$). A depresszió szintjében nincsen nemi különbség ($p = 0.354$). A szorongás és depresszió alszállák tünetcsoportonkénti átlagairól elmondhatjuk, hogy a klinikai

externalizálók átlagos szorongásszintje 7,065, ami a mérsékelt szorongás felső határértéke körüli, majdnem súlyos mértékűnek mondható; átlagos depressziószintje pedig 7,25, ami mérsékeltként jellemezhető. A klinikai internalizálók átlagos szorongásszintje 9,694, ami a súlyos, illetve nagyon súlyos szorongás értékei közt mozog, míg az átlagos depressziószintjük 8,83, ami súlyosnak tekinthető. Az internalizálók szorongás- és depressziószintje is szignifikánsan magasabb, mint az externalizálóké ($p \leq 0,01$). A reziliencia szintje az internalizáló csoportnak magasabb, mint az externalizálóké.

4. táblázat: A klinikai minta szorongás, depresszió, reziliencia és kötődés kérdőívek pontszámának átlagértékei a teljes vizsgálati csoportban és nemek, tünetcsoportok szerint

változó	tartomány	teljes minta átlag	teljes minta szórás	fiúk átlag	fiúk szórás	lányok átlag	lányok szórás	internalizáló zavarú átlag	internalizáló zavarú szórás	externalizáló átlag	externalizáló szórás
DASS depresszió	≥5 klinikai tartomány, ≥5 enyhe, 7≥ mérsékelt ≥11 súlyos	8.40	5.32	7.68	4.64	8.98	5.79	8,83	4,42	7,25	4,32
DASS szorongás	≥4 klinikai tartomány, ≥4 enyhe ≥6 mérsékelt, ≥8 súlyos ≥10 nagyon súlyos	8.59	5.40	6.85	5.16	9.98	5.23	9,69	5,12	7,07	4,12
Reziliencia	0-25 alacsony 25-35 normál 35 felett magas	21.12	7.56	24.00	7.55	18.82	6.81	22,13	6,64	20,19	6,22

Forrás: saját szerkesztés

IV. A klinikai minta csoportokba sorolása a DASS-21 depresszió alskála, szorongás alskála és a reziliencia skála értékelése alapján

A kitöltők közül 68 fő (75%) esetén mutat a DASS-21 alskála különböző súlyosságú hangulati problémát, klinikai szintű depressziót. Több lány esetén jelez a teszt hangulati zavart, mint fiú esetében. Nagyon súlyos depresszió kétszer annyi lánynál fordul elő, mint fiúnál. Az enyhe depressziósok közt több fiút találunk. Szorongás

(enyhe-mérsékelt vagy súlyos) a klinikai minta egy részénél fennáll (78%), több lányt érintve, mint fiút. Ahol a szorongás klinikai szintű, ott 43%-ban nagyon súlyos szintet ér el. A reziliencia a csoport nagy részénél az átlagosnál alacsonyabb szinten van, több az alacsony rezilienciájú lány, mint fiú. A lányok eredménye mind a depresszió, mind a szorongás, mind pedig a reziliencia kapcsán rosszabbnak mondható a fiúkénál (ld. 5. táblázat).

5. táblázat: A vizsgált kórházi minta normál és klinikai tartományba eső eseteinek száma és aránya a DASS depresszió skála, a DASS szorongás skála, és a reziliencia skála értékelése alapján

DASS-21 DEPRESSZIÓ	Teljes minta N (%)	Fiú N (%)	Lány N (%)
enyhe ≥ 5	14 (15)	9	5
mérsékelt ≥ 7	23 (25)	11	12
súlyos	13 (14)	2	11
nagyon súlyos	18 (20)	6	12
összes klinikai	68 (75)	30	38
normál övezetben	22 (24)	12	10
DASS-21 SZORONGÁS			
enyhe ≥ 4	10 (11)	5	5
mérsékelt ≥ 6	8 (8)	2	2
súlyos ≥ 8	14 (15)	9	5
nagyon súlyos ≥ 10	39 (43)	20	19
összes klinikai	71 (78)	34	37
normál övezetben	19 (21)	6	13
REZILIENCIA			
alacsony	61	21	40
normál	27	17	10
magas	2	2	0

Forrás: saját szerkesztés

V. A depresszió, szorongás és reziliencia közötti összefüggések

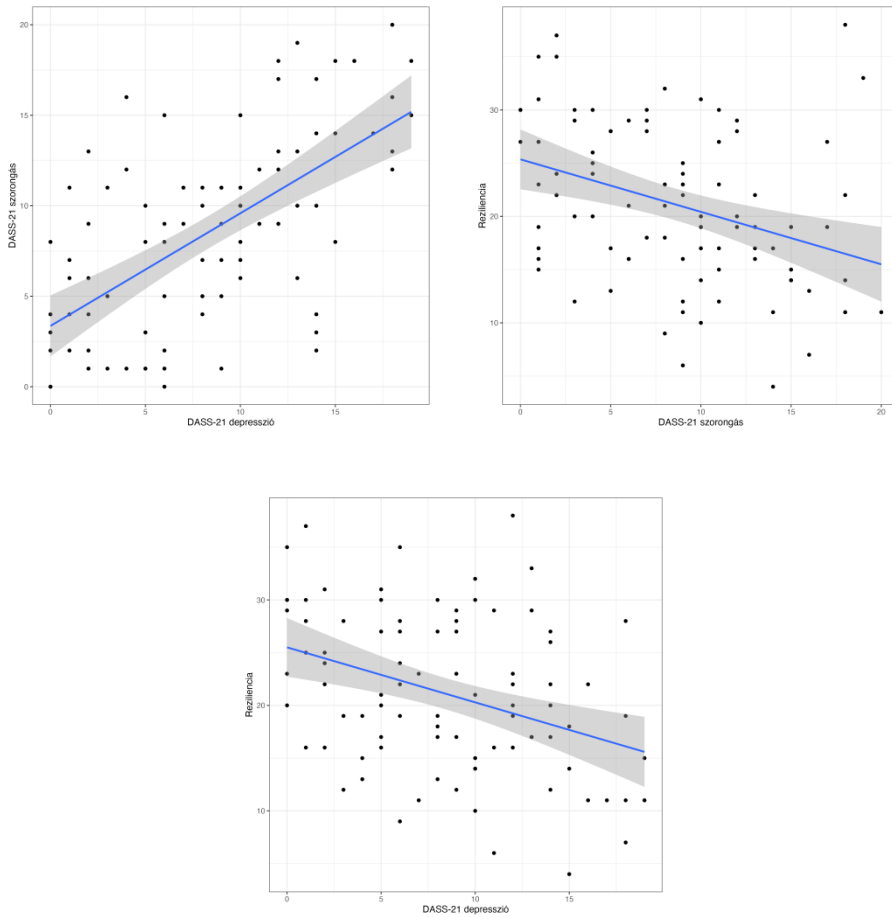
A depresszió és a szorongás pozitív összefüggést mutat egymással, a reziliencia pedig mind a kettővel negatívan korrelál (lásd 6. táblázat, 1.a,b,c ábrák).

6. táblázat: A depresszió, szorongás és reziliencia összefüggései

	1	2	3
1. DASS Depresszió	-		
2. DASS Szorongás	0.6***	-	
3. Reziliencia	-0.36***	-0.37***	-

Forrás: saját szerkesztés

1. a,b,c, ábrák: a depresszió, a szorongás és a reziliencia összefüggései

Forrás: saját szerkesztés

Diszkusszió

Depresszió, szorongás és reziliencia szintje és gyakorisága a klinikai mintánkban

Kutatásunk első részében a klinikai minta internalizáló és externalizáló tüneteit az SDQ skálával erősítettük meg. Az egyes alsókálákon kapott eredményeink hasonlóak, mint egy korábbi klinikai mintán végzett kutatás eredményei (Túri et al 2013). A normál populáció szintjét egyik alsókála átlaga sem éri el. Ezt követően megnéztük a depresszió, szorongás és reziliencia szintjeit az egész mintát tekintve, illetve külön nemenként és külön az internalizáló és externalizáló csoportokban. Eredményeink a szakirodalommal egyezően azt mutatják, hogy a lányok szorongásszintje szignifikánsan magasabb, mint a fiúké. Viszont a depresszió vonatkozásában nincs nemi különbség. A mi mintánkban jóval korábban megjelennek a nemi különbségek, mint azt a szakirodalomban láthatjuk: Calvete és Cardeoso (2005) 568, 14-17 év körüli serdülőn végzett vizsgálatában azt találta, hogy a nemek közti különbségek 14 éves korban kezdenek megjelenni. Az internalizáló csoportban elvárásunknak megfelelően magasabb volt a depresszió szintje, de magas volt a depresszió és szorongás szintje az externalizáló csoportban is (klinikai szintű mérsékelt szorongás). Továbbá azt találtuk, hogy a lányok kevésbé reziliensek, mint a fiúk, és az externalizáló serdülők rezilienciája alacsonyabb, mint az internalizálóké. Ez az eredmény más, korábbi kutatásokban szintén megjelent. A reziliencia számos faktorának alacsony szintjével kerültek azonosításra az internalizáló és externalizáló magatartások (Cabaj et al 2014), továbbá a szakirodalomban megállapításra került az is, hogy a serdülők belső pszichológiai erőforrások hiányában családodottságukat jelenítik meg, amely főként agresszió, magatartászavar vagy hiperaktív viselkedés formájában mutatkozik meg a külvilágban. Regalla és munkatársai (2015) ADHD-val diagnosztizált gyermekek rezilienciaszintjét vizsgálták egy kontrollcsoporttal összehasonlításban és úgy találták, hogy az ADHD-val diagnosztizáltak kevésbé ellenállóak a kontrollcsoportban lévő társaikhoz képest. Ezt követően megvizsgáltuk, hogy a betegmintában a serdülők hány százaléka éri el a klinikai szintű depressziót és szorongást, és ezen belül milyen súlyossági övezetbe tartoznak. Valamint megnéztük azt is, hogy a csoportból hány főnek alacsony, normál illetve magas a rezilienciaszintje. A mi klinikai mintánkban a depresszió a serdülők 75%-ánál eléri a klinikai szintet. A szorongás pedig mintánk 71 százalékánál éri el a pszichés zavar határértékét. A serdülőkori hangulati zavarok, depresszió előfordulásának arányát normál populációban, Európában 17-22% körülire teszik (Susánszky 2008). A 12-17 évesek 12,5 százalékánál jelentkezik a major depressziós epizód tünetei egy 12 hónapos időszak alatt (Clayborne, Varin és Colman 2019). Lényeges kiemelni, hogy a vizsgálati csoportba nem csupán depresszió és szorongás diagnosztizált serdülők kerültek, csak a bekerült serdülők 57%-a kapott ilyen diagnózist. A komorbid diagnózisokat jelen mintában nem vizsgáltuk, sem azt, hogy a szorongás és depresszió hány serdülőnél fordul elő együttesen. Ezt követően a vizsgált változók összefüggéseit is áttekintettük.

Depresszió és szorongás összefüggései

Kutatásunkban összefüggést találtunk a szorongás és depresszió szintje között: minél magasabb volt a depresszió szintje, annál magasabb szintű volt a szorongás is. A fiatalkori depresszió és a fiatalkori szorongás kapcsolatát vizsgálva a szakirodalomban több diagnosztikai kritérium között átfedést találhatunk. Az

általános szorongási zavarnak, a súlyos depressziós zavarnak és a dysthymiának közös tünetei a fáradtság, a koncentrációs nehézségek és az alvási rendellenességek, az ingerlékenység pedig egy olyan közös tünet, amely kifejezetten jellemző a fiatalok depressziósakra és szorongókra (Axelson és Birmaher 2001). Más kutatások is magas korrelációt találtak a depresszió és a szorongás előfordulása között, mind általános, mind klinikai, mind iskolai mintákon (Achenbach et al 1989; Muris et al 1998). Watson és Clark (1984) szerint a depresszió és a szorongás nem is két külön konstruktum, hanem valójában egy konstruktumról van szó, amit negatív affektivitásnak neveztek, és aminek az a lényege, hogy általános érzelmi szorongás jellemzi, és olyan hangulatok társulnak hozzá, mint a félelem, a szomorúság, a düh vagy a bűntudat. Több kutatás alapján mondhatjuk tehát, hogy a depresszió megléte és a szorongás megléte között erős összefüggés van.

Sürgősségi pszichodiagnosztika jelentősége

Sok esetben a sürgősségi pszichiátriai ellátás során korlátozottak a lehetőségek a pontos pszichés állapot, például a szorongás és depresszió szintjének pontos felmérésére (Sófi és Törő 2023). Holott az adatokból azt látjuk, hogy az externalizáló jellegű bekerülési diagnózis mellett is jelen van a klinikai szintű depresszió és szorongás. A viselkedéses eltérések kapcsán a sürgősségi diagnosztika legfontosabb és legelső feladata a háttérben lévő esetleges organikus okok kizárása és/vagy felismerése. Az esetleges organikus eltérés rendezését követően történhet a mentális státusz kivizsgálása. A sürgősségi ellátás során nincs lehetőség részletes pszichiátriai vizsgálatra, azonban kívánatos lenne a magas kockázatú populáció szűrése, például szűrő kérdőívvel. Ilyen jellegű validált kérdőív magyar nyelven sajnos egyelőre nem elérhető. A mentális státusz kivizsgálásával párhuzamosan fontos a beteg, a család és a személyzet biztonságáról való gondoskodás is. A pszichés állapot sürgősségi kivizsgálásának első lépése annak eldöntése, hogy a gyermek/serdülő viselkedése kontrollálható-e, veszélyt jelent-e önmagára vagy másokra. Ezek a vészhelyzetek gyakran a belátás korlátozottságán, vagy akár a fizikai nyugtalanságon alapulnak (Sófi és Törő 2023). Különösen a kifejezett krízisállapotok vezethetnek külső személlyel szembeni fizikális megnyilvánulásokhoz vagy önagresszív viselkedéshez (önsértés vagy öngyilkosság formájában). Gyermekeknél és serdülőknél ezeket az állapotokat közvetlenül veszélyeztető tünetnek minősítjük (Kapornai és Vetro 2015).

A reziliencia mint védőfaktor

Vizsgálatunk során továbbá feltételeztük, hogy a reziliencia mértéke alapján előre lehet jelezni a depresszió és a szorongás mértékét. Eredményeink alátámasztották ezt a hipotézisünket, egybevéve a szakirodalmi adatokkal is: A rezilienciára jellemző a belső kontroll, az empátia, az optimizmus, a pozitív énkép, a változások pozitív kezelése és az énhatékony viselkedés (Masten 2001), így egy protektív faktornak számít a depresszióval szemben. Minél reziliensebb egy személy, tehát minél nagyobb a lelki rugalmassága, annál nagyobb eséllyel küzd meg adaptívan a pszichoszociális stresszorokkal, ezzel csökkentve az esélyét a depresszív hangulat és a szorongás kialakulásának. A statisztikai elemzések alapján eredményünk hasonló a szakirodalomban olvasottakkal. Negatív együttjárás van a reziliencia és depresszió között: minél magasabb volt valakinél a reziliencia mértéke, annál kisebb értéket ért el a depresszió skálán. Ez a jelenség kapcsolatban áll a szorongásos és depresszív

tünetképződéssel, egészséges állapotban és pszichiátriai diagnózis esetében is (Connor és Davidson 2003); minél nagyobb a reziliencia mértéke, annál kevesebb tünet figyelhető meg, illetve a pszichiátriai diagnózissal rendelkezők esetén általában alacsonyabb a reziliencia mértéke, mint a diagnózissal nem rendelkezők esetében. A reziliencia azonban nem csak a negatív hatások kivédésében segíti az egyént, hanem más, protektív faktorokkal is kapcsolatban áll, mint például az étellel való elégedettség és az általános jóllét (Gao et al 2017). Szokolszky és Komlói elemzésükben (2015) a különböző tapasztalati vizsgálatok tanulságait összegzik, miszerint a reziliens egyéneket jellemzi többek között az aktív megküzdés (coping), az énhatékonyság, a negatív események átkeretezési képessége, a szociális kompetencia, valamint a társas támogatás keresése, azaz lelki rugalmasság, melyre úgy is tekinthetünk, mint egyfajta lelki edzettségre vagy adaptációra a stresszel és az élet nehézségeivel szemben, továbbá megállapítást nyert azt is, hogy a „pszichológiai immunrendszerünk” (Oláh 2004) részét képezi.

Reziliencia fejlesztési lehetőségei

Korábbi kutatások azt mutatják, hogy a gyermekek reziliensebbek, ha legalább egy gondoskodó szülő vagy más támogató felnőtt mellettük van, aki stabil gondoskodást és megfelelő figyelmet nyújtott számukra, elfogadta őket, akihez fordulhattak, akár a tágabb családjukból vagy környezetükből. A lelki rugalmasság fejlődésének szempontjából nem a problémamentesség, hanem a családi kohézió, a rugalmasság, a nyílt kommunikáció, a problémamegoldás és megerősítő hitrendszer az, ami a családon belüli egyéni rezilienciára ható tényezők közül jelentős. A rugalmasság fejlődése a családi folyamatok és a kapcsolatok minőségének függvénye. A családon belüli faktorok közül a szülők, a nevelési stílus több úton is kifejtheti hatását a gyermek rezilienciájára (Jámbori és Bálint 2021).

Az egyéni rezilienciára ható külső faktorok másik csoportja a családon kívüli társas környezeti tényezők. Ide tartoznak a családon kívüli meghatározó személyek, például barátok, tanárok, mentorok, illetve a közösségek, mint például az iskola, a templom vagy a sportegyesületek. Serdülőkorban megnő a kortárs csoportok szerepe, miközben megkezdődik az érzelmi leválás a szülőkről, vagyis a családon kívüli faktorok hatása megnövekedhet, miközben a családon belüli faktorok hatása csökkenhet (Mandleco 2000).

A reziliencia fejleszthetőnek bizonyul olyan viselkedésterápiával, mely fejleszti az érzelmi szabályzást, figyelmet, a félelemreakció minőségét, kognitív átértékelést és elősegíti az adaptív szociális viselkedést. Ezen képességek fejlesztésével a stresszhelyzetekhez való alkalmazkodás és a nehéz helyzetekből történő felépülés gyorsabban és jobb minőségben fog megtörténni. A reziliencia fejleszthető viselkedésterápia mellett sématerápiával is (Pourpashang és Mousavi 2021). A reziliencia tehát nem állandó az élet folyamán, mint például egy jellemvonás (Masten 2004). Ezért is érdemes a fejlesztésével foglalkozni pedagógiai és pszichológiai szempontból egyaránt.

Bár még számos, a jelen kutatás által nem vizsgált rizikó- és protektív faktor befolyással lehet a serdülőkori depresszió kialakulására, fontos tény, hogy a genetikai hajlam is szerepet játszik (Zemplényi et al 2021). Összességében úgy tűnik, hogy a serdülők rezilienciájának növelésére kell hangsúlyt fektetni. Ezzel csökkenthető lehet a depresszió és szorongás kialakulásának kockázata. Azonban további vizsgálatok szükségesek e folyamat mélyebb megértéséhez. Bár kutatásunknak számos limitációja van – például, hogy a kutatás keresztmetszeti, illetve a serdülők

hajlamosak társadalmilag elfogadható válaszokat adni, ami torzítást eredményez – elsőként vizsgáltuk Magyarországon sürgősségi gyermekpszichiátriai mintán a szorongás és depresszió szintjét összefüggésben a rezilienciával. Jelen kutatási adatok megerősítik azt a célunkat, hogy a sürgősségi osztály rehabilitációs részén olyan kognitív terápiás kiscsoportokat indítsunk, amelyek célja a reziliencia növelése, ezáltal javítva az ellátott gyermekek pszichés állapotát és életminőségét.

Irodalomjegyzék

Achenbach, T. M., Ivanova, M. Y., Rescorla, L. A., Turner, L. V., & Althoff, R. R. (2016). Internalizing/Externalizing Problems: Review and Recommendations for Clinical and Research Applications. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 55(8), 647–656. o. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2016.05.012>

Altemus, M., Sarvaiya, N., & Neill Epperson, C. (2014). Sex differences in anxiety and depression clinical perspectives. *Frontiers in neuroendocrinology*, 35(3), 320–330. o. <https://doi.org/10.1016/j.yfrne.2014.05.004>

American Psychiatric Association. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., text rev.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787>

Axelson, D. A., & Birmaher, B. (2001). Relation between anxiety and depressive disorders in childhood and adolescence. *Depression and anxiety*, 14(2), 67–78. o. <https://doi.org/10.1002/da.1048>

Cabaj, J. L., McDonald, S. W., & Tough, S. C. (2014). Early childhood risk and resilience factors for behavioural and emotional problems in middle childhood. *BMC pediatrics*, 14, 166. <https://doi.org/10.1186/1471-2431-14-166>

Clayborne, Z. M., Varin, M., & Colman, I. (2019). Systematic Review and Meta-Analysis: Adolescent Depression and Long-Term Psychosocial Outcomes. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 58(1), 72–79. o. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2018.07.896>

Connor, K. M., & Davidson, J. R. (2003). Development of a new resilience scale: the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and anxiety*, 18(2), 76–82. o. <https://doi.org/10.1002/da.10113>

Cutler, G. J., Rodean, J., Zima, B. T., Douppnik, S. K., Zagel, A. L., Bergmann, K. R., Hoffmann, J. A., & Neuman, M. I. (2019). Trends in Pediatric Emergency Department Visits for Mental Health Conditions and Disposition by Presence of a Psychiatric Unit. *Academic pediatrics*, 19(8), 948–955. o. <https://doi.org/10.1016/j.acap.2019.05.132>

Gao, T., Ding, X., Chai, J., Zhang, Z., Zhang, H., Kong, Y., & Mei, S. (2017). The influence of resilience on mental health: The role of general well-being. *International journal of nursing practice*, 23(3), 10.1111/ijn.12535. <https://doi.org/10.1111/ijn.12535>

Gili, M., Castellví, P., Vives, M., de la Torre-Luque, A., Almenara, J., Blasco, M. J., Cebrià, A. I., Gabilondo, A., Pérez-Ara, M. A., A, M. M., Lagares, C., Parés-Badell, O., Piqueras, J. A., Rodríguez-Jiménez, T., Rodríguez-Marín, J., Soto-Sanz, V., Alonso, J., & Roca, M.

(2019). Mental disorders as risk factors for suicidal behavior in young people: A meta-analysis and systematic review of longitudinal studies. *Journal of affective disorders*, 245, 152–162. o. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.10.115>

Goodman, A., Lamping, D. L., & Ploubidis, G. B. (2010). When to use broader internalising and externalising subscales instead of the hypothesised five subscales on the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ): data from British parents, teachers and children. *Journal of abnormal child psychology*, 38(8), 1179–1191. o. <https://doi.org/10.1007/s10802-010-9434-x>

Hampel, P. (2007). Brief report: Coping among Austrian children and adolescents. *Journal of adolescence*, 30(5), 885–890. o. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2007.04.005>

Jámbori S., & Bálint Á. (2021). A szociálisprobléma-megoldás, nevelési stílus és reziliencia vizsgálata magyar és japán szülők körében. *Magyar Pedagógia*, 121(3), 259–280. o. <https://doi.org/10.17670/MPed.2021.3.259>

Járai R., Vajda D., Hargitai R., Nagy L., Csókási K., & Kiss E. Cs. (2015). A Connor-Davidson Reziliencia Kérdőív 10 itemes változatának jellemzői. *Alkalmazott Pszichológia*, 15(1), 129–136. o. <https://doi.org/10.17627/ALKPSZICH.2015.1.129>

Kapornai K., Vetró Á. (2015): Pszichiátriai sürgősség a gyermekgyógyászatban. *Gyermekgyógyászat*, 66(3), 185-192. o.

Kaufman, J., & Charney, D. (2000). Comorbidity of mood and anxiety disorders. *Depression and anxiety*, 12 Suppl. 1, 69–76. o. [https://doi.org/10.1002/1520-6394\(2000\)12:1+<69::AID-DA9>3.0.CO;2-K](https://doi.org/10.1002/1520-6394(2000)12:1+<69::AID-DA9>3.0.CO;2-K)

Lamers, F., van Oppen, P., Comijs, H. C., Smit, J. H., Spinhoven, P., van Balkom, A. J., Nolen, W. A., Zitman, F. G., Beekman, A. T., & Penninx, B. W. (2011). Comorbidity patterns of anxiety and depressive disorders in a large cohort study: the Netherlands Study of Depression and Anxiety (NESDA). *The Journal of clinical psychiatry*, 72(3), 341–348. o. <https://doi.org/10.4088/JCP.10m06176blu>

Lewinsohn, P. M., Hoberman, H. M., & Rosenbaum, M. (1988). A prospective study of risk factors for unipolar depression. *Journal of abnormal psychology*, 97(3), 251–264. o. <https://doi.org/10.1037//0021-843x.97.3.251>

Lewinsohn, P. M., Roberts, R. E., Seeley, J. R., Rohde, P., Gotlib, I. H., & Hops, H. (1994). Adolescent psychopathology: II. Psychosocial risk factors for depression. *Journal of abnormal psychology*, 103(2), 302–315. o. <https://doi.org/10.1037//0021-843x.103.2.302>

Lovibond, P. F., & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour research and therapy*, 33(3), 335–343. o. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00075-u](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-u)

Mandleco, B. L., & Peery, J. C. (2000). An organizational framework for conceptualizing resilience in children. *Journal of child and adolescent psychiatric nursing: official*

publication of the Association of Child and Adolescent Psychiatric Nurses, Inc., 13(3), 99–111. o. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6171.2000.tb00086.x>

Masten A. S. (2001). Ordinary magic. Resilience processes in development. *The American psychologist*, 56(3), 227–238. o. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.56.3.227>

Mineka, S., & Oehlberg, K. (2008). The relevance of recent developments in classical conditioning to understanding the etiology and maintenance of anxiety disorders. *Acta psychologica*, 127(3), 567–580. o. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2007.11.007>

Monroe, S. M., Bromet, E. J., Connell, M. M., & Steiner, S. C. (1986). Social support, life events, and depressive symptoms: a 1-year prospective study. *Journal of consulting and clinical psychology*, 54(4), 424–431. o. <https://doi.org/10.1037//0022-006x.54.4.424>

Mosheva, M., Hertz-Palmor, N., Dorman Ilan, S., Matalon, N., Pessach, I. M., Afek, A., Ziv, A., Kreiss, Y., Gross, R., & Gothelf, D. (2020). Anxiety, pandemic-related stress and resilience among physicians during the COVID-19 pandemic. *Depression and anxiety*, 37(10), 965–971. o. <https://doi.org/10.1002/da.23085>

Muris, P., Steerneman, P., Merckelbach, H., Holdrinet, I., & Meesters, C. (1998). Comorbid anxiety symptoms in children with pervasive developmental disorders. *Journal of anxiety disorders*, 12(4), 387–393. o. [https://doi.org/10.1016/s0887-6185\(98\)00022-x](https://doi.org/10.1016/s0887-6185(98)00022-x)

Muuss, R. & Porton, H. (1998). *Theories of adolescence*. (7th ed.) New York: McGraw-Hill.

Newcomb, A. F., & Bagwell, C. L. (1996). The developmental significance of children's friendship relations. In W. M. Bukowski, A. F. Newcomb, & W. W. Hartup (Eds.), *The company they keep: Friendship in childhood and adolescence*, 289–321. o. Cambridge: Cambridge University Press.

Piko, B. F., & Fitzpatrick, K. M. (2003). Depressive symptomatology among Hungarian youth: a risk and protective factors approach. *The American journal of orthopsychiatry*, 73(1), 44–54. o. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.73.1.44>

Pourpashang, M., & Mousavi, S. (2021). The Effects of Group Schema Therapy on Psychological Wellbeing and Resilience in the Clients under Substance Dependence Treatment. *Journal of Client-Centered Nursing Care*, 7(2), 159-166. o. <http://dx.doi.org/10.32598/JCCNC.7.2.366.1>

Regalla, M. A., Guilherme, P., Aguilera, P., Serra-Pinheiro, M. A., & Mattos, P. (2015). Attention deficit hyperactivity disorder is an independent risk factor for lower resilience in adolescents: a pilot study. *Trends in psychiatry and psychotherapy*, 37(3), 157–160. o. <https://doi.org/10.1590/2237-6089-2015-0010>

Reinherz, H. Z., Stewart-Berghauer, G., Pakiz, B., Frost, A. K., Moeykens, B. A., & Holmes, W. M. (1989). The relationship of early risk and current mediators to depressive

symptomatology in adolescence. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 28(6), 942–947. o. <https://doi.org/10.1097/00004583-198911000-00021>

Ruiz, M. A., & Edens, J. F. (2008). Recovery and replication of internalizing and externalizing dimensions within the personality assessment inventory. *Journal of personality assessment*, 90(6), 585–592. o. <https://doi.org/10.1080/00223890802388574>

Scheck Zs., & Földes A. (2015). A depresszió gyakorisága a serdülőkorú diákok körében. *Orvostudományi értesítő*, 88(1), 43 – 47. o.

Shorey, S., Ng, E. D., & Wong, C. H. J. (2022). Global prevalence of depression and elevated depressive symptoms among adolescents: A systematic review and meta-analysis. *The British journal of clinical psychology*, 61(2), 287–305. o. <https://doi.org/10.1111/bjc.12333>

Southwick, S. M., Bonanno, G. A., Masten, A. S., Panter-Brick, C., & Yehuda, R. (2014). Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives. *European journal of psychotraumatology*, 5, 10.3402/ejpt.v5.25338. <https://doi.org/10.3402/ejpt.v5.25338>

Stauder A., & Konkoly Thege B. (2006). Az észlelt stressz kérdőív (PSS) magyar verziójának jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7(3), 203 – 216. o. <https://doi.org/10.1556/mental.7.2006.3.4>

Susánszky É., & Szántó Z. (2008). Ifjúság és egészség. *Új Ifjúsági Szemle: Ifjúságelméleti Folyóirat*, 4(nyár/ősz), 87–96. o.

Turi E., Gervai J., Áspán N., Halász J., Nagy P., & Gádoros J. (2013). A Képességek és Nehézségek Kérdőív (SDQ-Magy) validálása serdülőkorú klinikai populációban [Validation of the Hungarian version of the Strengths and Difficulties Questionnaire in an adolescent clinical population]. *Psychiatria Hungarica: A Magyar Pszichiátriai Társaság tudományos folyóirata*, 28(2), 165–179. o.

Zemplényi A., Józwiak-Hagymásy J., Kovács S., Erdősi D., & Vörös V. (2021). Major depresszív zavarban szenvedő betegek rTMS kezelésének egészség-gazdaságtani elemzése. Letöltve: 29. 13. 2023. 03. Forrás: https://hta.pte.hu/sites/hta.pte.hu/files/inline-files/rTMS%20CEA_PTE_20211025_new%20version_0.pdf

Tringer L. (2003) *Sürgősségi ellátás a pszichiátriában*, Budapest: Medicina.

R Core Team. (2022). *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. Vienna, Austria: R Foundation for Statistical Computing. <https://www.R-project.org/>

Sófi Gy., & Törő K. (in press). Viselkedéses eltérések [Behavioral abnormalities]. In Nagy A., & Bognár Zs. (szerk.), *Sürgősségi gyermekgyógyászat [Emergency Pediatric Medicine]*. Budapest, Hungary: Medicina.

Szokolszky Á., & V Komlósi A. (2015). A „reziliencia-gondolkodás” felemelkedése-ökológiai és pszichológiai megközelítések. *Alkalmazott pszichológia*, 15(1), 11-26. o.

Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: the PANAS scales. *Journal of personality and social psychology*, 54(6), 1063–1070. o. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.54.6.1063>

World Health Organization. (2022). Infant and young child feeding.

EXPLORATORY STUDY OF ANXIETY AND DEPRESSION SYMPTOMS AND RESILIENCE OF ADOLESCENTS WITH INTERNALIZING AND EXTERNALIZING DISORDERS IN A PEDIATRIC PSYCHIATRY EMERGENCY DEPARTMENT

KRISZTINA TÖRŐ, GÁBOR CSIKÓS, GERGELY FLIEGAUF, JUDIT MOKOS, GYULA SÓFI

Background: Adolescence carries a high risk for anxiety and depressive disorders. However, data on anxiety and depression among adolescents treated for mental disorders in pediatric psychiatric emergency wards are still very limited.

Aim: Our objective is to analyze data regarding anxiety and depression within a clinical sample. Additionally, we investigated the influence of resilience on anxiety and depressive symptoms.

Methods: Our clinical sample consisted of 90 adolescents (50 boys, 40 girls, mean age: 13,81±2,39 years) who were admitted to the emergency psychiatric department or outpatient clinic of Heim Pál Children’s Hospital (Heim Pál National Pediatric Institute) with various internalizing and externalizing psychiatric disorders. The presence of internalizing and externalizing disorders was confirmed by the Hungarian SDQ questionnaire. In addition to clinical and demographic/treatment data, DASS-21 was used to measure anxiety and depression, and 10-item Resilience Scale (CD RISK) for measuring resilience.

Results: Levels of anxiety and depression differed in terms of gender and the type of diagnosis (internalizing/externalizing). Resilience is below the normal level in our sample, and girls and internalizers showed even lower resilience. The prevalence of clinical depression and anxiety in the group is 71% and 75% respectively. Resilience correlates negatively with depression and anxiety.

Conclusion: Resilience proves to be a protective factor for both depression and anxiety. Therefore, greater awareness and early therapeutic intervention for anxiety and depressive symptoms may help to reduce symptoms, thereby improving the quality of life of the clinical population of adolescents.

Keywords: child and adolescent psychiatry, emergency psychiatric care, resilience, emergency admission, clinical sample

A BÁNSÁG NÉMET AJKÚ NÉPESSÉGE A 19. ÉS 20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

EPERJESI ZOLTÁN¹

Absztrakt

Jelen tanulmányomban az első világháborút követően három részre szakított multietnikus és multikulturális Bánság régió 19. századi fejlődéstörténetét, lakosság-összetételét vizsgálom. Az összesen 28 464 km² területen fekvő földrajzi és történelmi Bánság régió természetes földrajzi határai délen a Duna, nyugaton a Tisza, északon a Maros, keleten pedig a Ruszka-havasok, valamint a Temes és a Cserna folyók völgye. A 18. század első felében sikerült kiszorítani az oszmán hódítókat az addigra a sok évtizedes folyamatos harcok miatt jóformán teljesen elnéptelenedett délvidéki területekről. A Habsburgok és az Oszmán Birodalom által megkötött 1718. évi pozsareváci béke eredményeképpen a történelmi Magyar Királyság területén megszűnt a török uralom. Ezt követően a Habsburgok magukhoz ragadták az irányítást a Bánság területén, és megkezdték a főként német ajkú telepések betelepítését az alföldi mezőgazdasági területekre, valamint az ásványkincsekben gazdag dél-bánsági hegyvidéki régióba. Az újonnan érkezett német telepések a rendkívül nehéz kezdeti körülményeket, járványokat és erőfeszítéseket, – mint például mocsárlecsapolásokat, folyószabályozásokat, és mesterséges ipari csatornák létrehozását, – követően gazdaságilag virágzó mezőgazdasági és ipari régióvá alakították a térséget. A tanulmányban rámutatok, hogy a 19. évszázad során a folyamatosan betelepülő egymás mellett élő négy nagy, – német, magyar, román, szerb, – valamint több kisebb népcsoport, – mint a csehek, szlovákok, bolgárok, horvátok, – milyen kimagasló gazdasági vívmányokat értek el. Gondoljunk csak az ércbányák feltárására, a korszerű vas- és acélipari termelés meghonosítására, a korszerű mezőgazdasági és ipari termelés megteremtésére. Az első világháborút lezáró békeszerződés három részre osztotta fel a Bánságot: a nagyobbik, keleti rész Romániához, a kisebbik, nyugati rész a Szerb Királysághoz került, míg csupán a legkisebb rész, Marosszög maradt Magyarországon. Az egykor multietnikus és multikulturális régió életét visszafordíthatatlannak tűnő módon változtatták meg a második világháború viszontagságos sorsfordító eseményei, a németek szerb partizánok általi kifosztása és elűzése a Szerbiához tartozó Bánságból, valamint a romániai németek Szovjetunióba történő deportálása kényszermunkára. A nemzetiségek tömeges és tendenciózus kivándorlása miatt ma már csak erőteljesen halványuló multietnicitásról beszélhetünk.

Kulcsszavak: Bánság, betelepítések, multietnicitás, multikulturalizmus, iparosítás

A Bánság mint történelmi, kulturális és társadalmi régió bemutatása

A Bánság mint földrajzi régió megnevezés alatt eredetileg a Magyar Királyság dél-keleti határán található őrgrófságokat értették a 12. és 14. század között. A területet

¹ tanszékvezető főiskolai tanár, Wekerle Sándor Üzleti Főiskola, eperjesiwsuf@gmail.com

egy bán felügyelte, aki a magyar királynak volt alárendelve. A Bánságot mint történelmi és földrajzi egységet északon a Maros folyó, nyugaton a Tisza, délen a Duna, keleten pedig a Cserna folyó völgye, valamint a déli Kárpátok dél-nyugati lankái határolják. Sokan a Marostól északra eső egyes területeket is a Bánsághoz sorolják. Ezzel szemben mások már Arad város Bánsághoz tartozását is megkérdőjelezzik, viszont a bánsági svábok sokszor hajlanak rá, hogy a Marostól északra fekvő németajkú településeket is, – mint például Pankota, Mária Radna, Szent-Anna és Aradszentmárton, – a Bánsághoz sorolják (Sterbling 2022, 39. o.). A régió nyugati fele 100 méter alatti alföldi terület, amely kelet felé haladva löszös, termékeny és viszonylag alacsony 200 méter körüli dombországba megy át. A Bánság nyugati, alföldi része rendkívül jó feketefölddel rendelkezik, amely kiváló termésátlagokat produkál. *A német telepesek a Bánság sík vidékét bánáti pusztának (Banater Haide), míg a dombvidéki részt bánáti sövénynek (Banater Hecke) nevezték* (Heller 2020). A Bánság alföldi része a nagy magyar alföld, a Pannon medence dél-keleti peremvidékének számít. *A bánsági domboságot követi a bánsági hegyvidék az 1400 méternél magasabb hegyvonulataival.* A bánsági érchegység szén- és érclelőhelyeket rejt magában, amelyek a 18. században bányavárosok létrejöttét és fejlődését, valamint a vaskohászat beindítását eredményezték (Resicabánya, Steierdorf-Anina). A bánsági hegyvidéktől keletre azonban már a Déli-Kárpátok dél-nyugati vonulatai a mai Krassó-Szörény megye területén 2200 méter fölé is emelkednek. A bánsági alföldön, valamint az alacsony dombvidéken virágzik a mezőgazdaság: a kukorica, a napraforgó, a búza, a cukorrépa, a repce, a kender, a dohány, valamint a szőlő termesztése. A hegyvidéki részeken a burgonya és rozstermesztés, valamint a legeltetési állattartás a jellemző.

A trianoni békeszerződést követően a történelmi Bánság területén jelenleg három ország osztozik. Magyarország csupán a Bánság legkisebb részét, a Maros Tiszába ömlésétől délre található területet tarthatta meg (271 km²). A Bánság fennmaradó részén Szerbia (9307 km²) és Románia osztozott, Románia kapta meg a Bánság nagyobbik, keleti felét, amelynek részét képezi a bánsági hegyvidék is (18 715 km²). A romániai Bánság területén jelenleg három megye osztozik: Arad, Temes, valamint Krassó-Szörény megye (Rieser 2001). A történelmi Bánság az első világháborút követő három részre szakadása után multietnikus lakossággal és változatos kultúrával rendelkező határtérséggé vált (Sterbling 2016).

Az 1800-as évekig nagyságrendileg hetven-nyolcvanezer német anyanyelvű telepes telepedett le a Bánság területén, közösségük azonban csak a 19. században tett szert nagyobb jelentőségre a térség gazdasági fejlődéséhez való hozzájárulásuknak köszönhetően.

A bánsági svábok a 19. század második felére nagyon komoly eredményeket értek el a gazdaság, a kultúra, valamint a szellemi élet területén. A magyarosítási folyamat (Madjarisierung) következtében jelentős volt az asszimiláció, valamint a magyar kultúrához való közeledés. A 19. század első felére sikerült leküzdeni a kezdeti telepítési időszak gyötrelmes nehézségeit, valamint kézzelfoghatóvá vált az előző generációk munkateljesítménye. Az 1867-es kiegyezés utáni időszakban a svábok saját egyesületeket és szervezeteket hoztak létre. A mezőgazdasági gépek alkalmazásával nagyon komoly fejlődés indult el a mezőgazdasági termelésben, a bánsági svábok Európa első szabad parasztjai lettek. Az 1900-as népszámlálás alapján a Bánság területén a múlt század elején 450 517 német anyanyelvű polgár élt (Staubinger 1923). Ez a szám azonban nem felelt meg a valóságnak. Amennyiben ugyanis egy német ajkú diák magyar gimnáziumba járt, akkor ezt a diákot magyar anyanyelvűnek tekintették akkoriban. Az állam szolgálatában álló

közalkalmazottakat, így a tanárokat, hivatalnokokat, papokat szintén magyar állampolgároknak tekintették. Ennek alapján a bánási svábok valós száma nagyságrendileg ötszázezer fő körül alakulhatott a huszadik század elején (Lavrits-Olaru-Posiar 2013). A bánási svábok esetében egy évszázad leforgása alatt (1800-1900) hat-hétszeres népességnövekedésről beszélhetünk.

A történelmi Magyarország déli vidékei mind etnikai, mind pedig kulturális behatások szempontjából nyitottak maradtak a magyar állam keretein belül. A törökök 18. század első felében történt kiűzését követően a spontán migrációnak és a Habsburgok jól megtervezett és kivitelezett betelepítési politikájának köszönhetően a Bánáság a történelmi Magyarország legsokszínűbb nemzetiségi régióját képezte, amelyet sajátos etnikai térszerkezet (tömbök, szigetek, szórványok, kontaktzónák) jellemeztek.

1910-ben a Bánáságban nem volt olyan etnikum, amely elérte volna az 50%-os többséget. A lakosság 98%-át négy nagy etnikum – román, német, szerb és magyar – adta; közülük a legnagyobb a román (39%) volt, míg a dualista Magyarország uralkodó államnemzete, a magyar csupán a negyedik etnikumot alkotta lélekszám alapján a Bánáságban (Gulyás 2018).

A Bánáság területén négy különböző meghatározó strukturális különbségeket felmutató kultúrkör találkozott, amely alapján nemzetiségi, nyelvi, vallási és kulturális szempontból is erősen tagolódott területről beszélhetünk, amely mozaikszerű kulturális arculatot kölcsönzött az etnikailag is heterogén régióknak.

A nagyfokú etnikai keveredés csak regionális értelemben igaz, mindazok ellenére, hogy a négy nagy nemzetiség a települések 65-96%-án megtalálható volt (románok 771 településen, németek 726 településen, magyarok 723 településen, szerbek 517 településen). A bánási magyarok számaránya 604 településen 20% alatt maradt (a németeké 542 településen, a románoké 274 településen, a szerbeké 384 településen) (Kókai 2016).

A multietnikus és multikulturális Bánáság lakossági összetételének elemzése

Az 1910-es adatok szerint a Bánáság 801 településén etnikailag többségben élt a lakosság 69,71%-a (1 102 960 fő), míg etnikailag kisebbségben 30,29%-a (479 173 fő) (Kókai 2016).

A Bánáság 801 településéből mindössze tizenkilenc olyan volt, melyben egy-egy kisebbség aránya 30% fölé emelkedett (Kókai S. 2010). Ilyen települések voltak jellemzően a megyeszékhelyek és a törvényhatósági jogú nagyvárosok, mint például Temesvár: lakosságának 39,35%-át a magyar kisebbség adta a legnagyobb, 44%-os német nemzetiség mellett 1910-ben (Ordni-Homennau 1928). Ebben az időben a város román és szerb lakossága csupán 15%-ot képviselt a teljes lakosságon belül. Az etnikai keveredés alacsony fokát mutatja, hogy 422 településen az egyes etnikai kisebbségek aránya nem érte el az 5%-ot, azaz szórványban éltek, ebből a többségi nemzetiség aránya 411 településen 90% fölötti volt, azaz etnikailag homogén települések voltak (Kókai S. 2010).

1. számú táblázat: A Bánság etnikai összetétele (1890 – 1910)

nemzetiség	népességszám (1890)		népességszám (1910)	
	fő	%	fő	%
magyar	131 139	9,1%	242 152	15,3%
német	387 580	26,9%	387 545	24,5%
román	567 572	39,4%	592 045	37,4%
szerb	263 273	18,3%	284 329	18,0%
szlovák	19 118	1,3%	22 131	1,4%
bolgár	14 039	1,0%	12 500	0,8%
krassován, horvát	11 347	0,8%	12 082	0,8%
cseh	7 298	0,5%	8 100	0,5%
ruszín	0	0,0%	2 352	0,1%
egyéb	37 925	2,6%	18 857	1,2%
összesen:	1 439 291	100%	1 582 093	100,0%

Forrás: Kókai (2016): *Etnicitás és kulturalizmus a Bánságban (1910)*, 183.o.

Az 1. számú táblázatból jól látható, hogy a Bánság területén egyetlen nemzetiség sem került túlsúlyba a 20. század első két évtizedében. A románok alkották 592 045 fővel a legnagyobb, 37,4%-ot kitevő etnikai csoportot, így a négy meghatározó nemzetiség közül nyelvi-etnikai alapon egyik sem tarthatott kizárólagos igényt a területre. Meg kell jegyezni, hogy a négy meghatározó nemzet, - a magyar, a német, a román és a szerb, - közül a magyarok alkották a legkisebb, 15,3%-os részarányt, holott a magyarok száma emelkedett a legnagyobb mértékben, 6,2%-kal az 1890 és 1910 közötti időszakban. A németajkú lakosság részaránya 2,4%-kal 24,5%-ra esett vissza, ami leginkább az „egykezésnek”, a csupán egy gyermek vállalásának, valamint az Amerikába történő kivándorlásnak volt köszönhető. A Bánság nemzetiségeit nem egyformán érintette a kisebbségi lét sem. Amíg a románok 27,7%-a (164 379 fő) élt kisebbségben, addig a horvátok 87,3%-a (4274 fő), a szlovákok 42%-a (9285 fő), a ruszinok 91,6%-a (2190 fő), a csehek 51,5%-a (4167 fő), a bolgárok 25,1%-a (3132 fő), a németek 25,2%-a (97 625 fő), a szerbek 29,1%-a (82 659 fő) és a magyarok 38,4%-a (92 994 fő) (Kókai 2016). Tényként kezelendő, hogy a négy nagy bánsági nemzetiség közül éppen a magyar volt az, amely a leginkább kisebbségben, szétszórva, etnikai szigetekben élt, így nyitott és hajlandó más nemzetiségekkel való együttélésre és nyelvük elsajátítására. A Bánságban a mai napig magyar szigetnek minősül például a ma már Szerbiához tartozó Magyarcsernye, vagy például a romániai Pusztakeresztúr, Majlátfalva és Végvár település.

A németek területi elhelyezkedésének sajátosságait tekintve kiemelendő, hogy legnagyobb számban a Bega és az Aranka között elhelyezkedő alföldi síkvidéken, az úgynevezett Haide területén éltek, ahol három járásban abszolút többséget alkottak. A csenei járásban a 21 350 fős sváb lakosság adta a járás teljes lakosságának 63%-át, a perjámosi járásban szinte ugyanekkora részarányt képviseltek a svábok (20 420 fő, a járás lakosságának 62%-a). A zombolyai járásban képviselték a németek a legnagyobb részarányt (30 427 fő, a járás lakosságának 64%-a) (Kókai 2016). Relatív többséget alkottak a nagyszentmiklósi (18 701 fő, a járás

lakosságának 39,6%-a), a bánlaki (9358 fő, a járás lakosságának 36,7%-a) és a módosi (11 141 fő, a járás lakosságának 41,8%-a) járásokban. Az ún. Haide területe, amely Temes vármegye területére (itt 25 db tisztán németek által lakott település helyezkedett el) is átnyúlt, a leghomogénebb és legnagyobb német etnikai sziget volt a Bánságban, s itt élt a bánági németek kb. 30%-a. Kisebb, de jelentős német etnikai sziget alakult ki a Maros bal partján (Lippa-Zádorlak-Németség háromszögben), s annak dombsági folytatásán (az ún. Erdőhát vidéke), ahonnan a románokat még a XVIII. sz. közepén a bécsi udvari Kamara kitelepítette. Az új-aradi, Maros folyótól délre fekvő járásban is abszolút többséget alkottak, összesen több mint húszezer (20 484 fő) német élt 13 db, nyelvileg homogén településen. A vingai járásban 16 316 német élt, ami az összlakosság 49,57%-át adta (Kókai 2016).

2. sz. táblázat: Temes megye lakossága 1910

nemzetiség	létszám	részarány (%)
németek	120 683	30,10%
románok	160 585	40,06%
szerbek	57 821	14,42%
magyarok	47 518	11,85%
szlovákok	2 612	0,65%
horvátok	164	0,04%
rutének	17	0,00%
egyéb (bolgár, cseh, cigány, krasován)	11 510	2,87%
összesen:	400 910	100,00%

Forrás: Ordeni-Homennau (1928): *Gestern und Heute, Eine kleine Statistik von Viktor Ordeni-Homennau, 5. o.*

A svábok a történelmi Bánság három megyéje közül Temes megyében alkották a legnagyobb részarányt az összlakosságon belül (30,10% - 120 683 fő). A megye meghatározó városaiban, így Temesváron, Versecen jelentős, 40% feletti részarányt, mi több Fehértemplomban abszolút többséget (52,60%) mutattak fel a németek. Temesváron a magyarok részaránya csupán 3%-kal maradt alul a svábok 43%-os részarányával szemben, ezzel szemben a korábbi bánági határörvidék városaiban, Versecen és Fehértemplomban a magyarság aránya 10-15% között mozgott. A románok jelentették 40%-os részarányal a megye legnagyobb számú etnikumát.

3. számú táblázat: Temesvár lakossága 1910

nemzetiség	létszám	részarány (%)
németek	31 644	43,62%
magyarok	28 552	39,35%
románok	7 566	10,43%
szerbek	3 482	4,80%

szlovákok	341	0,47%
horvátok	148	0,20%
rutének	4	0,01%
egyéb (bolgár, cseh, cigány, krasován)	816	1,12%
összesen:	72 553	100,00%

Forrás: Ordeni-Homennau (1928): Gestern und Heute, Eine kleine Statistik von Viktor Ordeni-Homennau, 5. o.

Armin Barat 1902-ben arról írt, hogy Temesvár 1900 évi teljes, 53 033 fős lakosságából 16 625 polgár nem beszélt egyáltalán a magyar nyelvet, amely 31,33%-os részaránynak felel meg (Barat 1902). A lakosság vallás szerinti megoszlása a következők szerint alakult: római katolikus: 37 080 fő; görög katolikus: 55 fő; görögkeleti: 6129 fő; Habsburg evangélikus: 1108 fő; evangélikus református: 2064 fő; unitárius: 51 fő; izraelita: 5916 fő (Barat 1902).

Temesvár teljes lakosságán belül a németek és a magyarok közel kiegyenlített arányban (44-39%) abszolút többséget alkottak 1910-ben. A román lakosság ekkor a város összlakosságának 10,43%-át adta. Temesvár az ott letelepedett számos etnikumnak köszönhetően a város nagyon nyitottá és befogadóvá vált a különböző kultúrák egyidejű megőrzése mellett. A Bánság fővárosa jelentős iskolavárossá vált, több elismert középfokú tanintézet is alakult itt. A 20. század elejére a Bega-parti városban jelentős méreteket öltött a sváb és zsidó értelmiségiek, kereskedők, nagyiparosok, kétkézi munkások elmagyarosodása.

Száz év leforgása alatt teljesen megváltozott a helyzet a Bánság fővárosában, 2011-ben a románok adták a teljes lakosság legalább 89,4%-át, a magyarok és a németek részaránya 5,4, illetve 1,4%-ra csökkent az összlakosságon belül (Erdélystat 2023).

4. sz. táblázat: Fehértemplom (Weißkirchen) lakossága

nemzetiség	létszám	részarány (%)
németek	6 062	52,60%
szerbek	1 994	17,30%
románok	1 806	15,67%
magyarok	1 213	10,53%
szlovákok	42	0,36%
horvátok	19	0,16%
rutének	3	0,03%
egyéb (bolgár, cseh, cigány, krasován)	385	3,34%
összesen:	11 524	100,00%

Forrás: Ordeni-Homennau (1928): Gestern und Heute, Eine kleine Statistik von Viktor Ordeni-Homennau, 6. o.

A korábbi bánási határörvidéken található városban a németek abszolút többsége mellett három nagyságrendileg egyforma, 10-20% közti lakossági részaránnyal rendelkező etnikum is lakott: a szerbek, a románok, valamint a magyarok. A második világháborút követően a Tito vezette partizánok a német lakosságot elűzték, vagyonukat elkobozták, helyükre szerbeket telepítettek. A magyarok és a románok részaránya is csupán 1-2%-ot tesz ki a ma tízezer fős városban.

5. sz. táblázat: Versec (Werschetz) lakossága

nemzetiség	létszám	részarány (%)
németek	13 556	49,53%
szerbek	8 602	31,43%
magyarok	3 890	14,21%
románok	879	3,21%
szlovákok	127	0,46%
horvátok	38	0,14%
rutének	9	0,03%
egyéb (bolgár, cseh, cigány, krasován)	269	0,98%
összesen:	27 370	100,00%

Forrás: Ordeni-Homennau (1928): Gestern und Heute, Eine kleine Statistik von Viktor Ordeni-Homennau, 6. o.

A közel abszolút többséget alkotó német lakosság (49,53%) mellett a szerbek alkották a második legjelentősebb nemzetiséget a városban (31,43%). A második világháborút követően a Tito vezette partizánok a német lakosságot 1944-ben elűzték, vagyonukat elkobozták, helyükre szerbeket telepítettek. Mára csupán egy maréknyi sváb lakosa van a városnak, a magyarok és a románok részaránya is 5% alá süllyedt. Mihai Gherghel görög katolikus lelkész elmondása szerint 2022-ben ezeröttszáz magyar lakosa van a harmincötezer fős településnek. A magyar nyelvű oktatás 1992-ben szűnt meg a városban (Hét Nap 2023).

6. sz. táblázat: Torontál megye lakossága

nemzetiség	létszám	részarány (%)
németek	158 312	26,64%
szerbek	191 036	32,14%
magyarok	125 041	21,04%
románok	86 168	14,50%
szlovákok	15 899	2,68%
horvátok	4 068	0,68%
rutének	10	0,00%

egyéb (bolgár, cseh, cigány, krasován)	13 809	2,32%
összesen:	594 343	100,00%

Forrás: Ordeni-Homennau (1928): Gestern und Heute, Eine kleine Statistik von Viktor Ordeni-Homennau, 6. o.

A német ajkú lakosság a megye összlakosságán belül 26,64%-ot képviselt (158 312 fő), amely 5,5%-kal maradt el a szerb lakosság részarányától. Torontál megyében a német ajkú lakosság Csene (Tschene) és Perjámos (Perjamosch) járásokban rendelkezett abszolút többséggel. Csene járás 30 936 fős teljes lakosságának 53,26%-át adták a németek. Perjámos járásban a 16 692 főt kitevő németség 55%-ot képviselt 1910-ben (Orendi-Hommenau 1928, 7. o.). Torontál megye lakosságán belül a németek, szerbek és a magyarok közel kiegyenlített részarányt képviseltek, együttesen a megye lakosságának 80%-át adták. A három történelmi bánsági megyén belül, – Torontál, Temes, Krassó-Szörény, – a magyarok messze Torontál megyében képviselték a legnagyobb részarányt a megye összlakosságán belül.

7. sz. táblázat: Nagybecskerek (Grossbetschkerek) lakossága

nemzetiség	létszám	részarány (%)
németek	6 811	26,19%
magyarok	9 148	35,18%
szerbek	8 934	34,36%
szlovákok	456	1,75%
románok	339	1,30%
horvátok	71	0,27%
rutének	1	0,00%
egyéb (bolgár, cseh, cigány, krasován)	243	0,93%
összesen:	26 003	100,00%

Forrás: Ordeni-Homennau (1928): Gestern und Heute, Eine kleine Statistik von Viktor Ordeni-Homennau, 7. o.

Nagybecskerek városában a sváb lakosság a harmadik legnagyobb nemzetiséget képviselte a szerbek és a magyarok után, akik majdhogynem azonos létszámmal rendelkeztek 1910-ben (35,18 – 34,36%). A szerbek, a magyarok, valamint a német ajkú svábok a város összlakosságának 95,73%-át adták.

8. sz. táblázat: Nagykikinda (Grosskikinda) lakossága

nemzetiség	létszám	részarány (%)
németek	5 855	21,85%
szerbek	14 148	52,80%
magyarok	5 968	22,27%
románok	436	1,63%
szlovákok	52	0,19%
horvátok	13	0,05%
rutének	1	0,00%
egyéb (bolgár, cseh, cigány, krasován)	322	1,20%
összesen:	26 795	100,00%

Forrás: Ordeni-Homennau (1928): Gestern und Heute, Eine kleine Statistik von Viktor Ordeni-Homennau, 8. o.

A Bánság észak-nyugati csücskében található mezővárosban a szerbek abszolút többsége mellett (52,80%), a magyarok és a németek kiegyenlített, 22-22%-os részarányt képviseltek.

9. sz. táblázat: Pancsova (Pantschowa) lakossága

nemzetiség	létszám	részarány (%)
németek	7 467	35,89%
szerbek	8 714	41,88%
magyarok	3 364	16,17%
románok	769	3,70%
szlovákok	244	1,17%
horvátok	135	0,65%
rutének	1	0,00%
egyéb (bolgár, cseh, cigány, krasován)	114	0,55%
összesen:	20 808	100,00%

Forrás: Ordeni-Homennau (1928): Gestern und Heute, Eine kleine Statistik von Viktor Ordeni-Homennau, 8. o.

Az al-dunai Pancsova városában a szerbek és németek részaránya az összlakosságon belül 77%-ot tett ki, a 16%-ot képviselő magyarság mellett.

10. sz. táblázat: Krassó-Szörény megye lakossága

nemzetiség	létszám	részarány (%)
németek	55 883	11,99%
románok	336 082	72,10%
magyarok	33 787	7,25%
szerbek	14 674	3,15%
szlovákok	2 908	0,62%
rutének	2 351	0,50%
horvátok	319	0,07%
egyéb (bolgár, cseh, cigány, krasován)	20 143	4,32%
összesen:	466 147	100,00%

Forrás: Ordeni-Homennau (1928): *Gestern und Heute, Eine kleine Statistik von Viktor Ordeni-Homennau*, 8. o.

Krassó-Szörény megyében a románok már a 20. század elején is messze abszolút többséget alkottak, a megye összlakosságán belül 77,0%-ot képviseltek. A románok a megye valamennyi járásában abszolút többséget értek el (Kókai 2016, 186. o.). A románság Krassó-Szörény vármegyében már csaknem homogén etnikai tömbben élt, amely kapcsolódott a dél-erdélyi és havasalföldi románsághoz. Mind a németek, mind pedig a magyarok ebben a bánási megyében képviselték a legkisebb részarányt az összlakosságon belül (12% - 7,25%).

11. sz. táblázat: Karánsebes (Karansebesch) lakossága

nemzetiség	létszám	részarány (%)
németek	2 419	30,24%
románok	3 916	48,96%
magyarok	1 413	17,66%
szerbek	67	0,84%
szlovákok	35	0,44%
horvátok	15	0,19%
rutének	2	0,03%
egyéb (bolgár, cseh, cigány, krasován)	132	1,65%
összesen:	7 999	100,00%

Forrás: Ordeni-Homennau (1928): *Gestern und Heute, Eine kleine Statistik von Viktor Ordeni-Homennau*, 9. o.

Karánsebes városában a románok csaknem abszolút többsége mellett jelentős kisebbségnek számítottak a németek és a magyarok 30, illetve közel 20%-os részaránnyal.

12. sz. táblázat: Lugos (Lugosch) lakossága

nemzetiség	létszám	részarány (%)
németek	6 151	31,04%
magyarok	6 875	34,69%
románok	6 227	31,42%
szerbek	221	1,12%
szlovákok	127	0,64%
horvátok	15	0,08%
rutének	5	0,03%
egyéb (bolgár, cseh, cigány, krasován)	197	0,99%
összesen:	19 818	100,00%

Forrás: Ordeni-Homennau (1928): Gestern und Heute, Eine kleine Statistik von Viktor Ordeni-Homennau, 9. o.

Krassó-Szörény vármegye egykori megyeszékhelyén a németek, magyarok és a románok kiegyensúlyozott lakossági „erőviszonyokat” képviseltek, mindhárom nemzet nagyságrendileg a város teljes lakosságának harmadát adta külön-külön.

A Bánság mezőgazdasági és ipari termelése a 19-20. század fordulóján

A német telepések császári kiváltságlevéllel történő bánsági letelepítése nagyon komoly politikai és gazdasági nehézségekkel járt a telepések számára. A gyakori török-osztrák háborúskodások miatti instabil politikai helyzet nagyfokú bizonytalanságot eredményezett az újonnan érkezettek körében. Leginkább a dél-bánsági területek szenvedték meg a sorozatos háborúskodást, sok település teljesen megsemmisült, a lakosság elmenekült, vagy elhurcolták őket, vagy életüket veszítették a támadások során. A mocsarak lecsapolása, valamint a csatornák kiépítése szintén nem számított veszélytelen feladatnak, sokakat elragadott a malária, a pestis és egyéb más betegségek. Mindezek a tényezők nagyban hátráltatták a gazdasági fellendülést. A Bánságban letelepedett svábok második és harmadik generációjának jutott a gazdasági felemelkedésből többnyire 1780-at követően, amikor stabilizálódott a hadi helyzet és nem kellett a törökök újabb betöréseitől tartani. A kimagasló minőségű termőföld, az éghajlati viszonyok, és nem utolsósorban a telepések szorgalma nagymértékben hozzájárult a mezőgazdaság, az állattenyésztés, a bányászat, a kereskedelem, valamint a kézműipar felvirágzásához (Lavrits–Olaru-Posiar 2013, 183. o.). II. József császár a második Bánságban tett látogatása során külön feljegyezte a bánsági mezőgazdaság, valamint a falvak és városok kiemelkedő fejlődését. A régió zárt, önellátásra berendezkedett gazdasága hamarosan nyitott, kapitalista

gazdasággá alakult át. A svábok által lakott települések új arcot öltöttek, tiszták voltak és jó benyomást keltenek. Az sváb falvakat összekötötték a vidéki főútvonalakkal, valamint a vasúthálózattal, illetve villamosenergia-hálózattal látták el őket. Mindemellett a sváb falvak útjait leburkolták. A sváb parasztgazdaságok gabonatermelésükkel és állattenyésztésükkel egyre inkább bekapcsolódtak az árukereskedelembé, a 18. század végétől a temesvári, aradi, lugosi, verseci és pancsovai nagykereskedők felvásárolták termékeiket. A monarchia Ipari és Kereskedelmi Kamarájának 1850-es adatait vizsgálva megállapítható, hogy, a 18. század első felében 85%-kal növekedett a búza, 79%-kal a rozs, és 60-60%-kal az árpa- és kukoricatermelés 1780-hoz képest (Greffner 1996, 122. o.). A selyemhernyó-tenyésztés egyre elterjedtebbé vált a Bánságban 1880-at követően (Eisenberger-Kroner 1976, 132. o.). A német nyelvű „Temesvári Újság” (Temeswarer Zeitung) tájékoztatása alapján összesen 563 156 darab eperfa volt található Magyarországon 1903-ban, amelyek közül 73 711 darabot Temes megyében ültettek el. 94 605 család foglalkozott 1902-ben Magyarországon selyemhernyó-tenyésztéssel, akiknek a száma egy év alatt 107 702 családra nőtt. A Temes megyei selyemhernyó-tenyésztő vállalkozók száma is bő háromezer új tenyésztővel ugrott meg egy év alatt (összesen: 13 094 tenyésztő) (Temeswarer Zeitung 1904). Szakálháza (Sackelhausen), Biléd (Biled), Kisbecskerek (Klein-Betschkerek), Réthát (Wiesenhaid) és Temeskeresztés (Kreuzstätten) településeken virágzott a dohánytermesztés. A verseci borvidék a monarchia legjelentősebb borvidéke volt, amelyet Fehértemplom (Weißkirchen), Lugos, Temesrekas (Rekasch), Bakóvár (Bakowa), Temesgyarmat (Jahrmarkt), Nagyszentmiklós (Großsanktnikolaus), Lovrin, Nagyősz (Triebswetter) borászatai követték (Schöffner 1925, 41. o.). A mezőgazdaság termelékenységének általános növekedéséhez nagymértékben járult hozzá a termelési eszközök fejlődése. A faekét felváltotta a fémeke, ehhez jött még a forgácsoló eke, a kaszálógép, a vetőgép, valamint a cséplőgép, így beindult az intenzív mezőgazdaság. Az állattenyésztés területén a ló-, szarvasmarha-, sertés-, valamint birkatenyésztés területén értek el kimagasló eredményeket a bánsági gazdák, ami alapján a régió a 19. század második felére az Osztrák-Magyar Monarchia egyik legmeghatározóbb magtárává, éléskamrájává vált. A parasztgazdaságok számára jelentős bevételszerző tevékenység volt a selyemhernyó-tenyésztés is. Az általános gazdasági fellendülés a lakosság társadalmi jólétében is megmutatkozik, a szociális jólét a német településeken egyre szembeutónóbbá vált. A régi, betelepítések korából származó házakat egyre inkább felváltják a téglaházak, a parasztgazdaságokat pedig pótlólagos mezőgazdasági épületekkel egészítik ki. Egy 1898. évi felmérés alapján megállapítható, hogy a bánsági svábok 56%-a a középosztályhoz tartozott. Azok a családok számítottak szegénynek, akiknek nem volt saját házuk és termőföldjük, albérletben éltek és napszamosok voltak. A statisztikai kimutatások alapján a bánsági németek háromnegyede a mezőgazdaságban tevékenykedett a 19. század második felében, a fennmaradó részük pedig a kézműiparban, a bányászatban, valamint az iparban dolgozott. A bánsági mezőgazdaság fejlődéséhez nagyban hozzájárult a Sváb Mezőgazdasági Egyesület, valamint a temesvári székhelyű Sváb Központi Bank megalapítása. Az 1891-ben alapított mezőgazdasági egyesületet Johann Wittmann, sváb származású magyar parlamenti képviselő, valamint Franz Blaskovics, temesvári katolikus prelátus vezette (Schöffner 1925, 38. o.). 1895-ben hozták létre a Mezőgazdasági Bankot (Landwirtschaftliche Bank), amelyet később átalakították a régió legnagyobb pénzügyintézetének számító Sváb Központi Bankká. A Magyar Királyság fennállásának ezeréves évfordulójára, 1896-ban nemzetközi vásárt rendeztek Temesváron, amelyen számos sváb vállalkozás is bemutatkozott.

Kiemelendő az Anton Petrof névvel fémjelzett zongoragyár, a bútór-, valamint a fafeldolgozó ipar, Ulrich Hinterfeer kesztyűgyára, Ignaz Spitzer kalapgyára, Johann Tedeschi & Co. gépgyára, valamint Michael Ludwig vasfeldolgozó üzeme (Temeschwarer Zeitung 1899).

A 19. század második felére a Bánság a monarchia egyik legfontosabb ipari területévé alakult. A Krassó-Szörény megyei németek 56%-a az iparban és a bányászatban dolgozott. A vasút, a gőzgépek, valamint a hajógyártás egyre nagyobb igényt támasztottak a szén iránt. Resicabánya, Steierdorf-Anina, Boksánbánya, Oravicabánya a Bánság nehézipari központjaivá váltak.

Az Aninában bányászott kőszén Al-dunához való eljuttatásának céljából 1847-ben elhatározták, hogy vasútvonalat építenek Oravicabánya, valamint Bázias között. A Gustav von Gränzenstein udvari kamarai tanácsos vezetésével megvalósult 62,5 km hosszú vasútvonalat 1864-ben adták át. Az első két évben kizárólag teherszállítás történt, ezért nevezték el ezt a vonalat szénvasútnak, – a személyszállítás csak két évvel később, 1866-ben indult be (Jancsó 2022). A vasútvonal kiépítésével Anina Resicabányát követően a régió legfontosabb ipari központjává vált. Stájerlak-Aninán 2006-ban zárták be az utolsó bányát, így a település már régen elveszítette régi fényét. A település lakossága is folyamatosan csökken, míg 2002-ben még 2424 polgár élt a településen, a lakosok száma 2011-re 1741 főre csökkent. Krassó-Szörény megyében 1930-ban összesen 36 800 németajkú polgár élt, a megye lakosságának 11,5%-át tették ki a 74,4%-os román többség mellett. 1977-ben 21 600 főt, míg 2002-ben 6129 főt tett ki a német kisebbség létszáma a megyében (Henkel 2022, 87. o.).

Ferencfalva (Franzdorf) megalapítása és a német telepések megjelenése is az ipar rohamos fejlődésével volt összefüggésben. A favágó telepések a felső-ausztriai Gmunden településről, Stájerországból, Alsó-Ausztriából, valamint Tirolból érkeztek a Bánság eme vidékére 1793-ban. További telepések érkeztek az 1858-59-es években az olaszországi Udine tartományból és a Szepességből egyaránt. A bevándorolt erdészek és bányászok javarészt faszéngyártással foglalkoztak, amelyből Resicabánya és Boksánbánya ipari létesítményeiben egyre nagyobb szükség mutatkozott (König 2018).

A Bécsi Kincstár 1855-ben eladta a teljes bánsági kincstári uradalmat és ipari létesítményeit az 1854-ben létrehozott „Császári-Királyi Privilegizált Osztrák Állami Vasúttársaságnak, amelyet 1882-ben átneveztek „Osztrák-Magyar Állami Vasúttársasággá (StEG)”. Az osztrák és francia bankárok által üzemeltetett részvénytársaság kulcsszerepet játszott a korábban gyéren lakott, vidékies régió közlekedéstechnikailag fejlett ipari övezetté történő átalakításában (Dama 2016).

Temesvár is nagyon jelentős ipari centrummá alakult, több textil- és szeszesitalgyár, gépgyár, vas- és harangöntőde, téglagyár, számos kézműves üzem telepedett le a városban. A gőzmalmok egyre gyakrabban váltották fel a vízi- és szélmalomokat. Arad szintén komoly ipari központtá fejlődött, a 19. század végétől vagongyár, motorgyár, valamint több textilüzem is működött a városban. A munkások többsége német volt a városokban. A Bánság többi, németek lakta városában is jöttek létre ipari központok. Nagyikikindán és Lugoson textil- és szövetgyárakat, sörfőzdeket alapítottak, Orsován, Pancsován, Karánsebesen pedig kézműves üzemeket hoztak létre. A gazdasági fellendülés magával hozta a kereskedelem, a bankszektor, és a szövetkezeti szektor felvirágzását, jelentős kereskedelmi vállalatok jönnek létre Aradon, Temesváron, Lugoson, Versecen és Lippán. 1858-ban a Bánság több városát is, így Temesvárt, Aradot és Lugost rákapcsolták az európai vasúthálózatra. A pénzintézetek száma is ugrásszerűen megemelkedett 1850-et követően. A 19. század

végére 24 pénzüintézet működött Temesváron, mezőgazdaságra, kereskedelemre és iparra szakosodott bankok jöttek létre (Greffner 1996, 124. o.). A temesvári takarékpénztár 1846-ban alapították meg. Valamivel később hozták létre a „Délmagyar Mezőgazdasági Bankot”, majd 1888-ban jön létre az „Aradi Polgári Takarékpénztár”. További pénzüintézetek alakultak Lugoson, Versecen, Karánsebesen, valamint Lovrin, Billéd és Zombolya településeken. A sváb parasztek körében az 1880-as évektől fogva egyre erősödött a szövetkezeti mozgalom. Ez idő tájt jöttek létre az első Raiffeisen szövetkezetek, amelyek zömében mezőgazdasági hitelszövetkezetekként működtek a parasztagazdaságok finanszírozása érdekében. Nagyósz, Lovrin, Liebling, Nagyzsám településeken Raiffeisen takarékpénztárak jöttek létre 1887-ben, amelyeket aztán 1910-ben temesvári Központi Raiffeisen Rt. név alatt egyesítettek. A pénzügyi szövetkezetek nemcsak a tehetős gazdákat és iparosokat finanszírozták, hanem a társadalom szegényebb rétegeit is, akik kevés földbirtokkal és kis üzemekkel rendelkeztek. A szövetkezeti mozgalom a két világháború között érte el a csúcspontját, főként a 30-as években. A második világháborút megelőzően a Bánságban 180 hitelszövetkezet, 60 gabonaszövetkezet, több mint 70 tejipari szövetkezet és négy borászati szövetkezet működött. Ki lehet jelenteni, hogy a Bánságban minden településnek megvolt a saját tejüzeme.

A Bánság mezőgazdasága a két világháború között érte el a legmagasabb színvonalát. A nagy értékű bánsági gabonafajták Európa-szerte keresettek voltak, és meghatározó romániai exportcikké váltak, amelyeket Németországba, Ausztriába, Olaszországba, Svájcba, valamint az északi országokba exportáltak. A búza- és kukoricatermelés 1936 után jutott el a csúcsra. A gabonatermés egy része a főváros, és egyéb nagyvárosok, valamint a bányavárosok, mint például Petrozsény és Vajdahunyad ellátását szolgálták. A Bánságot egyre inkább Európa éléskamrájaként tartották számon. A mezőgazdasághoz hasonlóan az állattenyésztés is ebben az időszakban érte el a csúcspontját. Már a huszadik század elején megindult az élőállat exportja a monarchia különböző részeibe, Németországba, Olaszországba, valamint az észak-európai országokba. Az első világháborút követően ugrásszerűen megnőtt a bánsági német települések szarvasmarhaexportja. Szent-Anna és Világos (Hellburg) települések már az első világháborút megelőzően is ötezer darab vágósertést exportáltak Nyugat-Európába. 1934-et követően Csatád (Lenauheim), Varjas, és egyéb németajkú települések évente több mint húszezer sertést exportáltak Ausztriába, Csehszlovákiába, valamint Németországba. A sváb parasztek éves szinten 7111 liter tejhozamot értek el, a csatádi (Lenauheim) gazdák éves tejtermelése tehenenként nyolcezer liter volt (Greffner 1996, 126. o.). Nyugodtan ki lehet jelenteni, hogy a bánsági tejtermelők a komoly hagyományokkal rendelkező holland, svájci, osztrák és német versenytársaikat is lekörözték. A teljes román sertésexport 80%-át a Bánság biztosította a második világháború előtt. A két világháború között a Bánság gabonatermelése minden rekordot megdöntött. Míg 1900-ig egy hold földön átlagosan 900 kilogramm búzát és 1000 kilogramm kukoricát takarítottak be, addig 1938-ban ugyanekkora területen 1600 kg búzát, és 1500 kg kukoricát takarítottak be. Ezek a mennyiségek számos európai agrárországot maguk mögé utasítottak. A hivatalos román statisztika szerint a bánsági sváb „Agraria” termelőszövetkezet Bukarest mezőgazdasági ellátásának 70%-át adta. A szövetkezet egészen 1944-ig éves szinten 1300 vagon vágósertést, 1400 vagon búzát, 900 vagon kukoricát, és egyéb gabonafélét, 14 millió darab tojás, 500 ezer kilogramm szárnyashúst, 400 kilogramm vajat exportált. A Bánság jelentős gazdasági sikerei a bánsági svábok közismert és elismert szorgalmáról tesznek tanúbizonyságot, amelyet a szomszédos népek, a magyarok, románok, szerbek, szlovákok és bolgárok is megirigyeltek. A

mezőgazdaság gépesítése nagyban hozzájárult a sikerhez, a terméshozamok jelentős növekedéséhez. Az újraalapított gazdaegyesületek komoly segítséget nyújtottak a modern gépek és traktorok beszerzésekor. A legtöbb német parasztgazdaság gépesítettsége világszínvonalúnak számított. A Bánság mezőgazdasága a következőkben felsorolt gépparkkal rendelkezett 1943-ban: 23-24 ezer eke; 28-30 ezer borona; 6140 darab vetőgép; 3800 darab kévekötoző gép; 780 darab fűnyíró; 1234 darab lovas gereblye; 568 darab cséplőgép; 489 darab traktor (Greffner 1996, 128. o.). A 400 ezer főt kitevő romániai Bánság német lakosságára eső mezőgazdasági gépek száma a kimagasló gépesítést támasztják alá.

A Bánság német lakossága számos egyéb kézműves és ipari ágazatban is domináns pozíciót töltött be. A bánsági malmok 80%-a a svábok kezében volt. Az építőipari cégek meghatározó többsége szintén sváb tulajdonban volt. A sváb építőipari vállalkozások az 1920-as, 30-as években nagyban hozzájárultak a román főváros kiépítéséhez. A zombolyai (Hatzfeld) Bohn téglagyár Dél-Kelet Európa egyik leghíresebb gyára volt. A bánsági kereskedelem legnagyobb része német és zsidó kereskedők kezében volt Temesváron, Aradon, Versecen, Lugoson, Karánsebesen és Pancsován. A textilipar (Temesvár – ILSA; Arad – UTA, Teba) szintén német és zsidó tőkés kezében volt. A német érdekek képviselője érdekében a romániai német kézművesek és kereskedők 1928-ban összefogtak és létrehozták a „Német Kereskedelmi és Ipari Szövetséget”.

Mindenképp említést érdemel a Bánság zöldség- és gyümölcsstermesztése, valamint borászata. A zöldségstermesztés központjai Új-Arad és Lovrin voltak. Új-Arad és Szépfalu (Schöndorf) főként Arad és Temesvár városát látták el zöldséggel. Lovrin főleg Temesvárt, valamint az első világháborút megelőzően a Bánság későbbi szerb részét látta el zöldségekkel. A zöldségstermesztést legfőképpen a kistermőfölddel rendelkező gazdák gyakorolták. A sváb borászatok leginkább Máriaölde (Marienfeld), Nagyósz Triebswetter) és Teremi (Albrechtsflor) települések környékén voltak, valamint az aradi szőlőhegyek településein, mint például Világos. Az Arad megyei szőlőültetvények nyolcezer hektáron, míg a Temes megyei szőlőültetvények kilencezer-négyszáz hektáron helyezkedtek el. Kisebb szőlőültetvények jellemezték Bákófalva (Bakowa), Búziásfürdő (Busias), Nagysám (Großscham) környékét. Máriaölde településen a mai napig látogatható a múzeummá alakított borospince. A település éves bortermelése a két világháború között kettőezer vagonnak megfelelő, húszmillió liter bor volt. A hazai fogyasztás mellett a bor eljutott a külföldi piacokra is: Ausztriába, Németországba, Csehszlovákiába és az észak-európai országokba. A zöldszilváni, a tramini, a kövidinka borfajták voltak a környéken a legjellemzőbbek. A Bánság mezőgazdasága szempontjából feltétlenül meg kell említeni még a dohánystermesztést, a kender, a takarmánynövények, a szója, a cukorrépa, a repce, a napraforgó, valamint a burgonya stermesztését. A dohánystermesztés a 19. századra nyúlik vissza a régióban, leginkább a kisgazdák foglalkoztak vele. A dohányfeldolgozás és felvásárlás állami monopóliumnak számított, és szigorú ellenőrzésnek vetették alá. Arad megyében Némátság (Segenthau), Réthát (Wiesenhaid), és Temeskeresztés (Kreuzstätten) települések foglalkoztak dohánystermesztéssel, Temes megyében pedig Billéd, Merzyfalva (Merzydorf), Újbesenyő (Neu-Beschenowa) és Nagyjécsa (Grojetscha) falvak foglalkoztak ezzel a tevékenységgel.

A kenderstermesztés már a betelepítéseket követő néhány éven belül megindult. A kenderre nagy szükség volt a parasztgazdaságokban a különböző ruhafélék, törülközők, zsebkendők, zsákok elkészítéséhez. A parasztgazdaságok

sokáig maguk dolgozták fel a kendert, az 1930-as évektől kezdve azonban fonodák vették át a munkát.

A gabonatermesztés mellett nagy hangsúlyt helyeztek a takarmányrépa termelésére a szarvasmarhatartás igényeinek kielégítésére. A 19. század második felétől nagy területeken kezdték el termesztetni a cukorrépat Arab és Temes megyékben. Néhány bánsági falu az 1930-as években rekord termésátlagokat ért el, 35-40 mázsa gabonát takarítottak be egy hektárról, amely az ország más területein csupán 10-15 mázsa volt. Mindenképpen meg kell azonban jegyezni, hogy nem mindegyik sváb paraszt számított gazdagnak. A kevés földdel rendelkező napszámosok és a kisgazdák a társadalom szegényebb rétegéhez tartoztak.

Összefoglalás

A Bánságra jellemző meghatározó etnikai, vallási, valamint kulturális sokszínűség a 18. század végére általánossá vált, amely egészen a második világháború végéig megmaradt. Megállapítható, hogy a világháborús veszteségek, az elmúlt évtizedek folyamatos el- és kivándorlásai miatt bekövetkezett homogenizációs tendenciák ellenére a Bánság különböző népcsoportjainál a mai napig létezik a bánsági öntudat, a regionális identitás, melynek meghatározásában lényeges szerepet kap a tolerancia és a kulturális sokszínűség. A Bánság német lakossága az első világháborút megelőző két évszázadban nagyon fontos szerepet töltött be a fejlettebb külföldi területekről érkező innovációk hasznosításában és közvetítésében, a helyi gazdaság és kultúra felpezsdítésében és fejlesztésében. Az első világháborút megelőző, kimondottan a térség meghatározó városaira jellemző többnyelvűség viszont mára már a múlté, a német és magyar nyelv használata jószerevével teljesen kikopott. Ritkaságszámba megy, ha manapság Temesvár, Nagyszentmiklós, Nagybecskerek, Zombolya, Lugos, vagy Versec utcáin német, vagy magyar hangot hall a járókelő. A térségben az egykor annyira meghatározó német lakosság számának zsugorodása a legszembeütőbb. A német nyelvet és kultúrát napjainkban leginkább az építészet, a templomok, közintézmények épületei, valamint a temetők őrzik. A romániai Bánság városi német nyelvű iskoláit ma már meghatározó részben román diákok látogatják a kecsesgató németországi munkavállalás reményében. A német hagyományokat, mint például a templombúcsúkat (Kirchweih, Kerwei) a Németországba visszatelepült bánsági svábok és hegyvidéki németek kulturális ernyőszervezetei még megtartják, de a felvonuló táncos párok között már alig-alig akad helyi sváb, a táncosok meghatározó része a románság soraiból kerül ki. A Romániába történő visszatelepülések is csak szórványosnak, kivételes eseteknek mondhatók. Kijelenthető, hogy az 1990-es évek politikai rendszerváltása túl későn érkezett meg ebbe a multietnikus régióba. A világháborút követő deportálások, államosítások, kisajátítások, a szocialista tervgazdálkodás, a nemzetiségi jogok folyamatos megsértése olyan mértékű elkeseredettséget és reményvesztettséget váltott ki a német lakosság körében is, hogy a szabadság beköszöntének időpontjában már nem volt visszaút, nem lehetett gátat szabni a homogenizációt egyre csak erősítő és megszilárdító tömeges kivándorlásnak.

Irodalomjegyzék

Barat, A. (1902): Die königliche Freistadt Temeswar: einen monographische Skizze, Temeswar: Eigenverlag, S. 139.

Dama, H. (2016): Gewaltiger Fortschrittsschub im banater Bergland <https://www.banater-schwaben.org/nachrichten/dokumentation/dokumentation-detail/1602-gewaltiger-fortschrittsschub-im-banater-bergland/>

Eisenberger, E. – Kroner, M. (1976): Sächsisch-Schwäbische Chronik. Beiträge zur Geschichte der Heimat. Bukarest: Kriterion Verlag, 132. o.

Erdélystat Statisztikák: <http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/temesvar/2674>
Iskola Alapítvány Kolozsvár, letöltés dátuma: 2023.08.10.

Greffner, O. (1996): Das Banat und die Banater Schwaben (Kurzgefaßte Geschichte einer deutschen Volksgruppe), Weil am Rhein Verlag, 1-165. o.

Gulyás L. (2018): Küzdelem egy multietnikus régióért, avagy a Bánság felosztásának (1918-1920) problematikája multidiszciplináris megközelítésben, Múltunk 63(3). 150-205. o.
https://epa.oszk.hu/00900/00995/00056/pdf/EPA00995_multunk_2018_03_150-205.pdf letöltés dátuma: 2023.08.08. 15.00h

Henkel, J. (2022): Die Banater Schwaben – Geschichte, Schulwesen, Kultur, in Christentum und kirchliches Leben im Banat in Geschichte und Gegenwart, Sibiu/Hermannstadt: Schiller Verlag, 83-96. o.

Hét Nap (2023): <https://hetnap.rs/cikk/A-verseci-magyarok-ereje-2281.html>
letöltés dátuma: 2023.08.14.

Jancsó Á. (2022): Bánát első vasútja: az Oravica-Báziás-vasútvonal története, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, ISBN 9786067392043

König, W. – Lupsiasca, K.L. – Tigla, E.J. (2018): Die Banater Berglandsdeutschen: ein Handbuch. Reschitza: Verlag „Banatul Montan" 1-429. o. ISBN -10: 9731929924

Staubinger, J. (1923): Die Schwaben im Banat, Hamburg: St. Raphaelsverein, 13. o.

Kókai S. (2009): A Bánság, mint sajátos kultúrföldrajzi régió (1718-1918), Közép-Európai Közlemények, 2(4-5), 92-101. o. ISSN 2676-878X,
<https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/11894>, letöltés dátuma 2023.08.10.

Kókai S. (2016): Etnicitás és kulturalizmus a Bánságban (1910), Közép-Európai Közlemények, 6(1-2), 183. o. ISSN 2676-878X,
<https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/12157/12016> (letöltés dátuma: 2023.08.08. 14.30)

Kókai S. (2010): A Bánság történeti földrajza, Nyíregyháza: Kapitális Kiadó. 421.o.

Ordeni-Homennau, V. (1928): Gestern und Heute, Eine kleine Statistik von Viktor Ordeni-Homennau, Temeswar: Selbstverlag Der Verfassers. 6. o.

Lavrits, P. –Olaru-Posiar, S. (2013): Die sozialen und wirtschaftlichen Veränderungen bei den Banater Schwaben in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, Germanistische Beiträge, vol. 32, 178-192. o. Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, ISSN 1454-5144, <http://unibлага.eu/wp-content/uploads/2016/03/32.2.2.pdf>

Schöffler, J. (1925): Banat. Deutsche Arbeit und ihr Erfolg. II. Teil, Hermannstadt: Ostdeutsche Druckerei, 38-39. o.

Temeschwarer Zeitung (1899): Jahrgang 48. Nr. 20

Temeswarer Zeitung (1904): Jahrgang 53, Nr. 111. 3 p.

THE GERMAN-SPEAKING POPULATION OF BANAT REGION AT THE TURN FROM THE 19TH TO THE 20TH CENTURY

ZOLTÁN EPERJESI

In this study, I examine the 19th century development history and population composition of the multi-ethnic and multicultural Banat region, which was divided into three parts after the First World War. Covering an area of 28,464 km², the geographical and historical borders of the Banat region are the Danube in the south, the Tisza in the west, the Mures in the north, the Southern Carpathians in the east and the valleys of the rivers Timis and Cerna. In the first half of the 18th century, the Ottoman conquerors were driven out of the southern part of the region, which by then had been almost completely depopulated by decades of continuous fighting. As a result of the 1718 Treaty of Pozarevac, concluded between the Habsburgs and the Ottoman Empire, Turkish rule in the historic Kingdom of Hungary was ended. Subsequently, the Habsburgs seized control of the Banat region and began to settle mainly Germanic settlers in the agricultural areas of the lowlands and the mineral-rich mountainous region of southern Banat. The newly arrived German settlers transformed the area into an economically prosperous agricultural and industrial region, despite extremely difficult initial conditions: epidemics and efforts such as swamp draining, river regulation and the construction of artificial canals. In this study I will show how during the 19th century the four major ethnic groups - Germans, Hungarians, Romanians, Serbs - and several smaller ones - Czechs, Slovaks, Bulgarians, Croats - living side by side and continuously settling in the area, made outstanding economic achievements. These include the opening up of ore mines, the introduction of modern iron and steel production and the creation of modern agricultural and industrial production. The peace treaty that ended the First World War divided the Banat into three parts, the larger eastern part was annexed to Romania, the smaller western part to the Kingdom of Serbia, while only the smallest

part, Marosszög, remained in Hungary. The life of the once multi-ethnic and multicultural region was irreversibly transformed by the tragic and fateful events of the Second World War, for example the expulsion of the German population by Serbian partisans from the Serbian Banat, the deportation of the German population in Romania to the Soviet Union for forced labour. The mass and tendentious emigration of the nationalities has led to a fading multi-ethnicity.

Keywords: Banat region, resettlements, multi-ethnicity, multiculturalism, industrialisation

THE LINGUISTIC REPRESENTATION OF WOMEN IN HAYAO MIYAZAKI'S MOVIES

NOÉMI GAJDOS¹

Abstract

In this paper, I will explore the concept of '*yakuwarigo*' (役割語 role language) in Japanese language and present text analysis of three female characters, Eboshi, Rin and Yubaba from two anime movies of Hayao Miyazaki (*Princess Mononoke*, *Spirited Away*). My aim is to demonstrate how the well-known director employs role language, particularly masculine language, to empower his female characters to take on prominent roles in a society where men traditionally hold dominance. In terms of film analysis, Miyazaki places his female characters in the public sphere, making them active participants in the storyline while consistently defying traditional Japanese feminine conventions. This study is closely tied to the field of gender linguistics and linguistic ideology from an analytical perspective, aiming to illustrate how Miyazaki's female characters diverge from linguistic norms in their dialogues.

Keywords: Hayao Miyazaki, *yakuwarigo*, role language, gender linguistics, language ideology

Introduction

Hayao Miyazaki (1941–) was born on 5 January 1941 in Tokyo. In 1963, after graduating in economics and political science from the Gakushuin University, he worked as an in-between animator at Toei Animation Studio. After leaving Toei Animation in 1971, together with Isao Takahata and Toshio Suzuki animation director, he founded Studio Ghibli in 1985. Studio Ghibli has released several Japanese animated movies, including *Nausicaä of the Valley of the Wind* in 1984, *Castle in the Sky* in 1986, *My Neighbor Totoro* in 1988, *Kiki's Delivery Service* in 1989, and *Princess Mononoke* in 1997. The most acclaimed movie however was *Spirited Away* in 2002, which won the Best Animated Feature Film Oscar award in 2003.²

Japan has a strongly patriarchal social structure, yet the protagonists of Miyazaki's movies are unconventionally female characters, who are also presented as strong, assertive, independent personalities. His female characters often deviate from stereotypes and are characters of conviction and determination, presenting an alternative option for female viewers by confronting the Japanese ideal image of women as passive and domestic.³ Hayao Miyazaki is one of the most important animation directors of our time, now known in Japanese society as the Walt Disney of the Far East.

¹ At the time of writing the study, the author is a graduate student of the Master's program in Japanology at the Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary

² Berton Gael: *The works of Hayao Miyazaki, the Japanese animation master*. Toulouse: Third Éditions, 2020, p. 11-20.

³ Napier Jolliffe Susan: *Anime from Akira to Howl's Moving Castle*. New York: Palgrave Macmillan, 2015, p. 33.

The term *ryōsaikenbo*⁴ (良妻賢母) was once often used to describe Japanese women, and although it is no longer in common use in modern times, the term is still used by Japanese people. In the Meiji era (1868–1912) the main purpose of educating women was to make them „good wives and wise mothers“, a meaning that is also conveyed by the term *ryōsaikenbo*. Women were considered to be responsible for the housework and the upbringing of children. The Meiji government recognised the importance of maintaining linguistic gender in power relations, so the concept of gender was incorporated into the grammar of the national language. This was necessary to preserve the country's cultural identity and social structure as various Western ideologies gained ground around this time in the island nation. From then until the end of the Second World War, an ideologically formulated feminine language began to be taught in schools. In the Taishō era (1912–1926) there were efforts to include women, especially in business, but women were not allowed to have a higher status than men. Despite the fact that more than half of women in the Reiwa era⁵ are working, the expectations around the idea of *ryōsaikenbo* are continuing to influence the role of women in Japanese society. The Japanese language itself also reflects the relationship between male and female, as the word for husband's kanji, *shujin* (主人) implies "main man", the word *kanai* (家内) used for wife carries the meaning of "within the house".⁶

Women's language is discussed in social and cultural discourses not only in Japan, but also worldwide, which encourages researchers to gain a deeper understanding of the close relationship between language and identity and its changes. Domestically, Japanese women's language has not yet been studied at the level of language usage through Miyazaki's anime, and my aim is to contribute to the research on Japanese gender linguistics by writing this paper. The research is based on two anime movies directed by Hayao Miyazaki: *Princess Mononoke* (*Mononoke hime* もののけ姫), released in 1997, and *Spirited Away*, released in 2001 (*Sen to Chihiro no Kamikakushi* 千と千尋の神隠し). This paper will extract and analyse linguistic elements from the original context that provides insights into the linguistic representation of female characters in Miyazaki's movies. This study is limited in its scope as it does not provide a comprehensive overview, but it does show what conventions the director chooses to break and how, not only in the scenes of the film, but also in the language usage of the female characters.

There are many reasons for the success of Hayao Miyazaki's anime movies. If people tried to briefly capture the reasons for his success, there would be no studies. Anime presents a markedly different representation compared to other media, one of the main reasons being the 'Japanese look' that characterises anime and manga, and the fact that anime can and do convey different concepts rather than objects.⁷ Popular animated series generally have protagonists fighting villains on behalf of women, while women appearing in mostly minor roles, not influencing the narrative, and the

⁴ In Japan, the concept of family originates from China, more precisely from Confucianism and its mythology. The traditional Japanese family system, the *ie* (家) was a patriarchal family system which main virtue lay in the continuity of generations based on the principle of primogeniture. Confucianism's view of the family expects women to obey their fathers as daughters, their husbands as wives and their sons as old women. Even though the *ie* system has now been dismantled, its traditions still live on strongly in Japanese society.

⁵ Reiwa is the name of the current era in Japan, counted from 1st of May, 2019.

⁶ Davies J. Roger. – Ikeno Osamu. et al. *The Japanese mind: Understanding Contemporary Japanese Culture*. Singapore: Tuttle Publishing, 2002, p. 179-180.

⁷ Swale Alistair David: *Anime Aesthetics*. New Zealand: University of Waikato, 2015, p. 60-61.

main expectation towards them is that they are obedient, kind and beautiful.⁸ This type of media conveys to children the concepts of masculinity and femininity and their codes. Female characters are therefore the most important ones in animation, as they represent and portray the changes that are most affecting modern society. Miyazaki's success also lies in the themes he explores in his movies. His central themes include Shinto and Japanese mythology, environmentalism and the feminine image.⁹ Notably, Miyazaki's work prominently features a central theme of the feminine image, in which he played a pioneering role in Japan by bringing to the screen the concept of the '*tatakau shōjo*' (戦う少女), warrior female characters.¹⁰

Speech differences and role language in Japanese language

Language is not only a means of communication, but social relations between the sexes are also reflected in the use of language. Through gender linguistics, we can understand how gender and gender relations are reflected in a language, reveal the guidelines of a state's ideology, the language policy in a given period. It identifies stereotypes and analyses them, helping to raise awareness among members of a society about the key role of language in the maintenance of power.¹¹

In Japanese language, a distinction is made between the masculine (*danseigo* 男性語) and the feminine (*joseigo* 女性語) language usage¹². It is generally accepted in the public consciousness that the term *joseigo* 女性語 refers to the linguistic variation used by Japanese women. Its legitimacy is primarily given by Japanese native speakers, who believe that Japanese men and women inherently used and continue to use, to this day, different – phonetical, lexicological and syntax based – linguistic forms in modern Japanese language. Women are expected to speak as little as possible, and when they do speak, to do so in a gentle, polite and low voice. On the other hand, *danseigo* gives the listener the impression of powerness, expresses command, firmness and conviction towards the other person.

Linguistic ideologies are present in all languages at some level, held by direct participants in the local sociolinguistic system, but also by other observers through various stereotypes.¹³ It is important to note that the term *joseigo* defines not as a real language practice of Japanese women, but as an ideologically saturated linguistic construction. In gender linguistics apart from real linguistic data, the analysis is carried out through metapragmatics, such as etiquette books, disciplinary books and works of fiction.¹⁴ The concept of *joseigo* includes cultural identity, linguistic universals, attitudes, and stereotypes, which together form a linguistic ideology.¹⁵

⁸ Napier Jolliffe Susan: *Anime from Akira to Howl's Moving Castle*. New York: Palgrave Macmillan, 2015, p. 12.

⁹ Odell Colin – Le Blanc Michelle: *Studio Ghibli: The Films of Hayao Miyazaki & Isao Takahata*. London: Kamera Books, 2009, p. 15-21.

¹⁰ Asaga Sayuri: Miyazaki anime ni okeru „tatakau shōjo” no Hyōsō. *Meisei International Studies vol 3, No. 9*, 2017, pp. 15-30.

¹¹ For further details on Japanese gender linguistics see Gajdos (2025)

¹² Japanese women language is also often called *onna kotoba* (女言葉) in Japanese, along with the term *joseigo*.

¹³ Evans David: *Language and Identity: Discourse in the World*. New York – London: Bloomsbury Academic, 2015, p. 15-16.

¹⁴ Nakamura Momoko: Gengo ideogōji toshite no 「onna kotoba」 In: *Goyōron Kenkyū* 2005, p. 110-111.

¹⁵ Language universals include, for example, the need to speak in polite language (*keigo* 敬語) and avoid vulgar expressions. Japanese women participating in Aya Kitamura's 2005 survey on Japanese female identity images often described the Japanese female ideal with the adjectives: attentive, reserved,

This leads us to conclude that there is no authentic female language in Japanese. The *joseigo* is a linguistic ideology that frames how all Japanese women should speak, a limited toolbox of linguistic expression for women. No Japanese woman cultivates the Japanese language in the same way, which is why it would be inappropriate to discuss *joseigo* as a universal fact. Each individual chooses and uses his or her own means of communication, which may vary depending on the situation, when and how much of it is used. The toolbox offers limited possibilities for self-expression and sets the boundaries of the notion of femininity (*onna rashisa* 女らしさ). Depending on one's choices, one's linguistic style can fluctuate between the feminine and the less feminine, but cannot step outside the toolbox. This paper will use the term in this sense from now on.¹⁶

In order to discuss this research project, it is essential to touch upon the definition of role language (*yakuwarigo* 役割語) and its relation to real language practice. The definition of *yakuwarigo* was introduced by Kinsui Satoshi in the early 2000s and is defined as follows.

Role language ("*yakuwarigo*"): a set of spoken language features (such as vocabulary, grammar and phonetic characteristics) that can be psychologically associated with a particular character type. (Character's attributes include age, gender, occupation, social status, appearance and personality.)¹⁷

In his study, Kinsui draws attention to the problem that role language does not faithfully reflect real language use, and that the knowledge possessed by everyday speakers is role language knowledge. As an example, he mentions that if a Japanese speaker is told *ashita wa ame dawa* 明日は雨だわ, the native speaker will know that the sentence ending *dawa* だわ is female-specific, but very few people know how much it is still used in real-life situations. The source of this problem lies mainly in the fact that in the old days there were no tape recorders to enable researchers to carry out effective fieldwork to note down the actual language usage of members of society and the register differences between different social groups and classes.¹⁸ The research was conducted through metapragmatics – disciplinary books, etiquette books, and fictional works. By not necessarily reflecting real language usage, the role language used in fictional works may, depending on the authors or directors intentions, convey or break stereotypes that are an integral part of linguistic ideology. The variations in the styles of role language used by female characters in popular culture can range from traditional female language to masculine language, depending on the characteristics of the characters, their age, their social status and, most importantly, the intention of the author/director.

The present study is based on an analysis of the most representative sentences of female characters and uses Kinsui's gender role linguistic marker table

understanding. While atypical Japanese women were associated with attributes such as self-confident, assertive, outspoken, self-centred. The Japanese female identity image of women as quiet, submissive and powerless was also very dominant among their interviewees.

¹⁶ For further details on Japanese women language see Gajdos (2025)

¹⁷ Kinsui Satoshi: *Virtual Japanese: Enigmas of role language*. Osaka: Osaka University Press, 2003, p. 205.

¹⁸ Kinsui Satoshi: *Virtual Japanese: Enigmas of role language*. Osaka: Osaka University Press, 2003, p. 23-25.

for sentence analysis. The Leipzig glossing rules¹⁹ were applied in the glossing process, but where the grammatical characteristics of the Japanese language required it, additional linguistic element markers were introduced. In the course of sentence analysis, the focus was on lexicology (word/phrase choice), personal pronouns (*ninshōdaimeshi* 人称代名詞), morphology and syntax, as well as sentence final particles (*shūjoshi* 終助詞) and end-of-sentence phrases (*bunmatsu hyōgen* 文末表現).

Figure 1. Kinsui's linguistic marker table

	Masculine feature	Neutral	Feminine feature
Copula <i>da</i>	<i>Kimi wa onna da (+yo/ ne/yone).</i> You are a woman.		<i>Anata wa onna da yo(ne/yone).</i> You are a woman.
- <i>noka</i> /- <i>noda</i>	<i>Kimi mo sono hon katta na ka.</i> Did you also buy the book? <i>Kore, dare ga kaita nda(ï)?</i> Who wrote this?		<i>Anata mo sono hon katta na?</i> Did you also buy the book? <i>Kore, dare ga kaita na?</i> Who wrote this?
Neutral style + <i>yo</i>	<i>Kore, chotto karai yo.</i> This is hot a little.		-
Imperative/ Prohibitive/ Request form	<i>Kocchi e kai.</i> Come here! <i>Sonna koto suru na.</i> Don't do that. <i>Kocchi e kite kure.</i> (Please) come here. <i>Kocchi e kite moraitai.</i> I want you come here.	<i>Kore yonde.</i> Read this.	<i>Kocchi e kite kudasaru?</i> Would you come here?
Interrogative	<i>Kimi, ashita no pāti shusseki suru ka.</i> Will you attend the party tomorrow? <i>Kore wa kimi no kai.</i> Is this yours? <i>Chotto, soko no hon totte kurenai ka.</i> Would you take me the book?	<i>Ashita no pāti shusseki suru?</i> Will you attend the party tomorrow? <i>Chotto, soko no hon totte kurenai?</i> Would you take me the book?	<i>(Chotto, soko no hon totte kudasaranai?)</i> Would you take me the book?
Sentence-final particle	<i>Konna chōshi dewa shiken ni ochiru zo.</i> You will lose the examination at this pace. <i>Ore wa matteru ze.</i> I will be waiting.		<i>Komatta wa. Henna hito ga iru wa.</i> I'm in trouble. There is a strange person.
Interjection	"Oi." "Kora." "Hey!" "Hey!"		"Ara." "Mā" "Oh!" "Alas!"
Pronoun	<i>ore/bokuloinal/washi</i> → I <i>omae/kimi</i> → you	<i>watashi/watakushi</i> → I <i>anata/anta/ otaku(sama)/ sochira(sama)</i> → you	<i>atashi</i> → I (Women use it more frequently than men.)

Source: Kinsui 2003, p. 82.

Gender equality and antipoles – not every boy is a hero, not every girl is a lady²⁰

The term *bishōjo* (美少女) is used to describe female characters in manga, anime and video games, literally meaning "beautiful girl". *Bishōjo* characters are now commonly found in genres such as science fiction. The term once only encompassed the beauty of female characters, but as time has progressed, *bishōjo* female characters have been

¹⁹ Max Plank Institute: Leipzig Glossing Rules. Available: https://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php?fbclid=IwAR1kj7rRb0cAw_brnMmaKMKbwpfotdKTkjiFkThHNjp52TL2yr0i9TNaoR0 Accessed on 13 September 2023.

²⁰ For further details on Hayao Miyazaki's women representation in term of film analysis see Gajdos (2021)

portrayed not only as beautiful, but often strong, compatible, and also somewhat naive and innocent personalities. The word *shōjo* (少女) literally means „young girl”. *Shōjo* characters are often described as cute, sweet and shy female characters.²¹

Miyazaki's female characters break with traditional conventions, depart from the traditional female image and present an alternative option for the Japanese people. He reveals the possibility of a female-centred social system for future generations. His movies avoid events that end in marriage – unlike Disney movies – and romantic threads. The relationship between male and female characters is mainly based on friendship or alliance.²² Although Miyazaki's characters conform to certain anime conventions such as beautiful, wide-open eyes, lipless mouth. Despite this, however, his female characters cannot be judged as cute, girlish-looking. In terms of their age and general appearance, they do indeed have the typical characteristics of a *shōjo*, but while the average *shōjo* character is passive and lives in the dream world of her own, Miyazaki's characters are active, independent, courageous and, last but not least, inquisitive. For this reason, some critics have marked Miyazaki's female protagonists "shōjo masked", claiming that they could be more close to being *bishōjo* characters.²³

Miyazaki never juxtaposes characters representing the two extremes (good and evil), but they're rather binary opposites of each other, most notably in *Princess Mononoke*, where the most representative characters of these conventions are San and Eboshi. Knowing the intentions of Miyazaki's portrayal of women, it is not unusual to see female characters carrying weapons and confronting men when the situation calls for it. All the female characters can be said to be active participants in the story being told, shaping its events.²⁴

*Princess Mononoke – Lady Eboshi, lady or not lady*²⁵

Figure 2. Lady Eboshi

²¹ Cavallaro Dani: *The Anime Art of Hayao Miyazaki*. Jefferson és London: McFarland & Company, 2006, p. 10-11.

²² Lamarre Thomas: *The Anime Machine: A Media Theory of Animation*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2009, p. 83.
Lamarre 83.

²³ Cavallaro Dani: *The Anime Art of Hayao Miyazaki*. Jefferson és London: McFarland & Company, 2006, p. 10-11.

²⁴ Gajdos Noémi: *A nők reprezentációja Mijazaki Hajao rajzfilmjeiben*. Budapest: Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, 2021, p. 15.

²⁵ The quotations in this chapter were translated by Steve Alpert, Haruyo Moriyoshi & Ian MacDougall

Source: Ghibli Studio Official Website

*Princess Mononoke*²⁶ (*Mononoke hime* もののけ姫) was released in 1997 and is an animated film that takes place during the Muromachi era (1392-1573). In *Princess Mononoke*, Miyazaki further explores central themes such as environmentalism and the feminine image, while combining Japanese folklore with mythic themes.²⁷

Lady Eboshi holds a leading position as the leader of Irontown in *Princess Mononoke*. Miyazaki continues to subvert stereotypes and traditional conventions by having Irontown run, unusually, not by a male but by a female character.²⁸ Her character may appear on the surface to be set up as an antagonist, but seen from this perspective one would only be scratching the surface of the essence of her character. She uses her high position to help find a place for the socially marginalised, providing help for people with incurable diseases and for women working in brothels.²⁹

Eboshi is one of the most distinct female characters in *Princess Mononoke*, who leads Irontown without any apparent family background or male support. Eboshi's character is endowed with male characteristics, leading the warriors of Irontown into arms and battle. At the same time, however, Eboshi suffers from a constant identity crisis as she tries to maintain her high position in a male-dominated social system. She maintains her strong character traits through her masculine mask, but her visual appearance continues to represent traits of femininity in her clothing, hairstyle and make-up. Eboshi becomes extremely protective of the people of Irontown, especially when the problem in question affects women, for whom she acts as a kind of protector.³⁰

Eboshi tries to keep her feminine traits as low as possible, mainly by not showing her emotions. She wears a cold, heartless mask to gain the respect of the men in Irontown and keep them under her control.³¹ Eboshi's public sphere is a patriarchal

²⁶ For the synopsis of the movie, see Appendix.

²⁷ Odell Colin – Le Blanc Michelle: *Studio Ghibli: The Films of Hayao Miyazaki & Isao Takahata*. London: Kamera Books, 2009, p. 45-46.

²⁸ Napier Jolliffe Susan: *Anime from Akira to Howl's Moving Castle*. New York: Palgrave Macmillan, 2015, p. 235.

²⁹ Cavallaro Dani: *The Anime Art of Hayao Miyazaki*. Jefferson és London: McFarland & Company, 2006, p. 123-124.

³⁰ Sierra Wendi: Nature, Technology, and Ruined Women: Ecofeminism and Princess Mononoke. In: *The Seneca Falls Dialogues Journal* 1 (2015/10), p. 43-48.

³¹ Sierra Wendi: Nature, Technology, and Ruined Women: Ecofeminism and Princess Mononoke. In: *The Seneca Falls Dialogues Journal* 1 (2015/10), p. 43-48.

one, which enables her to renounce the traits that make her feminine and to keep her feminine side hidden from the public. By creating Irontown, Eboshi has built a utopian community where she tries to give the marginalised, especially women, everything she can. She treats her female counterparts as equals and, despite the utopian community, she keeps the female residents safe while the men work at risk to their lives, while she puts the women to work to avoid the visibility of her soft-heartedness.³²

In the following sentence Lady Eboshi uses a commanding form of informality and masculinity in her speech with the „re” -れ imperative form. Traditionally, this should be done in a polite form, which is also a major convention that the director is breaking by not doing so. The results of contemporary surveys also show that Japanese women use *keigo*, polite speech in a much higher proportion in their speech than Japanese men. Given that *danseigo* is still the dominant language in the workplace in Japanese society, it is not at all surprising that Eboshi speaks in masculine language, otherwise she would lose the authority that his masculine language as a tool has helped her to gain. As for the personal pronouns, she refers to herself throughout the movie with *watashi*わたし, which is considered as a neutral personal pronoun in Japanese. Moreover, it is traditionally considered as a feature of women language that while men retain the copula *da* だ, women drop it and optionally add some feminine end-of-sentence particles to the simple form of the verb. Eboshi keeps the copula, which gives the sentence a rougher, more masculine sound.

(1)

トキ も 堪忍しておくれ。

Toki mo kannenshi-te-oku-re

Toki-3 too, forgive me=IMP (MAS).

私 が ついてきた のに ザマア なかった。

Watashi-ga tsuitekita-no-ni zamaa na-katta.

I-1=TOP (NEU) you followed me and yet it was disgraceful-NEG-PST

„I hope you’ll forgive me, too, Toki. I was responsible. I should never have let it happen.”

(2)

私 だけ が 使う のではない。

³² Vernon Alice: *Beyond Girlhood in Ghibli: Manning Heroine Development against the Adult Woman Anti-hero in Princess Mononoke*. London: Bloomsbury Academic, 2017, p. 122.

Watashi dake-ga tsukau no de wa nai.

Me-1 (NEU) only for=TOP use don't you think

ここの 女達 に 持たせる のだ。

Koko no onnatachi-ni mataseru no da.

Here=GEN women=PL=LOC to have= NMLZ COP

„They're not for me. They're for the other women here.”

Eboshi often addresses others with the neutral *sonata* そなた, which is now an archaic way to refer to other people, however, given that the movie is set in the Muromachi-period, it provides a very authentic linguistic representation for its setting era. In her sentences, the use of the copula can still be found, as well as the use of the masculine sentence final particle, *zo* ぞ.

(3)

そなたを 侍どもか もののけの手先と疑う ものがいるのだ。

Sonata-wo samurai domo-ka mononoke-no tesaki-to utagau mono-ga iru noda.

You-2=ACC samurai Q Wolf Girl's spy=GEN to doubt some people=TOP there are COP

„Some think you're a spy for the Wolf Girl or for Lord Asano and his samurai.”

(4)

そなたの アザを 消す力も ある かもしれぬぞ。

Sonata-no aza-wo kesuryoku mo aru kamoshirenu-zo.

You-2=GEN curse=ACC to lift even might be able-JP (MAS)

„Might even be able to lift your curse.”

From a dramatic point of view, the following sentences are uttered in one of the most important scenes of Eboshi's character. Eboshi's mistrust of men is evident. When San and Eboshi first meet face to face, Eboshi, with two men at her side, welcomes the princess of Beasts. In this scene, Eboshi's right-hand may appear to be a male character, Gozan, but it soon becomes clear that this is only in the public sphere, and when we move to the private sphere we realize that Eboshi's actual right-hand is Toki, a girl who once worked in a brothel.³³ From a linguistic point of view, it is also the first scene when most of the features of masculine speech appear, such as the *omae*

³³ Sierra Wendi: Nature, Technology, and Ruined Women: Ecofeminism and Princess Mononoke. In: *The Seneca Falls Dialogues Journal* 1 (2015/10), p. 46.

お前 address, the *zo zo*, *sa* さ masculine sentence final particles at the end of the sentences.

Figure 3. Eboshi facing San, the princess of Beasts.

Source: Ghibli Studio Official Website

(5)

もののけ姫 聞こえるか。私は ここにいるぞ。

Mononoke hime kikoeru-ka. Watashi-wa koko-ni iru-zo.

Mononoke hime-3 can you hear me Q. Me-1=TOP here=LOC I am-JP (MAS)

„Can you hear me, Princess of Beasts? If it's me you want, here I am.”

お前が 一族の あだを 討とう というならー。

Omae-ga ichizoku-no ada-wo utou to iu nara

You-2 (MAS)=TOP family=GEN revenge=ACC seeking if

„If you seek revenge for all the animals we've killed...”

こちらにも山犬に食い殺された夫無念をあらそうと、心に決めた者たちがいる。

(6)

だからこそ みんなに ここを守ってもらいたい のさ。

Dakara koso minna ni koko wo mamot-te-moritai-no-sa

That's precisely why all=LOC here=ACC to be protected-JP (MAS)

„That's precisely why I want you all here in Irontown.”

Throughout the movie, Lady Eboshi uses masculine sentence final particles such as *zo*ぞ、*sa*さ. As for the personal pronouns, she refers to herself throughout the film with *watashi*わたし, while addressing others with the masculine *omae*お前, which is primarily used by male speakers. On this basis, Eboshi's language is characterised by *danseigo*, the only thing that is neutral is that she refers to herself as *watashi*, which can be attributed to the fact that throughout the story she wants to assert herself in a male-oriented society. She wants to be a leader and wants to earn the respect of others for which masculine language is a practical choice, since in Japanese society men are fundamentally associated with decisiveness and strength. In addition, she uses neutral personal pronoun because she wants to convey the sense that, after all, everything she has achieved, has been achieved as a woman.

*Spirited Away – Is workplace dominated by male language?*³⁴

*Spirited Away*³⁵ (*Sen to Chihiro no kamikakushi* 千と千尋の神隠し) is an anime movie released in 2001, and without doubt one of the best known of Miyazaki's anime, which has won numerous international awards including the Best Animated Feature Film Oscar award in 2003. *Spirited Away* is a story about childhood, growing up, responsibility, the dangers of a new world, it depicts the diversity of *yōkai* (spirits) in Japanese folklore through the creatures featured in the film.³⁶

Spirited Away is also an interesting test corpus for the use of *danseigo* and *joseigo* in animation. It is mainly worth observing the dialogues that take place in the working environment – the bathhouse – regarding the boss-subordinate relationship.³⁷ In Japanese society, workplaces are still strongly male-oriented, with 3/4 of women still working in lower clerical positions in companies on the so-called *ippanshoku* (一般職 general office work) career path, and women outside companies mostly working part-time or on a contract basis. One of the biggest problems facing the Japanese society is the redefinition of women's roles, the need to balance work and family life and to ensure equal opportunities in employment.

Figure 4. Rin working with the little girl, Chihiro in Yubaba's bathhouse

³⁴ The quotations in this chapter were translated by Linda Hoaglund

³⁵ For the synopsis of the movie, see Appendix.

³⁶ Lenburg Jeff: *Hayao Miyazaki: Japan's Premier Anime Storyteller*. New York: Chelsea House, 2012, p. 82.

³⁷ Muhammad Peri Syaprizal- Qistike Handay Pugar- Nuria Haristiani, An Analysis of Language Shifting: The Use of *Danseigo* by Women in the Workplace. In: *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* (2019/09), p. 129.

Source: Ghibli Studio Official Website

Rin is a 20-year-old young woman who works hard and is obedient to her boss, Yubaba. Throughout the story the 10-year-old Chihiro becomes Rin's subordinate because of her lack of experience in the workfield, as well because of her age. When Rin gives orders to Chihiro in a situation, *danseigo* characteristics can be observed in her speech style.

When referring to herself, Rin uses the masculine *ore* オレ personal pronoun, which is mostly used by men. It is important to note, that in a work environment it is also used by men towards people in the same or a lower position. Knowing this, it is not surprising that Rin uses *danseigo* characteristics in her dialogues, as *ore* for Rin is a form of assertiveness towards subordinates, but also expresses herself with other masculine characteristics, such as *sa* さ、*zo* ぞ、*dayo* だよ sentence final particles and copula usage, and the masculine *omae* お前 when addressing others. She uses masculine language outside of work as well, which adds an extra to her character's identity, in contrast to her boss, Yubaba, who uses *danseigo* because of her position as a leader. The sentences below give examples of these features.

(1)
さっき 上で 大騒ぎ して たん だよ。

Sakki ue-de oosawagi-shi-te-ta-nda-yo

Before upstairs=LOC uproar-PST COP-JP

„They're having a fit about it upstairs.”

(2)
靴 なんかも 持って どうすんのさ。

Kutsu nanka motte dousun no sa.

Shoes things like bring why would NMLZ-JP (MAS)

„What do you need shoes for!”

(3)

お前トロイからさ心配してたんだ。

Omae toroi kara sa shinpai-shi-te-ta-nda

You-2 (MAS) thick that's why I was worried-PST COP

„You're so thick, I was worried.”

(4)

オレいつかあの町に行くんだ。

Ore itsuka ano machi ni iku-n-da

I-1 (MAS) some day that town=LOC I'll go COP

„Some day, I swear I'll get to that town.”

Figure 5. Yubaba, a witch and leader of the spirit world's bathhouse

Source: Ghibli Studio Official Website

Yubaba is a 60-year-old witch, who owns the spirit world's bathhouse. Seeing that everyone else is her subordinate because of her status, it is not surprising in her case either, that she uses *danseigo* to communicate with her employees. Yubaba, similarly to Rin, uses various *danseigo* characteristics, such as the second personal pronoun *omae* お前. In addition, recurrent elements in her sentences are the masculine sentence final particles as well: *sa* さ、*zo* ぞ、*dayo* だよ. Similarly to Eboshi, it is clear that leadership requires a strong retention of authority, which female characters can only achieve by adopting the traits of masculine speech. The following sentences give examples of the character traits of Yubaba's speech.

(1)

そんな ヒョロヒョロに 何が できる のさ。

Sonna hyoro hyoro ni nani ga dekiru no-sa

So unsteadily what=TOP are you even capable of-JP (MAS)

„What can a clumsy child like you be capable of?”

(2)

八百万の 神様たちが 疲れを癒しにくる お湯屋なんだよ。

Happyakuman no kami-sama-tachi-ga tsukare wo iyashi-ni kuru o-yuya nan-da-yo

Eight million god-POL-PL=TOP tiredness=ACC healing bathhouse COP

„It’s a bath house, where eight million spirits can rest their weary bones.”

(3)

その お方は おクサレ神ではないぞ。

Sono o-kata wa o-kusaregamide wa nai-zo

That spirit=TOP not stink-NEG-JP (MAS)

„That’s no Stink Spirit in there.”

(4)

お前の 初仕事だ。 これから来るお客をお湯で話をするんだよ。

Omae-no hatsu shigoto da. Kore kara kuru o-kyaku wo o-yuu de sewa wo suru-na-da-yo

You-2 (MAS)=GEN first job. The coming customer=ACC take to the bathtub COP

„Listen, this is your first job. You take this customer to the big tub.”

Summary

As stated in the introduction, this paper aimed to present the linguistic representation of some female characters in Hayao Miyazaki’s anime movies. They show the role of women in a mostly utopian social system, and thus provide an alternative way not only for female viewers but also for future generations to redefine the role of women in Japanese society, and in other societies. This study was to present a more comprehensive picture of what is considered masculine and feminine in Japanese language. I have narrowed down my analysis of *yakuwarigo* to the examination of sentence-final particles, personal pronouns and verb usage. Hayao Miyazaki exploits the potential of the *yakuwarigo* to represent his female characters as strong personalities, elevating them to the top of the social sphere. Miyazaki's

animations reveal that Japanese society, and thus language, is heavily male-dominated, so until the concept of female language is fully articulated in the language change, the representation of strong female protagonists/characters will be mainly done in masculine language, as it suggests dominance.

His characters are often described by critics as *shōjo* masked characters, but they are more closely associated with the *bishōjo*. The term *bishōjo* was originally used to describe only the beautiful appearance of a particular female character, but it has been increasingly associated with virtues such as courageous and compatible, while at the same time being portrayed as somewhat naive and innocent. His characters conform to anime conventions such as beautiful, wide-open eyes and lipless mouths, but they cannot be uniformly described as *shōjo* characters. In terms of their age and appearance, they could be considered as *shōjo*, but while the average *shōjo* characters are passive and live in their own dream world, Miyazaki's characters are active, independent, brave and not least curious. Miyazaki constantly breaks with traditional conventions, deviates from the traditional image of women, avoids marriage stories and romantic threads. There is no clear antagonist going against the protagonist, as he never portrays the two extremes, but rather binary opposites of the characters. This representation of women, however, merely reveal a „deceptive representation" of Japanese society's social expectations of women, which implies an underrepresentation of real-world feminine conventions in contrast to visual representations where heroines easily outperform men, both in physicality and social status.

References

Asaga, S. (2017): Miyazaki anime ni okeru „tatakau shōjo” no Hyōsō 宮崎アニメにおける「戦う少女」の表装 *Meisei International Studies vol 3, No. 9*, pp. 15-30.

Berton, G. (2020): *The works of Hayao Miyazaki, the Japanese animation master*. Toulouse: Third Éditions.

Cavallaro, D. (2006): *The Anime Art of Hayao Miyazaki*. Jefferson and London: McFarland & Company.

Davies, J. R. – Ikeno, O. et al (2002): *The Japanese mind: Understanding Contemporary Japanese Culture*. Singapore: Tuttle Publishing.

Evans, D. (2015): *Language and Identity: Discourse in the World*. New York – London: Bloomsbury Academic.

Gajdos N. (2021): *A nők reprezentációja Mijazaki Hajao rajzfilmjeiben*. Budapest: Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary.

Gajdos N. (2025): A női nyelv a japán nyelvben: elemzés egy Meiji kori és kortárs szépirodalmi művön keresztül. In: *Journal of East Asian Cultures* (Publication in progress)

Kinsui, S. (2003): *Virtual Japanese: Enigmas of role language*. Osaka: Osaka University Press.

Lamarre, T. (2009): *The Anime Machine: A Media Theory of Animation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Lenburg, J. (2012): *Hayao Miyazaki: Japan's Premier Anime Storyteller*. New York: Chelsea House.

Muhammad, P. S – Qistike, H. Pugar– Nuria, H. (2019): An Analysis of Language Shifting: The Use of Danseigo by Women in the Workplace. In: *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* vol 09, pp.127-131.

Nakamura, M. (2005): Gengo ideorogii toshite no 「onna kotoba」 言語イデオロギーとしての「女ことば」 *Goyōron Kenkyū*, pp. 109-122.

Napier, J. S. (2015): *Anime from Akira to Howl's Moving Castle*. New York: Palgrave Macmillan.

Odell, C. – Le Blanc, M. (2009): *Studio Ghibli: The Films of Hayao Miyazaki & Isao Takahata*. London: Kamera Books.

Swale, A. D. (2015): *Anime Aesthetics*. New Zealand: University of Waikato.
<https://doi.org/10.1057/9781137463357>

Vernon, A. (2017): *Beyond Girlhood in Ghibli: Manning Heroine Development against the Adult Woman Anti-hero in Princess Mononoke*. London: Bloomsbury Academic.
<https://doi.org/10.5040/9781501329753.ch-006>

Other references

Max Plank Institute: *Leipzig Glossing Rules*. Available:
https://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php?fbclid=IwAR1kj7rRb0cAw_brnmMaKMkbwfpotdKTkjiFkThHNJp52TL2yr0i9TNaoR0 Accessed on 13 September 2023.

Studio Ghibli Official Website. Available:
<https://www.ghibli.jp/works/chihiro/#frame> Accessed on 27 October 2023.

Studio Ghibli Official Website. Available:
<https://www.ghibli.jp/works/mononoke/#frame> Accessed on 27 October 2023.

Appendix

Synopsis of Princess Mononoke

Princess Mononoke begins with the character introduction of Ashitaka, the Prince of Emishi, who defends his village from an enraged wild boar god, but pays a terrible

price for his actions. The hate-spewing beast infects Ashitaka's right arm, causing the poison to seep into Ashitaka's bones little by little, endangering his life. Sensing unease in the West, which could endanger their lives, following the suggestion of the village oracle as the only solution, Prince Ashitaka travels to the West to shed light on the cause of the deity's wrath. On his journey, Ashitaka meets Jigo, a wandering monk who suggests that Ashitaka should seek help from the spirits of the forest. Ashitaka later is confronted with the cruelty of the samurai and their incursions into neighbouring villages. His helpful interventions, however, only increase the spread of the poison in his forearm, but in return the boar god provides him with great physicality. It is in the midst of the battle that he first glimpses Moro, the wolf god, and San, riding on the back of a wolf pup. They are pursued by a band of soldiers and a woman in a red hat - Lady Eboshi - who successfully wound the wolf girl, San. Ashitaka later encounters two wounded soldiers in the forest inhabited by the spirit gods, and then explores the forest with the helpful-looking little mongrels, the *kodamas*, and meets the *shishigami*, the spirit of the forest.

Ashitaka gets the wounded soldiers back to their home, Irontown safely, where he meets a woman in a distinctive red hat, Lady Eboshi. Eboshi, who is the leader of the iron ore and weapon-making Irontown, tells Ashitaka that the wild boar god, Nago, the one who cursed Ashitaka's right arm, died by Eboshi's hands, turning him into a demon fueled by anger and hatred. Eboshi also lets Ashitaka get to know her secrets, revealing to him that she provides shelter to the social outcasts, which makes Ashitaka unable to feel anger towards Lady Eboshi. Nevertheless, the industrial expansion of the city is now threatening the forest inhabited by the gods and spirits, leading Eboshi to wage war with the gods of the forest, especially with Moro and the princess of the Beasts, San. Not only are Eboshi's smelted metal factories polluting the environment, but her deforestation programmes are also turning the land inhabited by the gods barren. Jigo, a rogue wandering monk, and Lady Eboshi go against the forest god to get its head. The head of the forest god is linked to immortality, which the emperor also covers, as a result, whoever succeeds is handsomely rewarded and offered protection and autonomy by the Emperor. Meanwhile, Eboshi must also reckon with the samurai, who would gladly take the weapons that Eboshi's people produce. Eboshi and her men succeed in capturing the head of the God of the Forest. By losing its head eventually it becomes the God of Destruction. Ashitaka and San prevent the forest god from rampaging and return his severed head, and peace temporarily returns between the forest gods and the people. Ashitaka, who understands both sides' points of view, tries to avoid as much bloodshed as possible while trying to uncover the cause of the curse on his arm.

Synopsis of Spirited Away

Chihiro and her family are about to move to a new house, her former life fading away like the bouquet of flowers Chihiro holds tightly in her family's car as she gets more and more distant from her former home and friends. On the way to their new life, however, they lose their way and end up at a dead end. Once at the dead end, Chihiro's parents are driven by curiosity, and they walk through a tunnel that leads them to an abandoned amusement park. The place may seem abandoned at first, but smelling the delicious foods, Chihiro's parents find themselves in what looks like a restaurant, showing no reluctance but more gluttony, they start eating, almost like wild animals, to which Chihiro is shocked. Wandering around the unfamiliar place, Chihiro runs into a boy, Haku, who immediately warns her to be careful and to leave before it gets

dark. Baffled by what he said, Chihiro immediately heads back to her parents, who by this time have turned into pigs, and if that is not enough, the unknown place is suddenly crawling with spirits and other supernatural beings, led by none other than, Yubaba the dictator.

Chihiro must soon face the fact that this new, unfamiliar world does not tolerate the presence of humans, and she must find work as soon as possible if she is to save her parents and avoid the same fate that has befallen them. The dictator of the spirit world, Yubaba, after some wrangling, puts the little girl to work, and from that moment on her name was not Chihiro, but Sen. In the bathhouse run by Yubaba, she has to do the most insidious jobs, and in the midst of all the hardships, she slowly loses sight of her true identity. In the spirit world, she makes many friends, but her greatest ally is undoubtedly the mysterious and enigmatic Haku, known to those around him as Lord Haku, Yubaba's sorcerer apprentice.

A NŐK NYELVI REPREZENTÁCIÓJA MIYAZAKI HAYAO RAJZFILMJEIBEN

GAJDOS NOÉMI

Jelen tanulmány a japán nyelvben megjelenő „*yakuwarigo*” (役割語 szerepnyelv) fogalmát tárja fel és veti vizsgálat alá Miyazaki Hayao két anime filmjéből (*A vadon hercegnője*, *Chihiro szellemországban*) három női karakter: Eboshi, Rin és Yubaba mondatanalíziseit, hogy bemutassa, hogyan használja ki az elismert japán rendező a szerepnyelvben rejlő lehetőségeket, különösen a férfias nyelvezetet, hogy női szereplőinek lehetővé tegye egy magasabb szerepkör betöltését egy férfiorientált társadalomban. A filmelemzés szempontjából Miyazaki a női karaktereit a nyilvános szférába helyezi, a cselekmény aktív résztvevőivé teszi őket, miközben következetesen szembeszáll a hagyományos japán női konvenciókkal. Ezen tanulmány szorosan kapcsolódik a gendernyelvészet és a nyelvi ideológia területéhez, ahogyan fő célja, hogy bemutassa Miyazaki női karakterei a dialógusaikban milyen módon térnek el a nyelvi normáktól.

Kulcsszavak: Miyazaki Hayao, *yakuwarigo*, szerepnyelv, nyelvi ideológia, gendernyelvészet

A SZOCIÁLIS VEZETŐKÉPZÉS JOGSZABÁLYI RENDSZERÉNEK KIALAKULÁSA A 2018 ÉS 2023 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

HAJDU GÁBOR¹, TÓTH TIBOR²

Absztrakt

A tanulmány célja bemutatni a szociális vezetőképzés szűkebb jogszabályi hátterének alakulását és fejlődését annak létrehozásától napjainkig. A vizsgálat fókuszában a tematikus megközelítés áll, a cikk a szabályozás lényeges tartalmi elemeit – úgymint a képzésre kötelezettek, a képzésszervezők, a képzés rendszere és eljárási kérdései – külön bontva időrendileg igyekszik követni a változásokat, rámutatva az esetleges értelmezési nehézségekre.

Kulcsszavak: szociális vezetőképzés; képzési rendszer; szabályozás; képzésfejlesztés; jogértelmezés

A szociális vezetőképzés létrehozása és jogszabályi megalapozása

A szociális szférában professzionális vezetői feladatkörre való felkészülést, illetve az ismeretek és kompetenciák folyamatos frissen tartását nyújtó egységes rendszerű, országos, kötelező vezetőképzés egészen 2018-ig nem alakult ki. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (a továbbiakban: Szt.) 92/D. § (2)–(3) bekezdésének módosításával a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvénynek a gyermekvédelem rendszerének megerősítése érdekében történő, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 2017. évi XCV. törvény vezette be azt az előírást 2018. 01. 01. napi hatályba lépéssel, miszerint „a személyes gondoskodást nyújtó szociális, gyermekjóléti és gyermekvédelmi tevékenységet végző, vezetői megbízással rendelkező személyek jogszabályban meghatározottak szerint vezetőképzésben vesznek részt”. A vezetőképzést folytató szervezet kijelölését a törvény 92/D. § (3) bekezdése a szociális nyugdíjpolitikáért felelős miniszter hatáskörébe utalta.

A jogszabálmódosítást széles körű kutatási és egyeztetési tevékenység előzte meg, amelyben kiemelt szerepe volt a Semmelweis Egyetem és az Emberi Erőforrások Minisztériuma (a továbbiakban: EMMI) közös szakértői csoportjának, a szociális ágazati kollégiumoknak, illetve a Szociálpolitikai Tanácsnak, valamint az EMMI Szociális Ügyekért és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkársága által összehívott egyházi egyeztető fórumnak.³ A rendszer bevezetésének céljai közt szerepelt a szervezési, vezetési tudás megalapozása, a szükséges készségek és képességek azonosítása és fejlesztése, illetve a megfelelő és korszerű vezetői

¹ Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

² Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

³ Bálint Csaba, Juhász Péter, Nyitrai Imre: Szociális vezetőképzés Magyarországon: A magyarországi szociális vezetőképzés előzményeiről, bevezetéséről és elindulásáról (ESÉLY: TÁRSADALOM ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT 30(2), 89-109. o., 20. o. (2019))

szemléletmód és attitűd megerősítése.⁴ Az előkészítést, a szakmai kidolgozást, illetve a képzési tevékenység pilot-szerű első időszakát a Szociális humán erőforrás fejlesztése című EFOP-3.8.2-16 és VEKOP 7.5.1-16 pályázati konstrukció támogatta.

A törvényi felhatalmazás alapján a vezetőképzés részletszabályait a vezetői megbízással rendelkező szociális szolgáltatást nyújtó személyek vezetőképzéséről szóló 25/2017. (X. 18.) EMMI rendelet /a továbbiakban: Rendelet/ határozta meg. Ezen belül különösen

- a) a vezetőképzésre kötelezettek körét,
- b) a képzés rendszerét és kereteit,
- c) a képzés folytatására jogosult intézményeket,
- d) a képzésszervezés egyes eljárási szabályait.

A szociális vezetőképzésre kötelezettek és résztvevők köre

A kötelezettek körét a rendelet taxatív felsorolással, illetve a kivételek megfelelő rögzítésével határozza meg, ami a kihirdetése óta több alkalommal is módosult a gyakorlati tapasztalatok figyelembe vételével. Eszerint vezetőképzésen köteles részt venni a személyes gondoskodást végző személy, ha

- a) állami, egyházi vagy nem állami fenntartású szociális szolgáltató, szociális intézmény, gyermekjóléti, gyermekvédelmi szolgáltató tevékenységet végző szolgáltató, intézmény, hálózat vagy javítóintézet intézményvezetője,
- b) integrált vagy közös igazgatású intézmény önálló szervezeti egységének vezetője vagy helyettese,
- c) intézmény szervezeti és működési szabályzatában meghatározott, a munkamegosztás szempontjából elkülönült szervezeti egység vezetője, vagy
- d) vezető gondozó, vezető ápoló, osztályvezető ápoló, szociális és mentálhigiénés csoportvezető, vezető pedagógus, bölcsődei, mini bölcsődei tagintézmény-vezető.

Nem köteles részt venni ugyanakkor a szakápolási központban vezető szakápolóként foglalkoztatott személy, illetve az első alkalommal vezetői megbízást kapott személy, aki a vezetői feladatokat legfeljebb egy év határozott ideig látja el azzal, hogy amennyiben vezetői megbízása egy éven túl meghosszabbításra vagy megújításra kerül, úgy a részvételi kötelezettsége a meghosszabbítás vagy ismételt megbízás időpontjában mégis beáll.

A rendelet kihirdetését követően mind a kötelezettek, mind a kivételek köre többször módosult.

A kötelezettek körét az egyes szociális tárgyú miniszteri rendeletek módosításáról szóló 7/2018. (II. 5.) EMMI rendelet szinte azonnal pontosította. Ez alapján az integrált vagy közös igazgatású intézmény önálló szervezeti egységének vezető helyettese, a vezető gondozó, osztályvezető ápoló, szociális és mentálhigiénés csoportvezető munkakörök kikerültek a rendeleti felsorolásból.

A kivételek körét első alkalommal az egyes szociális tárgyú miniszteri rendeletek módosításáról szóló 31/2018. (IX. 25.) EMMI rendelet bővítette egy átmeneti rendelkezéssel, miszerint a módosító rendelet 2018. október 3-ai hatályba lépése napján egyébként vezetőképzésre kötelezett olyan személy, aki a rá irányadó

⁴ vö. Nyitrai Imre: Tudatosság, gyakorlatiasság, innováció - szociális vezetőképzés, Budapest, Semmelweis Egyetem Egészségügyi Menedzserképző Központ (2022), 7. o.

öregségi nyugdíjkorhatár eléréséig öt évnél kevesebb ideje van hátra, szintén mentesül a kötelezettség alól. Következő alkalommal a gyermekek esélynövelő szolgáltatásainak szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 40/2018. (XII. 4.) EMMI rendelet bővítette a kivételek körét 2019. január 1. napjától hatályosan a gyermekek esélynövelő szolgáltatásaiban vezetői munkakörben foglalkoztatott személyekkel. Ezt követően a vezetői megbízással rendelkező szociális szolgáltatást nyújtó személyek vezetőképzéséről szóló 25/2017. (X. 18.) EMMI rendelet módosításáról szóló 7/2020. (III. 10.) EMMI rendelet fogalmazott meg újabb kivételeket 2020. március 13. napjától hatályosan. Ezek között szerepelt a korábbi átmeneti szabály általános rögzítése, miszerint a vezetőképzésben való részvételi kötelezettség keletkezésének napján az öregségi nyugdíjkorhatárt betöltött, vagy öt éven belül betöltő személy mentesül a kötelezettség alól, illetve ezt követően nem vonatkozik a kötelezettség a szociális szakvizsgával rendelkező, valamint a felsőfokú szociálpolitikus, szociális munkás, szociálpedagógus, szociális szervező vagy szociális menedzser végzettséggel és – bármilyen tudományterületen szerzett – tudományos fokozattal rendelkező személyekre sem. A továbbképzési kötelezettség teljesítésének lehetőségét 2021. január 21-i hatállyal a 2/2021. (I. 18.) EMMI rendelet 6.§-a kiegészítette a 9/2000. (VIII. 4.) SZCSM rendelet 2.§ (6) ad) szakaszával, melynek alapján teljesíti továbbképzési kötelezettségét az, aki az adott továbbképzési időszak alatt vezetői munkakörben dolgozik és a foglalkoztató intézmény vezetőjének engedélyével a Rendelet szerinti vezetőképzés alapozó képzésének keretében annak sikeres elvégzéséről tanúsítványt szerez, ideértve a Rendelet 1. § (1) bekezdése szerinti személyeken túl a szociális intézmény, a gyermekjóléti és gyermekvédelmi intézmény vezetőjének helyettesét, gazdasági vezetőjét, vezető szakápolóját, valamint az integrált és a közös igazgatású intézmény önálló szervezeti egységének vezetőhelyettesét is. A kivételek felsorolását az egyes szociális és gyermekvédelmi tárgyú, valamint kapcsolódó miniszteri rendeletek módosításáról szóló 80/2022. (XII. 30.) BM rendelet 2023. január 1. napjától hatályosan még kiegészítette a bölcsődében, mini bölcsődében dolgozó pedagógus szakvizsgával rendelkező személyekkel. A 7/2020. (III. 10.) EMMI rendelet 1.§-ával beiktatott 27/2023 (VIII.3.) BM rendelet 15. §-a 2023. augusztus 4. napjától további kiegészítést tett a vezető képzési kötelezettség alól, a mentesítettek körét a gondoskodáspolitikai menedzser végzettséggel rendelkező személyekre is kiterjesztette, amennyiben bármilyen tudományterületen tudományos fokozattal rendelkeznek.

A kötelezettek túl a Rendelet lehetővé teszi mások számára is a vezetőképzés elvégzését. A jelentkezés elfogadásának két feltétele van csak a Rendelet 12. § (3) bekezdése szerint: a felsőfokú végzettség, illetve a képzésre kötelezettek jelentkezésének elfogadását követően rendelkezésre álló szabad kapacitás.

A szociális vezetőképzés rendszere

A képzés rendszerének és kereteinek meghatározását a Rendelet 3. §-a a vezetőképzés fogalmi megalapozásával vezeti be. Eszerint „a vezetőképzés olyan jogszabály alapján szervezett képzés, melynek célja a vezetői tevékenységhez szükséges alkalmasság és kompetenciák gyakorlatorientált fejlesztése”. A definíción belül jogilag különösen releváns elem annak rögzítése, hogy a vezetőképzés jogszabály alapján szervezett képzés. A felnőttképzésről szóló 2013. évi LXXVII. törvény 2. § 5a. pontja alapján a jogszabály alapján szervezett oktatás és képzés a jogszabály által valamely tevékenység folytatásának, munkakör betöltésének, illetve

magasabb fizetési besorolás alkalmazásának feltételül meghatározott olyan oktatás és képzés, amelynek legalább célját, tartalmát és megszervezésének általános feltételeit, továbbá az oktatás, képzés eredményes elvégzésének igazolási módját vagy ahhoz kapcsolódóan szervezett vizsga letételére vonatkozó követelményt jogszabály vagy a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok vonatkozásában közjogi szervezetszabályozó eszköz határozza meg, ide nem értve a köznevelési intézmény, a szakképző intézmény, illetve törvényben meghatározott oktatási és tehetséggondozó intézmény alapfeladatába vagy a felsőoktatási intézmény alaptevékenységébe tartozó, valamint a szakképzettségre, szakképesítésre felkészítő oktatást és képzést. Ennek megfelelően a vezetőképzés is a felnőttképzési törvény hatálya alá tartozik ugyan, de jogszabály alapján szervezett képzésként ez mindössze annyit jelent, hogy a felnőttképzési törvény 1. § (2) bekezdés szerinti bejelentési és adatszolgáltatási kötelezettség terjed ki rá. A képzés célját, tartalmát és megszervezésének általános feltételeit, továbbá az oktatás, képzés eredményes elvégzésének igazolási módját vagy ahhoz kapcsolódóan szervezett vizsga letételére vonatkozó követelményt a Rendelet határozza meg.

A vezetőképzés rendszerét a Rendelet két-két szintből és szakaszból építi fel. A képzés szintjei az alap és a mester vezetőképzés. Ezek a szintek – szemben a felsőoktatási képzés szintjeivel – nem tartalmi egymásra épülést, hanem részben a képzés idejének és módszertanának eltérését, részben a kötelezeti kör megoszlását és az ehhez igazodó tartalmi sajátosságokat fejezik ki. A vezetőképzésre kötelezettek közül az állami, egyházi vagy nem állami fenntartású szociális szolgáltató, szociális intézmény, gyermekjóléti, gyermekvédelmi szolgáltató tevékenységet végző szolgáltató, intézmény, hálózat vagy javítóintézet intézményvezetője, valamint a lakóotthon kivételével az Szt.-ben meghatározott bentlakásos intézmény telephelyének, a lakásotthon kivételével a gyermekotthon telephelyének, az utógondozó otthon telephelyének, a családok átmeneti otthona telephelyének, a gyermekek átmeneti otthona telephelyének, továbbá a javítóintézet telephelyének vezetője mesterszintű vezetőképzés teljesítésére, minden más kötelezett pedig alapszintű vezetőképzés teljesítésére köteles. Vagyis a képzés szintjei a célcsoport vezetői szintjeihez igazodnak. Tartalmában a két szint részben megegyezik, az eltérés a képzésre fordítható időben és ennek megfelelően az egyes témaköri modulokban való elmélyülés mértékében, illetve a képzés módszertanában, a kötelezeti munkakörökhöz kapcsolódó sajátosságok figyelembe vételében mutatkozik meg. A tartalmi átfedés okán a mesterszintű vezetőképzést az alapszintű vezetőképzési kötelezettség teljesítéseként is el kell fogadni a rendelet szerint – mind az alapozó, mind a megújító szakasz vonatkozásában – ugyanakkor ez fordítva nem igaz, tehát az alapszintű vezetőképzés a mesterszintű vezetőképzési kötelezettség kiváltására részben sem alkalmas. Nem lehet ugyanakkor eléggé hangsúlyozni, hogy a szintek közötti eltérés nem pusztán a mesterszintű képzés alapszintűre történő lerövidítése, leegyszerűsítése, mivel az alapképzés is egyedi, célzott képzési tartalmat kínál, ami a szociális szférában a középvezetői munkakörök sajátosságaihoz igazodik.⁵ Hiszen az egyes vezetői szinteken eltérő követelményelvárások érvényesülnek, és ennek megfelelően a különböző vezetői szintű vezetőknek más-más kompetenciákkal kell rendelkezniük, s az egyes vezetői szintek különböző módon járulnak hozzá rövid

⁵ vö. Báily Csaba, Juhász Péter, Nyitrai Imre: Szociális vezetőképzés Magyarországon: A magyarországi szociális vezetőképzés előzményeiről, bevezetéséről és elindulásáról (ESÉLY: TÁRSADALOM ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT 30(2), 89-109. o., 20. o. (2019))

távon a szervezet hatékony működéséhez, hosszú távon a szervezet stratégiájának megvalósulásához, a stratégia működéséhez.⁶

A képzés szakaszai az alapozó és megújító, ami pedig időbeli egymásra épülést fejez ki. A képzésre kötelezett vezető a vezetői megbízása kezdetétől számított egy éven belül köteles – a munkakörének megfelelő alap- vagy mesterszintű – alapozó képzés teljesítésére, majd a teljesítést követő négy éven belül, és azt követően négyévente a megújító képzés teljesítésére – amely határidőkbe nem számít bele az az időszak, amely alatt a vezető szülési szabadságot, három hónapot meghaladóan fizetés nélküli szabadságot, hat hónapot meghaladóan táppénzt, baleseti táppénzt vesz igénybe. Az új rendszer bevezetésekor a Rendelet differenciáltan határozta meg a 2018. január 1. napján vezetőképzésre kötelezettek számára biztosított határidőt az alapozó képzés teljesítésére: a szociális vagy pedagógus-szakvizsgával rendelkezők, illetve pedagógus-szakvizsgára irányuló képzésen részt vevők első képzési időszakát 2020. december 31. napjáig, minden más kötelezettét pedig 2019. december 31. napjáig. Ezt a vezetői megbízással rendelkező szociális szolgáltatást nyújtó személyek vezetőképzéséről szóló 25/2017. (X. 18.) EMMI rendelet módosításáról szóló 7/2020. (III. 10.) EMMI rendelet úgy alakította át, hogy akinek a vezetőképzésben való részvételi kötelezettsége 2021. január 1. napját megelőzően keletkezett, annak az első képzési időszaka, amely során az alapozó képzést teljesítenie kell 2022. december 31. napjáig tart, aki pedig az alapozó képzést a 2019. évben teljesítette, annak az első megújító képzést 2022. december 31. napjáig kell teljesítenie. A Rendelet tételesen foglalkozik a vezetői megbízás módosulása esetén alkalmazandó határidőszámítás módjáról is, miszerint ha azonos szintű kötelezettségről van szó, vagy a korábbi megbízás alapján mesterszintű képzésre vonatkozott a kötelezettség, úgy a képzési időszak a korábbi megbízás alapján folytatódik, ha pedig a későbbi megbízás a korábbtól eltérően mesterszintű vezetőképzési kötelezettséget alapoz meg, úgy a határidő számítása a későbbi megbízástól újratekődik. Ismételt vezetői megbízás esetén annak is jelentősége van, hogy a megszűnés és az új megbízás között mennyi idő telt el. Amennyiben hat hónapnál hosszabb idő, úgy a képzési időszak mindenképp újratekődik, amennyiben viszont hat hónapnál kevesebb, úgy ez a határidő számítását nem szakítja meg, mindössze a vezetői megbízás nélküli időszakot figyelmen kívül kell hagyni, és a megbízás módosulására vonatkozó általános szabályokat kell alkalmazni.

A képzés terjedelmére vonatkozóan a Rendelet konkrét órakereteket határoz meg az alábbiak szerint:

1. táblázat: a képzés terjedelmére vonatkozó órakeretek

	Alapszint	Mesterszint
Alapozó szakasz	80 óra, amelyből 30 óra elmélet és 50 óra gyakorlat	120 óra, amelyből 50 óra elmélet és 70 óra gyakorlat
Megújító szakasz	15 óra, amelyből 5 óra elmélet és 10 óra gyakorlat	25 óra, amelyből 10 óra elmélet és 15 óra gyakorlat

Forrás: saját szerkesztés a 25/2017. (X. 18.) EMMI rendelet alapján

⁶ Rostáné Riez Andrea: A szociális vezetőképzés alap és mesterszintű ismeretbázisa, Budapest, Magyarország : PPKE BTK Szociológiai Intézet, Társadalomkutatási Tanszék (2022), 93. o.

Érdemes megjegyezni, hogy a Rendelet nem „tól-ig” kereteket, hanem konkrét óraszámokat határoz meg, így ezektől a képző intézmények nem térhetnek el.

A képzés szakmai tartalmának meghatározását a rendelet 10. §-a a szociálpolitikáért felelős miniszter által jóváhagyott oktatási programba utalja ki, amit az illetékes minisztérium honlapján és a Szociális Ágazati Portálon is közzé kell tenni. A 2018. áprilisban kiadott Központi Oktatási Program – bár időközben bizonyos elemeiben idejétmúlttá vált – összességében jó alapot adott a vezetőképzés rendszerének elindulásához, és az egységes keretek meghatározásával fontos garanciáját biztosította az országosan egységes tartalmú és minőségű képzéseknek. Az Oktatási Program ugyanakkor csak az alapozó képzési szakasz tartalmi kereteit rögzíti, a megújító képzésről csak annyit mond, hogy annak tanterve az alapozó képzésre épül, mindkét szinten, és tartalmát a képzésszervező minden év januárjában felülvizsgálja és aktualizálja.⁷ A képzésszervezők kapcsán részletesebben is tárgyalt alapvető szemléleti változások és a szervezői kör bővülése miatt a Rendelet értelmezése nem teljesen koherens a tekintetben, hogy a képzésnek csak egyetlen jóváhagyott képzési programja lehet, ami országosan egységes kereteket biztosít, és az egyes képzésszervezők csak ezeken belül tehetik egyedi jellegűvé képzéseiket, vagy ahány képzésszervező intézmény, annyi különböző oktatási program is létezhet, amennyiben ezeket az illetékes miniszter mind jóváhagyja és szabályosan közzéteszi. A Rendelet 11. § (2) bekezdés b) pontja ugyanis kifejezetten a képzésszervező feladat- és hatáskörébe utalja az oktatási program kidolgozását és szükség szerinti aktualizálását. Több képzésszervező esetén tehát több oktatási program is kidolgozásra kerülhet, ugyanakkor a jóváhagyásról rendelkező 10. § következetesen csak egyes számban, egyetlen oktatási programról beszél. A hatályos szabályozás 10/B. § (2) bekezdése kifejezetten kéri is a képzésindítási engedély iránti kérelemhez a csatolt – képzésszervező által kidolgozott – oktatási programot, így ez is azt az értelmezést erősíti, hogy akár több jóváhagyott program létezhet. Az anomáliát valószínűsíthetően az generálta, hogy a képzés egyetlen képzésszervező intézménnyel lett elképzelve, ugyanakkor a kezdeti időszakban az újonnan belépő képzésszervező intézmények is következetesen tartották magukat ahhoz a gyakorlathoz, hogy elfogadták a 2018-as oktatási programot, és csak annak keretei között törekedtek a képzéseik egyedi jellegének kialakítására. A gyakorlati szóhasználatban a dokumentum címe is „Központi Oktatási Program”⁸-ként rögzült, annak ellenére, hogy ez a Semmelweis Egyetem oktatási programja.

Az Oktatási Program a képzés Rendelet által rögzített óraszámait tovább differenciálja azáltal, hogy bevezeti a jelenléti és nem jelenléti képzés fogalmát. A jelenléti oktatáson túl ugyanis a képzési óraszám e-learning és személyre szabott tutorálási elemeket is magában foglalhat. Eszerint az alapszintű alapozó képzés jelenléti oktatási óraszámja összesen harminc, a mesterszintű alapozó képzés jelenléti oktatási óraszámja összesen 90 órát ölel fel, a szakmai tartalom moduljai szerint tovább bontva, úgymint

- ágazat-specifikus ismeretek,
- szociális szolgáltatók műszaki környezete és gazdálkodása,
- vezetés és szervezés,

⁷ A kétszintű szociális vezetőképzés oktatási programja. (2018. április) Forrás: https://szocialisportal.hu/wp-content/uploads/2018/04/Vezetokepzes_OP_20180420.pdf

⁸ vö. Bálint Csaba, Juhász Péter, Nyitrai Imre: Szociális vezetőképzés Magyarországon: A magyarországi szociális vezetőképzés előzményeiről, bevezetéséről és elindulásáról (ESÉLY: TÁRSADALOM ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT 30(2), 89-109. o., 20. o. (2019))

- menedzsment készségek és kompetenciák alkalmazása a gyakorlatban.

Az egyes modulokon belül az Oktatási Program egészen a tantárgyak és tantárgyleírások szintjéig lemegy, de tantárgyi szinten már nem határoz meg külön óraszámokat a jelenléti vagy általában a képzési órákra vonatkozóan.

Általában véve érdekes jellemzője az Oktatási Programnak, hogy előszeretettel használ a felsőoktatásra jellemző fogalmakat, illetve megfogalmazásokat (például „hallgató”, „záróvizsga”), holott a képzés nem a felsőoktatási képzések, hanem a felnőttképzések körébe tartozik. Ez feltehetőleg a képzésszervező intézmény(ek) és az előkészítő szakemberek egyetemi háttéréből fakad. Fontos azonban megjegyezni, hogy a hallgatói jogviszony a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény (a továbbiakban: Nftv.) hatálya alá tartozó képzésre vonatkozóan a felsőoktatási intézmény és a hallgató között fennálló, és az Nftv. által szabályozott – inkább közjogi természetű⁹ – jogviszony. Így a vezetőképzésben részt vevők jogi szempontból nem tekinthetők hallgatóknak, annak ellenére sem, ha egy felsőoktatási intézménnyel fennálló jogviszony alapján vesznek részt a vezetőképzésben.

A képzésszervezők köre

A korábban már említett ún. egyházi egyeztető fórum¹⁰ érvei ellenére a Rendelet úgy lépett hatályba, hogy 11. § (1) bekezdése szerint „Vezetőképzést a Semmelweis Egyetem önálló szervezeti egysége (a továbbiakban: képzésszervező) végzi (sic)”. Az idézetben látható helyesírási hiba javítását és a képzésszervezői kör bővítését az egyes szociális tárgyú miniszteri rendeletek módosításáról szóló 31/2018. (IX. 25.) EMMI rendelet végezte el, ami alapján 2018. október 3. napjától jogosulttá vált a képzés szervezésére a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Károli Gáspár Református Egyetem is. A módosítást hosszas előkészítés előzte meg, amely során az egyházi egyetemek felkészültek a képzési tevékenységbe történő bekapcsolódásra. Ez magában foglalta az EFOP-3.8.2-16 és VEKOP 7.5.1-16 pályázati konstrukcióba történő esetleges bekapcsolódás előkészítését és az oktatási programok kidolgozását. A folyamat során – az EMMI Szociális Ügyekért és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság Szociális Fejlesztéspolitikai Főosztálya és a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság támogató közreműködésével – a három képzésszervező szoros szakmai együttműködést alakított ki, mind a pályázati projektek, mind a képzések szervezése kapcsán. A szakmai tartalom tekintetében az új képzésszervezők elfogadták a már kiadott oktatási program kereteit, és azon belül valósították meg a sajátos tartalmak átadásának beépítését. A keresztény és világi szemléletű vezetésről szóló munkák szerinti legszembeötlőbb különbség az, hogy a vallási szemlélet a hivatás- és küldetésstudatot, az Istent és embert szolgálni akarást teszi az első helyre, míg a világi szemléletű írások pragmatikusabbak, s a professzionális (szakmai és személyiségbeli) felkészültséget hangsúlyozzák. Nincs ebben ellentmondás, inkább afféle poláris ellentét, bizonyos értelemben

⁹ vö. Rónay Zoltán: A hallgatói jogviszony természetéről (PRO PUBLICO BONO: MAGYAR KÖZIGAZGATÁS; A NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM KÖZIGAZGATÁS-TUDOMÁNYI SZAKMAI FOLYÓIRATA 4(1), 24-35. o., 12. o. (2016))

¹⁰ vö. Bályi Csaba, Juhász Péter, Nyitrai Imre: Szociális vezetőképzés Magyarországon: A magyarországi szociális vezetőképzés előzményeiről, bevezetéséről és elindulásáról (ESÉLY: TÁRSADALOM ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT 30(2), 89-109. o., 20. o. (2019))

komplementaritás ez, hiszen mindkettő lényegi eleme a vezetői személyiségnek.¹¹ Ezzel az alapvetően nem tartalmi, hanem megközelítésbeli különbségtétellel kezdődött meg az egyházi képzésszervezők oktatási tevékenysége 2019-ben. A képzésszervezők körének további bővítési lehetőségének beiktatására 2023. január 1-étől hatályosan került sor az egyes szociális és gyermekvédelmi tárgyú, valamint kapcsolódó miniszteri rendeletek módosításáról szóló 80/2022. (XII. 30.) BM rendelettel. Ekkor a jogalkotó szakított a korábbi taxatív felsorolást meghatározó gyakorlattal, és 10/A-10/B. §-ainak beiktatásával csak annyit deklarált, hogy olyan felsőoktatási intézmény folytathatja a vezetőképzést, amelyet erre – kérelme alapján – a Slachta Margit Nemzeti Szociálpolitikai Intézet kijelölt. A potenciális képzésszervezők köre tehát bővül a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi. CCIV. törvény 1. sz. mellékletében felsorolt intézményekre, a kijelölés módját és feltételeit pedig a Rendelet szabályozza. Az eljárás keretében a felsőoktatási intézmény Szociális Ágazati Portálon keresztül benyújtott elektronikus kérelme alapján – amelynek a képzési szintenként és szakaszonként kidolgozott oktatási programot is tartalmaznia kell – az Intézet megvizsgálja a képzés lebonyolításához szükséges személyi, tárgyi és szakmai feltételek megfelelőségét, és a kérelem benyújtásától számított 30 napon belül dönt a kijelölésről vagy a kérelem elutasításáról. Utóbbi ellen 15 napon belül az illetékes miniszternél lehet kifogással élni. A Rendeletnek ez a módosítása egy kisebb eljárási ellentmondást is vitt a képzésszervezői kijelölés rendszerébe, mivel a kijelölési eljárás lefolytatását és annak alapján a kijelölés megadását is a Slachta Margit Nemzeti Szociálpolitikai Intézet hatáskörébe utalta (vö. 10. § (4)), ugyanakkor a kérelem részeként benyújtandó oktatási program jóváhagyását változatlanul az illetékes miniszter hatáskörében tartotta (vö. 10. § (1)). Az egyes szociális, gyermekvédelmi és társadalmi felzárkózási tárgyú miniszteri rendeletek módosításáról szóló 27/2023. (VIII. 3.) BM rendelet ezt a problémát megszüntette, amikor a kijelölésről – illetve annak visszavonásáról – szóló döntés meghozását is miniszteri hatáskörbe emelte – a Slachta Margit Nemzeti Szociálpolitikai Intézet javaslattevői jogának deklarálása mellett. Ezzel párhuzamosan a döntéssel szemben a miniszterhez benyújtható kifogás lehetősége értelemszerűen megszűnt.

A képzésszervezés egyes eljárási szabályai

A képzés megszervezésének eljárási szabályait részben a Rendelet, részben az Oktatási Program határozza meg. A Rendelet 11. § (3) bekezdés szerint a képzésszervező kötelezettsége minden év januárjában közleményben kihirdetni honlapján az adott évben hirdetett képzéseivel kapcsolatban azok szintjét, szakaszát, elméleti és gyakorlati óraszámait, a jelentkezés határidejét és feltételeit, a képzések helyét, idejét, szervezési módját, díjainak összegét, illetve a képzési és vizsgaszabályzatot.

A Rendelet behatóan foglalkozik a jelentkezés szabályaival, amit a miniszter által kijelölt szerv által vezetett jelentkezési és képzésszervezési nyilvántartás felületén kell megtenni. Ennek célja az egységes adatbázis kialakítása a képzésen tanúsítványt szerzettekről, ugyanakkor a képzési adatokat tartalmazó közhiteles nyilvántartás eddig még nem jött létre. Érdekes körülmény, hogy a Rendelet 12. § (2) bekezdés szerint a jelentkező „a képzésszervező által rendszeresített jelentkezési lapon nyilatkozik arról, hogy a személyes adatainak a képzésszervező által történő kezeléséhez hozzájárul”. Szemben a felsőoktatási gyakorlattal, ahol a nemzeti

¹¹ Kuminetz Géza: Világi és vallási vezetéselméletek, Budapest, Magyarország: Jel Kiadó (2023), 249. o.

felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény 3. sz. melléklete kifejezetten rendelkezik a törvény alapján kezelt adatok köréről, a Rendelet sajátos megoldással a hozzájárulásról tartalmaz rendelkezést. A hozzájárulás fogalmát az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény 3. § 7. pontja határozza meg, miszerint „az érintett akaratának önkéntes, határozott és megfelelő tájékoztatáson alapuló egyértelmű kinyilvánítása, amellyel az érintett nyilatkozat vagy az akaratát félreérthetetlenül kifejező más magatartás útján jelzi, hogy beleegyezését adja a rá vonatkozó személyes adatok kezeléséhez”. Ebben az esetben felmerülhet, hogy mennyiben teljesül az önkéntesség követelménye, ha a Rendelet szerint a jelentkező „nyilatkozik”, ugyanakkor a Rendelet nem fogalmaz meg egyértelmű kötelezést, vagy fűz közvetlen joghatást a nyilatkozattétel elmulasztásához, így ez a kötelezés inkább a képzésszervezők irányában fogalmazódik meg, hogy már a jelentkezési lapon szükséges a megfelelő nyilatkozattételi lehetőséget megadni. Ennél tovább a Rendelet az adatkezelés terén nem is tudna menni, mivel az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény 5. §-a szerint adatkezelés elrendelésére ez a jogforrási szint nem alkalmas – arra csak törvényben vagy annak felhatalmazása alapján helyi önkormányzati rendeletben volna lehetőség az egyéb körülmények fennállása esetén. Megjegyzendő, hogy a képzés felnőttképzési jellegénél fogva a felnőttképzésről szóló 2013. évi LXXVII. törvény 21. § szerinti adatokat a képzésszervező a törvény erejénél fogva jogosult kezelni, ugyanakkor ezek között nem szerepelnek a képzésre kötelezett résztvevő munkahelyi adatai, amik viszont a kötelezetti mivoltának alátámasztása céljából szükségesek.

A Rendelet kiemelten foglalkozik a képzési díj és a vizsgadíj kérdésével is, és míg előbbi megfizetése a képzésre történő jelentkezés, addig utóbbi megfizetése a vizsgára történő jelentkezés elfogadásának kötelező feltétele. A díjfizetés ilyen formában történő előírása a képzésszervezőket értelemszerűen védi, ugyanakkor értelmezési nehézséget okozott a képzés pilot-jellegű első időszakában, amikor is a finanszírozás miatt az EFOP és VEKOP pályázati konstrukció keretében a résztvevők, illetve munkáltatóik nem voltak díjfizetésre kötelesek. Ezekben az esetekben a képzés díját a képzésre kötelezett, illetve munkáltatója helyett maga a képzésszervező vállalta át a pályázati támogatás terhére, így annak a jogszabályi rendelkezéssel kötelezettek általi tényleges megfizetésére nem került sor.

A képzés eredményes teljesítésének feltétele az azt lezáró vizsga sikeres teljesítése. A Rendelet 15. § (1) bekezdése szerint a képzés írásbeli vizsgával zárul, és a vizsgára bocsátás feltétele a képzési órák legalább 85%-án történt igazolt részvétel. Ez nem teljesen áll összhangban az Oktatási Program 6. pontjában foglaltakkal, ugyanis eszerint a vizsgára bocsátás feltétele a résztvevőt segítő tutor „záróvizsgára bocsátható” minősítése, illetve „a záróvizsga szóbeli vizsga, amelynek a keretében a benyújtott projektmunka előadás formában történő beszámolója valósul meg”. Tekintettel arra, hogy a magasabb jogforrási szinten álló rendelet egyértelműen írásbeli vizsgáról rendelkezik, így a szóbeli vizsga előírása, és a felsőoktatásból átvett „záróvizsga” megnevezés használata nem szerencsés. Egyebekben a Rendelet rögzíti a vizsga négy fokozatú minősítési rendszerét, a sikertelen, illetve az önhibán kívül elmulasztott vizsga pótlásával kapcsolatos szabályokat. A Rendelet 18. §-a szerint a képzés sikeres teljesítéséről a képzésszervező a sikeres vizsgát követő nyolc napon belül tanúsítványt állít ki. Ennek formaszövegét eredetileg a Rendelet maga rögzítette, ugyanakkor – ésszerű deregulációs intézkedésként – ezt a vezetői megbízással rendelkező szociális szolgáltatást nyújtó személyek vezetőképzéséről szóló 25/2017. (X. 18.) EMMI rendelet módosításáról szóló 7/2020. (III. 10.) EMMI

rendelet kiutalta miniszteri jóváhagyási hatáskörbe azzal, hogy az előírt kiadási formát a minisztérium honlapján, illetve a Szociális Ágazati Portálon kell közzétenni.

Összegzés

A szociális vezetőképzés első öt évének áttekintése azt mutatja, hogy – bár időközben többször módosításra került – a jogszabályi háttér de facto megfelelőnek bizonyult a képzési rendszer kialakítására, és a képzési tevékenység elindítására. Az időközben végrehajtott változtatások a gyakorlati tapasztalatok beépítését, a személyi kör pontosítását, a határidők teljesíthetőségének biztosítását, illetve az egységes tartalmi kontroll megőrzése mellett a képzésszervezői kör kiterjesztését szolgálták, szem előtt tartva a felesleges szabályok deregulációjára vonatkozó törekvéseket is. További egyszerűsítésre és egyértelműsítésre különösen az adatkezelési szabályok, illetve az oktatási program(ok) szabályozása területén kínálkozik még lehetőség.

Irodalom

A kétszintű szociális vezetőképzés oktatási programja (2018. április): Forrás: https://szocialisportal.hu/wp-content/uploads/2018/04/Vezetokepzes_OP_20180420.pdf

Bálint Csaba, Juhász Péter, Nyitrai Imre (2019): Szociális vezetőképzés Magyarországon: A magyarországi szociális vezetőképzés előzményeiről, bevezetéséről és elindulásáról. *Esély: Társadalom és Szociálpolitikai Folyóirat*, 30(2), 89-109. o.

Kuminetz Géza (2023): *Világi és vallási vezetéselméletek*. Budapest: Jel Kiadó.

Nyitrai Imre (2022): *Tudatosság, gyakorlatiasság, innováció - szociális vezetőképzés*. Budapest: Semmelweis Egyetem Egészségügyi Menedzserképző Központ.

Rónay Zoltán (2016): A hallgatói jogviszony természetéről. *Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás; A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-Tudományi Szakmai Folyóirata*, 4(1), 24-35. o.

Rostáné Riez Andrea (2022): *A szociális vezetőképzés alap és mester szintű ismeretbázisa*. Budapest: PPKE BTK Szociológiai Intézet, Társadalomkutatási Tanszék.

THE DEVELOPMENT OF THE LEGAL FRAMEWORK FOR SOCIAL LEADERSHIP TRAINING BETWEEN 2018 AND 2023

GÁBOR HAJDU, TIBOR TÓTH

The aim of the study is to present the evolution and development of the narrower legal framework of social leadership studies from the creation to the present day. The focus of examination is on thematic approach, and the article tries to follow the changes chronologically, breaking down the essential content of legislation to single elements, such as the persons who are obliged to take part in the training, the organisers of the training, the training system and its procedural issues, pointing out possible difficulties of interpretation.

Keywords: social leadership studies; training system; legislation; training development; interpretation of law

HÁLÓZATOK A 20. SZÁZADI KATOLIKUS EGYHÁZBAN¹

BERTALAN PÉTER²

Absztrakt

Csak a keresztény egyházak hálózati összefogásával lehetett elérni a trianoni³ politikai vasfüggöny áttörését, és lelki kapcsolatot teremteni a határon kívül rekedt magyarsággal. Ehhez is elsősorban a jelentős külföldi kapcsolatokkal rendelkező katolikus egyház erejére volt szükség. A hálózat kutatás feltérképezi azokat a rejtett kapcsolatokat, amelyek tértől és időtől függetlenek, és amelyek oly ellenállóvá tették a történelmi kataklizmákat át- és megélő egyházi közösségeket. A változásokat egyetlen intézmény vészeli át úgy, hogy átalakulása permanens, fokozatos. Ez az egyetemes katolikus egyház.

Kulcsszavak: hálózatok, flexibilitás, szervezeti struktúra, szubszidiaritás.

Értékelvű hálózatok

Az egyetemes katolikus egyház, mint történelmi aktor stabilitása és rugalmas alkalmazkodása hálózati struktúrája kettősségéből fakad:

- a) egyrészt a sokcentrumú, hierarchikus szerkezet,
- b) másrészt a vertikális szerkezeti felépítés teszi plasztikussá úgy a működését, hogy a történelem viharait és a társadalom változásait mindig ki tudja állni.

A liberalizmus jelentkezésének egyházakra mint társadalmi hálózatokra vonatkozó veszélyét először XIII. Leó pápa ismeri fel. A katolikus egyház mozgásterének jelentős beszűkülésével fenyeget a szekularizáció. A pápa *Rerum Novarum* kezdetű enciklikájával veszi fel a harcot e fenyegetés ellen. Az egyház mozgásterét szélesíti az enciklika gondolataival. Ezzel megindul a szociális enciklikák sora, ami az egyház válaszreakcióit jelenti a modern idők kihívásaira. XIII. Leó reformjainak egyik lényeges jellemzője, hogy lassan átalakul az egyház struktúrája. Bővül az egyházi vertikális és horizontális hálózat szerkezeti, valamint szervezeti struktúrája. Fő jellemzője, hogy súlypontjait az erős, meghatározott szerepű centrumok jelentik. A modern szociológiában használt terminus technicus a szubszidiaritás.

¹ A tanulmány Bertalan Péter: *Az Opus Deitől a Provida Materig – Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek* (L' Harmattan 2017) című kötet kutatási projektjének folytatása, Birher Nándorral való folyamatos közös gondolkodásunk eredménye.

² VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

³ Birher Nándor komplex tanulmányában kiválóan feltárja a mélyebb diplomáciai és hálózati összefüggéseket (Birher 2023).

A szubszidiaritás kettős elv (Birher 2010). Egyrészt rögzíti a társadalom vertikális szerveződését, és ebből adódóan a kompetenciák megosztását. Másrészt megkívánja, hogy a magasabb szintű szerveződés szükség esetén segítse ki a kisebb, gyengébb hálózati kohézióval rendelkező rendszerelemeket. A katolikus egyház mindig messzebb, történelmi távlatokba helyezi érdek- és értékrendszerét. A keresztény világban sorra éledező szociális mozgalmak tevékenységét az *Actio Catholica* koordinálja, amelynek alap gondolatait XI. Pius pápa fogalmazza meg 1922. december 23-án kelt *Ubi Arcano Dei* kezdetű körlevelében. A hivatalos vatikáni irányvonal ezzel módosul: a keresztényszocializmus támogatása helyett a laikus hívőknek a hierarchia tevékenységébe való bekapcsolását, a katolikus akciót szorgalmazza (Birher 2022, 95-104. o.).

A világháború és a véres kommunista diktatúra megpróbáltatásai után csak a vallás keretei teremthettek széles körű társadalmi kapcsolatokat, hozhatták egymáshoz közelebb az embereket. Ezek a tényezők magyarázzák, hogy a magyar katolikus egyház hálózati struktúrája nagyon gyorsan megújult. *„A katolikus megújulást a szerzetesrendek felvirágzása is jelezte [...] 1950-ig a férfi szerzetesrendek száma elérte a 23-at, 182 kolostorral és 2582 taggal. [...] A női szerzetesrendek fellendülése még szembeszökőbb volt. Zárdáiak száma 1919 és 1935 között 231-ről 409-re, az apácáké 3290-ről 6676-ra emelkedett. 1950-ben pedig már 39 női szerzetesrend 454 házzal rendelkezett, és ezekben 11538 nővér élt. Hét női szerzetesrendet magyar alapítás hozott létre. Ezek a szociális munkának és a laikus apostolságnak szentelték magukat. Köztük szent életűek is voltak, mint Bogner Mária Margit vagy Mester Margit, vagy szociális-politikai téren igen aktívak, mint a magyar női katolicizmus legjelentősebb egyénisége a 20. században, Slachta Margit (1884-1974). A szerzetesrendek és a kongregációk részt vettek a „pogány” világmissziókban is. A katolikus egyletek száma 1862 és 1937 között a trianoni területvesztések ellenére 579-ről 16747-re szökött. [...] A Katolikus Egyház részesedése a nevelés területén nagy volt. 1925-ben az elemi iskolák 45%-a, valamennyi iskolatípus 30%-a fölött rendelkezett. Az ország 47 tanítóképzőjéből 25 katolikus kézben volt. Egymaga a piarista rend tíz gimnáziumot tartott fent, ahol az 1931-es tanévben 5047 diákot tanított”* (Adriányi 2005, 186–187. o.). A római katolikus egyház összetett hálózatrendszerében a legerősebb komponenst a szerzetesrendek jelentették. Ennek bizonyítéka, hogy az egyházzal szembekerülő állam több esetben a szerzetesrendek likvidálásával kezdte a katolikus egyház elleni harcát. A magyar katolikus újjászületés a szerzetesrendek megszületésével azt igazolja, hogy a vallásos tömegek jelentik a rendi utánpótlás forrását. Ezek a vallásos tömegek mozdultak meg az 1930-as Szent Imre Évben. *„Szent Imre herceg halálának 900. évfordulóján az 1930-as évet Szent Imre Évnek minősítették. Az ünnepegsorozatban a nemzeti és egyházi jelleg egyaránt megnyilvánult, kifejezve a magyar állam és a katolikus egyház történelmi összetartozását. [...] A Szent Imre Év nyitányára 1930. április 5-17. között került sor Budapest összes templomában tartott népmissziókon. 130 ezer hívő készült fel lelkileg a szent herceg ünnepére. A magyar-szentszéki kapcsolatok szempontjából figyelmet érdemel, hogy polgári kori történelmünkben ekkor jött először Budapestre pápai legátus, Aloisio Sincero bíboros személyében. [...] Az ünnepi szentmisét Sincero bíboros a Bazilikában mutatta be, s ennek megkezdésekor indult el a Szent Jobb körmenet, mintegy 800 ezer emberrel a millenniumi emlékműig, majd vissza a Bazilikába”* (Zombori 2001, 62–63. o.).

„A 20. századi magyar katolicizmus legnagyobb eseménye az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszus volt. A Szent István Jubileumi Évben tartott színpompás, ám mélyreható lelki megújulást is eredményező ünnepegsorozat

méreteiben és külsőségeiben a Millenniumra emlékeztetett. [...] A kongresszuson valóban képviseltette magát a világegyház. A magyar klérus mellett megjelent 14 bíboros, 48 érsek és 97 püspök. Hitler azonban nem engedte el sem a német, sem az osztrák főpapokat. Ez is jelezte a Szentszék, a katolicizmus és a nácik szembenállását. A részt vevő hívők tömegét félmillióra becsülték, akik közül több százezren gyóntak-áldoztak s a kongresszus idején, Budapesten naponta 2500 szentmisét mondtak” (Zombori 2001, 68–69. o.). A kongresszuson részt vevő pápai delegátus Pacelli bíboros nemzetünk nagy barátja lett, s hazánk számára ez minden propagandánál nagyobb sikert jelentett. A kapitalizmus megerősödésével szociális probléma és társadalmi összeütközés keletkezett, a modernizációval együtt újra kellett gondolnia a katolikus egyháznak a maga hálózati társadalom szerkezetét. A Rerum Novarum kezdetű enciklika ennek az alapdokumentuma. Az enciklikában jelentkező keresztény szociális és kereszténydemokrata gondolkodás Magyarországra is elérkezett és nálunk is meggyökeresedett. Egyik kiemelkedő képviselője Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök. Gondolatai szemléletesen kifejezik az egyház megújításának szándékát. A társadalom átalakulása felvetette a legégetőbb kérdéseket, mint például: a modernizálódó világban alkalmazkodjunk a gyors változásokhoz? A válasz egyszerű: olvadjon föl a népben, forrjon össze, azonosítsa magát a néppel, fektesse erejét, szellemét a nép érdekeibe, erjessze életképes szervezetté természetfölötti hatalmával a népek tömegét, fejtse ki áldását itt és most, hogy a modern korban is kivegye érdemét, mint a népek emelője, dajkája, reményüknek letéteményese, ezért igazán isteni, tehát a legnépszerűbb intézmény. Ezt kívánja mindenekelőtt az emberiség haladásának törvénye. (Gergely 2007, 48. o.) A másik hasonlóan inkább civil gondolkodásmódú képviselője Giesswein Sándor. Etikai megközelítésben foglalkozott a társadalmi problémákkal: „A szociális nyomorúság fő oka [...] az, hogy a gazdasági élet eltávolodott a keresztény erkölcstől; a szociális bajokat gyógyítani csak úgy lehet, ha a gazdasági életbe megint visszavisszük a keresztény erkölcs tanításait” (Szolnoky 2007, 59. o.). A trianoni békediktátum miatt a sértett nemzeti önérték a politikában folyamatosan jelen volt. A felerősödött nemzeti érzés és a vallásosság ötvöződésének kifejezője a keresztény nemzeti gondolat, amelyben a katolikus egyház és az állam egymásra talált. Prohászka Ottokár a keresztény nemzet és a szociális gondolkodás ügyes összekapcsolásával és szónoki tehetségével vált a kor kiemelkedő politikusává, a keresztényszociális és demokrata szemlélet egyik meghonosítójává. Az újszerű gondolkodás hamar követőkre talált és megkezdődött a katolikus egyház gyors világi térhódítása a civil életben. Megjelent egy olyan összetett hálózati rendszer, amelynek utóhatása az 1945 utáni kommunista diktatúra végnapjáig érezhető volt. A keresztény szociális érzület elindítója a jezsuita Bangha Béla (1880–1940) azzal, hogy létrehozta a Katolikus Sajtóvállalatot. A katolikus sajtó képviselte és terjesztette tehát a Rerum Novarum szellemiségét. A katolikus társadalmi szervezetek megalakulása jelzi az új katolikus egyházi laikus hálózat működését. Női szociális kezdeményezések sora jelzi ezt. 1896-ban megszületett az Országos Katolikus Nővédő Egyesület, vezetője Farkas Edit volt. 1908-ban kezdte meg működését a Szociális Missziós Társulat. A sejtosztódáshoz hasonlóan keletkezett 1921-ben a nők munkavállalását feltáró és támogató Szociális Testvérek Társasága. A katolikus egyházi élet hajtása volt a Jézus Szíve Népleányai nevet hordozó társulat, amely művelődéspolitikai és szociális munkásságot vállalt, megalakulásának ideje 1921. Egri Norma néven 1926-ban indult útjára a ferences Oslay Oswald közreműködésével egy országos segélyszervezet. A Tanácsköztársaság bukása után sok keresztényorientált párt szerveződött kigazda vagy polgári értékrenddel. 1919 őszén a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, majd a Keresztény

Gazdasági és Szociális Párt a kormánykoalíció részeként biztosította az egyházak politikai befolyását. A keresztényszocializmus 1918 után a proletárdiktatúra kiújulásának veszélye miatt vált a szociáldemokrácia ellensúlyozásának eszközévé. A szociáldemokraták a szakszervezetek tagsásából toboroztak új tagokat, ezért volt szükség a keresztényszocialista mozgalom erősítésére. Eredménye, hogy 1920-ra a keresztényszocialista mozgalomban résztvevők száma megközelítette a 200 ezer főt. Az egyház fő törekvése az volt, hogy a munkaadókkal szemben szakszervezeti formában védje a munkások érdekeit. A Rerum Novarum kiadása óta eltelt idő miatt a keresztényszociális mozgalom eredményei kétségesnek látszottak. A kapitalizmus erősödésének eredményeként kialakuló munkásság soraiban az egyház nem tudott megfelelő szervezési eredményeket elérni. A keresztényszociális mozgalmak számára az 1933-ban színre lépő Actio Catholika (AC), a Katolikus Akció biztosította a szervezési kereteket. XI. Pius Urbi Arcano Dei, 1922-ben kiadott körlevele szerint a laikus hívőknek be lehet kapcsolódni az egyházi mozgalmakba társadalmi helyzetüktől függetlenül. Ezen okok miatt jelentős számú tömegeket lehetett mozgósítani. (Balogh 2007, 87–93. o.)

A legjelentősebb és legsikeresebb hálózati katolikus hivatásrendi mozgalmi szervezetek:

- a KALOT (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Titkársága/Testülete),
- az EMSZO (Egyházközségi Munkásszakosztályok),
- a KALÁSZ (Katolikus Leánykörök Országos Szövetsége),
- a DLN (Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Szövetsége), valamint
- a KIOE (Katolikus Ifjak Országos Szövetsége). (Balogh 1998, 215-217. o.)

A korábban említett néhány szervezet tevékenysége a 30-as években felfrissül az AC szervezőtevékenységének eredményeként. 1939 végére a legnagyobb szervezetnek, a KALOT-nak 97 600 rendes és 150 000 pártoló tagja volt. (Balogh 2007, 94. o.) A felsorolt szervezetek érdekvédelmi, szociális és kulturális feladatokat láttak el. Szervezettségük komplex volt. Ezek a szervezetek hálózatszerűen összekapcsolódva működtek. (Balogh 2007, 87–125. o.) A keresztényszociális mozgalom hálózata az egész országra kiterjedt, sőt a határokon kívülre szakadt magyarságot is lehetett általa mozgósítani. Ha a katolikus egyház egyházmegyékre és plébániai hálózatra épülő struktúráját, valamint a szerzetesrendek számát és a kezükben lévő iskolahálózatot is számba vesszük, akkor kiderül, hogy a XX. századi Magyarország legjelentősebb, jól szervezett hálózati struktúrájáról van szó.

A római katolikus egyház mint geopolitikai tényező

A II. világháború befejeződésével a Vörös Hadsereg szuronyainak árnyékában megérkezett Kelet-Közép-Európába a kommunizmus.⁴ „*Midőn XII. Pius beszédében kiemelte az egyház felelősségét a kor kérdéseiben, Sztálin seregei katolikusok lakta országokat foglaltak el, amelyek tervei szerint a szovjet világhatalom jövődő felségterületéhez tartoztak volna. Ha a katolikus egyház papsága és hívei itt a pápa által képviselt szociális tanítás érvényesülését igénylik, opposzició alakult volna ki a felállítandó rend sztálini elképzeléseivel szemben. Ezt elkerülendő a pápa karácsonyi beszédére válaszként azonnal éles és rágalmaszó kampány indult meg a sajtóban s a*

⁴ A sztálini Szovjetunió az információáramlás felett totális hálózati kontrollt gyakorolt. Lásd: Ferguson 2019, 75. o.; Birher–Bertalan 2014.

rádióban, ami végül is arra az érvelésre korlátozódott, hogy a pápai beszéd az összeomló hitleri rezsim támogatását célozta. Sztálin azonban természetesen nem tudott a Vatikán fölött a moszkvai patriarchátushoz hasonló ellenőrzést gyakorolni. [...] Ellenségnek tekintette, s elkeseredetten küzdött ellene. [...] Az ellenségeskedés tovább fokozódott, mikor a „hidegháború” kitörésével Sztálin totalitárius igénye még erősödött, s 1949 júniusában XII. Pius a sztálini szocializmus és a kereszténység összeegyeztethetlenségét oly módon nyilvánította ki, hogy a Szent Officium dekrétumában a kommunista párttagok elleni szankciókat rögzített s megtiltotta aktív támogatásukat” (Suttner 1994, 54. o.). Azzal, hogy Sztálin a római katolikus egyház ellen kíméletlen harcot hirdetett a hidegháború idején, beemelte azt a globális geopolitikai térbe és fontos szereplőjévé tette a geopolitikának.

XII. Pius kérelhetetlen kommunizmus-ellenessége megalapozott volt. Ezt igazolja egy kirakatper: „ez az 1923-as kirakatper, amelyben két halálos ítéletet és hosszú börtönbüntetéseket hirdetnek ki, a katolikus papság tudatos kizorításának, illetve a katolikus egyházi élet ellehetetlenítésének nyitánya volt” (Suttner 1994, 30. o.) Ez a per még a lenini Szovjet-Oroszország bűne volt.

Adriányi Gábor tömören foglalja össze a hazánkba érkező kommunista szovjethatalom egyházpolitikájának történetét: „A kommunista egyházpolitika megvalósítása Magyarországon három fázisban történt. Az első azt a célt szolgálta, hogy az Egyházat kikapcsolják a társadalomból és a nyilvános életből. Ez a kor 1945-től 1950-ig tartott. A második fázisban a kommunista egyházpolitika az Egyházat a kommunista politika és propaganda szolgálatába állította. Ez 1950-től 1961-ig tartott. Ezt azután egy bizonyos liberalizmus követte, amely Sztálin halála és Hruscsov hatalomra lépése után következett be” (Adriányi 2005, 190. o.).

Adriányi árnyalt történelmi szakaszolása azonban nem mutatja a kemény egyházüldözés időszakát. Ezt a korszakot a szerző 1945 és 1978 közé teszi. A legkeményebb időszaknak az 1945-től 1953-ig terjedő időszakot tartjuk. Mindszenty és Grósz József kirakatpere, 705 kolostor bezárása, 1422 férfi szerzetes és 8956 apáca elkergetése és vagyonuk elvétele, valamint az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) ellenőrző tevékenysége jelentette a teljes likvidálást. Az egyház működésének teljes ellenőrzését az 1951-es és 1959-es törvényerejű rendeleteikkel fokozták. Ezek értelmében minden jelentős egyházi hivatal betöltése a minisztertanács előzetes hozzájárulásától függött. A teljes egyházi vagyont, 400 000 hektárt, az iskolákat, intézeteket és otthonokat elvették, az egyesületeket felszámolták, az egyházi organizációkat és nyomdákat államosították. Az egyházi sajtót cenzúra alá helyezték, minimálisra redukálták. A papság tevékenységét csak a kultikus cselekedetekre korlátozták, a hitoktatást a középiskoláktól felfelé felszámolták. (Adriányi 2005, 190–191. o.) Az Adriányi Gábor által említett szerzetesrendek elleni retorziók az 1950:34 sz. törvényerejű rendelet következményei. A szerzetesrendek elleni támadások a történelemben megszokott politikai jelenségnek tekinthetők. Ennek az oka, hogy a szerzetesrendek jelentik a katolikus egyház nagy hálózatának olyan vertikumát, amely a legszervezettebben működik, a szerzetesek pedig hitük legelkötelezettebb képviselői. Nagy számuk is hozzájárul ellenálló képességükhöz.

Ha a Kádár-korszak egyházpolitikájának működési mechanizmusait elemezzük, figyelembe kell venni azokat az intézkedéseket is, amelyek a ma már liberálisnak tekintett kádári politikát cáfolják:

1957.

- Június 16-án Badalik Bertalan veszprémi püspököt Hejcére internálták.
- Az év folyamán számos pap működési engedélyét bevonták.

1960.

- November 22. 8 budapesti papot az ifjúság körében végzett illegális pasztoráció vádjával letartóztattak. Együttesen 35 év börtönbüntetést kaptak ifjúsági szervezkedés miatt.

1961.

- Február 6. 47 papot és szerzetest, 38 világi hívőt tartóztattak le tiltott összejövetelek (kisközösségek) szervezése miatt. Egyetlen éjszaka 400 helyen tartottak házkutatást.
- Az államellenes szervezkedés vádjával Havass Géza szegedi püspöki számvevőt és 11 társát a Fővárosi Bíróság egyúttvéve 70 évi börtönre ítélték.
- Június 30. A Központi Szemináriumból kizárt kispapok pere.
- Július 6. A Regnum Marianum elleni kirakatper.
- Az év folyamán az említettekén kívül is számos szerzetest, szerzetesnőt és világi hívőt tartóztattak le.

1964.

- December 8. A politikai rendőrség hat jezsuita atyát és két egyházmegyes papot tartóztatott le illegális összejövetelek szervezésének vádjával. Mindegyikük a fiatalok pasztorációjával foglalkozott.

1965.

- Április 29. Újabb regnumi per kezdődött, két regnumi atyát ítélték különböző időtartamú szabadságvesztésre.

1966.

- December: ebben az esztendőben is számos szerzetes és szerzetesnő került börtönbe.
- Szeptember 10. Újabb regnumi atyákat és világiakat tartóztattak le, majd ítélték el különböző időtartamú börtönbüntetésre az ifjúság körében végzett lelkipásztori tevékenységért. (Bozsóky–Lukács 2005, 235-277. o.)

Az egyház elleni retorziók többsége a Kádár-korszakban a kisközösségek ellen irányult. Ezekről a közösségekről a rendszerváltás után megnyíló levéltárak dokumentumai tanúskodnak. Vezetőik között sok volt a szerzetes. Az 1930-as években létrejött szerzetesrendek szervezték a nagy laikus egyházi közösségeket, például a KALOT-ot. Ebben a jezsuiták jártak az élen. Valószínű, hogy ezeknek a betiltott közösségeknek az utódai a bázis kisközösségek, amelyeknek működése hálózatszerű. A nyugati államok követségeinek segítségével tartottak kapcsolatot a Vatikánnal. Ebben elsősorban az olasz és francia közösség vállalt közvetítő szerepet. A kommunista diktatúrákkal legkövetkezetesebben XII. Pius pápa fordult szembe, aki nagy gondot fordított a papság képzésére.

Ezek a közösségek a Rákosi-korszakban születtek, majd a Kádár-rendszer idején tovább működtek. A Provida Mater konstitúció szabályrendszere valamennyi laikus kisközösségre érvényes volt, ez tekinthető a belső elhárítás számára rendkívül veszélyesnek. Ebben foglalható össze egyháztörténeti jelentősége, mert biztosította az illegális ellenállási hálózat működéséhez a feltételeket, a pápai útmutatást.

A magát béketábornak nevező szovjet hatalmi blokkon belül, a szocialista táboron kívüli Jugoszláviát is beleértve, a magyarországihoz hasonló módon, politikai eszközökkel üldözték a katolikus egyházat. 1953. március 5-én meghalt Sztálin. A kommunista világrendszeren belül geopolitikai töréspontok és törésvonalak keletkeztek. A geopolitikai töréspontok közül az első törésvonal az NDK és az NSZK határán keletkezett, 1957. június 17-én ellenforradalminak nevezett, valójában a

kommunista diktatúra elleni felkelés tört ki Berlinben. A másik két töréspont Lengyelország és Magyarország volt. 1956 júniusában Poznanban zavargások törtek ki. A Sztálin halálát követő időszak legjelentősebb politikai válságát jelentő esemény az 1956-os forradalom és szabadságharc Magyarországon. Ezt is a szovjet csapatok verték le. A forradalom eseményei 1956. október 23-tól november 4-ig, a szovjet csapatok fegyveres beavatkozásáig tartottak. A világ a hidegháború globális feszültségében élt. 1956. november 3-án a börtönéből kiszabadult Mindszenty József rádióbeszédet mondott. Csatlakozott hozzá az evangélikus és a református egyház püspöke is. A három egyházfő beszéde egyértelműen jelezte, hogy a vallásüldözés minden egyházat egyformán sújtott. A szovjet csapatok előtt Mindszenty az Egyesült Államok nagykövetségére menekült. 1956. október 28-án XII. Pius pápa *Luctuosissimi Eventus* kezdetű enciklikájával kifejezte rokonszenvét a magyar nép iránt, majd november 5-én a világ katolikus püspökeihez fordulva védelmébe vette a magyar népet. A Vatikánra jellemző, hogy a világpolitikai eseményeket mindig figyelemmel kíséri, de nem avatkozik be közvetlenül azok alakulásába. XII. Pius a magyar forradalom és szabadságharc melletti kiállásával igazolta, hogy a római katolikus egyházat geopolitikai tényezőnek kell tekinteni. Ezt a későbbiekben a konkrét egyháztörténeti események, történések is bizonyították.

Irodalomjegyzék

Adriányi Gábor (2005): *A Katolikus Egyház története a 20. században Kelet-, Kelet-Közép- és Dél-Európában*. Budapest: Kairosz Kiadó.

Balogh Margit (1998): *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 23.). Budapest: MTA Történettudományi Intézete.

Balogh Margit (2007): *A keresztényszocialista mozgalmak az 1930-as években és a kereszténydemokrácia*. In: *Az élő hagyomány*. Barankovics István és a Magyarországi kereszténydemokrácia öröksége. Budapest: Barankovics István Alapítvány-Gondolat, 87–125. o.

Bertalan Péter (2017): *Az Opus Deitől a Provida Materig – Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek*. Budapest: L' Harmattan.

Birher Nándor (2010): *A szubszidiaritás mint a hálózati kapcsolatok egyik alapelve*. In: Hajdú Zoltán (szerk.) *Szubszidiaritás és regionalitás az egyház- és államszervezetben*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja (MTA RKK), 34-44. o.

Birher Nándor–Bertalan Péter (2014): *Hálózatokban*. Veszprém: Oktker-Nodus Kiadó.

Birher Nándor (2022): *A magyar-vatikáni kapcsolatok Trianon idején, egy futárjelentés alapján – Csiszárík János*. In: Birher Nándor–Miskolczi-Bodnár Péter–Nagy Péter–Tóth J. Zoltán (szerk.) *Studia In Honorem István Stipta 70*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar.

Birher Nándor (2023): *Egyház és állam*. In: Badacsonyi Zoltán (szerk.) *Betű és lélek "Istenben bízunk"*. Budapest: Petrecz Sándor Alapítvány, 218-237. o.

Bozsóky Pál Gergő–Lukács László (2005): *Az elnyomatásból a szabadságba*. Budapest: Vigília Kiadó.

Ferguson, Niall (2019): *A tér és a torony – Hálózatok, hierarchiák és harc a globális hatalomért*. Budapest: Scolar Kiadó.

Gergely Jenő (2007): *Prohászka Ottokár kereszténydemokráciája*. In: Az élő hagyomány. Barankovics István és a Magyarországi kereszténydemokrácia öröksége. Budapest: Barankovics István Alapítvány–Gondolat, 42–53. o.

Suttner, Ernst Christoph (1994): *A katolikus egyház a Szovjetunióban*. Budapest: Bencés Kiadó.

Szolnoky Erzsébet (2007): *Giesswein Sándor társadalomszemlélete*. In: Az élő hagyomány. Barankovics István és a Magyarországi kereszténydemokrácia öröksége. Budapest: Barankovics István Alapítvány–Gondolat, 54–64. o.

Zombori István (szerk.) (2001): *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata (1920–2000)*. Budapest: Szent István Társulat.

NETWORKS IN THE 20TH CENTURY CATHOLIC CHURCH

PÉTER BERTALAN

Breaking through the political iron curtain and creating a spiritual connection with the Hungarians stuck outside the border as a result of the Trianon Treaty was only possible through the network of Christian churches. This primarily required the power of the Catholic Church, which had extensive foreign connections. Network research explores the hidden connections that made church communities that experienced and lived through historical cataclysms so resilient regardless of space and time. Only one institution survived the changes in such a way that its transformation has remained permanent and gradual: the universal Catholic Church.

Keywords: networks, flexibility, organizational structure, subsidiarity.

GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS VERSUS JÓLÉT ÉS FENNTARTHATÓSÁG

JUHÁSZ GÁBOR¹

Absztrakt

Publikációm célja, hogy a szegénység és a gazdasági növekedés, valamint a fenntartható gazdasági fejlődés és jólét fogalmi kategóriái közti összefüggések elemzésével nyilvánvalóvá tegyem, hogy a liberalizációnak és a deregulációnak, illetve a nemzetközi kereskedelem bővülését kihasználó globális szereplőknek prioritást biztosító gazdaságpolitika nem a fenntarthatóság és jólét irányába történő elmozdulást eredményezi, illetve az elvárásokhoz képest ebben a tekintetben jóval kisebb haszonnal és lehetőségekkel jár. A globális cégek, mint a globalizációs folyamat főszereplői, elsősorban a globális gazdasági folyamatok által létrehozott hasznok lefölözésére, kevésbé a kapcsolódó költségek vállalására törekednek, áthárítva a terheket és a felelősségvállalást általánosan egyfelől a fogyasztókra, másfelől pedig a gyengébb gazdasági pozícióban lévő fejlődő országokra és népességekre. Az általuk előállításra kerülő javak termelése során alkalmazott technológiák környezeti terheit, az ezekből következő negatív hatásokat ugyancsak az említettekre hárítják, illetve számos esetben veszélyt jelenthetnek a nemzetgazdasági érdekeket képviselő mikro-, kis és középvállalkozásokra, valamint a közszolgáltatások fenntartására egyaránt. Mindezek révén a globális cégek hozzájárulnak a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok érdekérvényesítési lehetőségeinek további szűküléséhez, szegregációjuk és hátrányos helyzetük generációkon keresztül történő konzerválásához, valamint a szegénység elmélyüléséhez.

Kulcsszavak: szegénység, mélyszegénység, gazdasági növekedés, fenntarthatóság, fenntartható gazdasági fejlődés, jólét, társadalmi befogadás és integráció.

Szegénység, gazdasági növekedés, fenntartható gazdasági fejlődés és jólét

A közgazdászok, szociológusok és a szociálpolitikai szakértők már régóta foglalkoznak a szegénységet előidéző okokkal, a szegénység különböző típusaival és az ezek által érintett célcsoportok karakterisztikájával, illetve a szegénység kezelésének módzataival.

A különböző megközelítéseket alkalmazó szakemberek általában egyetértenek abban, hogy a GDP (bruttó hazai termék) mutatójával mérhető gazdasági növekedés nem vezet automatikusan és közvetlenül a társadalmi értelemben vett jólét fokozódásához. A fejlett jóléti országokban is jelen lévő, elsősorban a deprivációtól szenvedő, legkiszolgáltatottabb, hátrányos helyzetű csoportokat érintő szegregáció arra hívja fel a figyelmet, hogy a gazdasági növekedésből származó hasznok és előnyök egyáltalán nem vagy legfeljebb csak kisebb mértékben érhetőek el a szegények számára. Ráadásul számos „tévhit”, hiányosan vagy hibásan alkalmazott koncepció nehezíti meg, hogy a szegénység mértékével, annak mérésével, a szegénység jellegével, az érintett célcsoportok valós

¹ egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

igényeivel és ennek alapján a valóban hatékony kezelésmódokkal tisztába kerülhessünk, ennek megfelelően a szegénység kezeléséről és a jólét fokozásáról hatékonyan gondoskodhassunk.

Az egyik ilyen „hiányosnak” vagy „hibásnak” nevezhető megközelítés abban teljesebb ki, amikor a gazdasági teljesítményt és nemzetgazdasági jövedelmet mérő gazdasági növekedés mutatóját (a már említett bruttó hazai terméket, azaz a GDP-t) egy-egy ország átlagos életszínvonalát is kifejező mutatóként alkalmazzák a gyakorlatban, s ennek megfelelően hasonlítják össze különböző országok jóléti fejlettségét. Ennek megfelelően már a kiindulási alapok tisztázása során különbséget kell tennünk a gazdasági növekedés és a fenntartható gazdasági fejlődés, mint kifejezések tartalmi jelentése és használata tekintetében.

A gazdasági növekedést a reál bruttó hazai termék (reál GDP) százalékos emelkedésében mérjük, amely arról informálja az érdeklődőket, hogy adott időszakban, adott gazdaság feltételrendszerében megtermelt összes jószág (termékek és szolgáltatások) inflációval korrigált piaci értéke milyen mértékben növekedett. Ez a mutató azonban nem ad megfelelő tájékoztatást az életszínvonal, a jólét fejlődéséről annak ellenére sem, hogy ilyen jelentéssel, illetve jelentőséggel ruházzák fel. Mindkettő kategória – a gazdasági növekedés mellett a gazdasági fejlődés is – utal ugyan egy adott ország termelő képességére, azonban fontos különbség a kettő között, hogy a GDP-ben kevésbé tükröződik vissza a lakosság életszínvonalának változása.

A gazdasági növekedéshez képest a gazdasági fejlődés kategóriája ad inkább számot a lakosság életminőségének, jólétének fejlődéséről is, amely visszatükröződik többek között a jövedelem és vagyoneeloszlásban, a társadalom integráltságának mértékében, a jogalkalmazásban, a jóléti ellátás kiterjedtségében és színvonalában, a közjavak kiépítettségében, a közjavakhoz való hozzáférés vagy éppen a fenntarthatóság elvárásainak való elégtétel mértékében és módozataiban.

A fenntartható gazdasági fejlődés konkrétan azt jelenti adott nemzetgazdaság vagy gazdasági és társadalmi értelemben is mérhető területi egység esetében, hogy a rendelkezésre álló erőforrások és termelő kapacitások egyfelől „potenciálisan” kerülnek felhasználásra, azaz olyan mértékben és módon, ami kielégíti ugyan a gazdasági és társadalmi igényeket, de nem károsítja a környezetet. A fenntarthatóság elvárásainak eleget tevő gazdaság nem éli fel, nem herdálja el a saját működéséhez és fejlődéséhez nélkülözhetetlen léalapokat. Az ilyen gazdaságban nem rövid-, hanem hosszú távon terveznek, a jövő generációinak érdekeit, igényeit is figyelembe véve, nem kizárólag kalkulatív / spekulatív racionalitás és a haszonmaximalizálás érdekében szállnak síkra a döntéshozók, hanem a szolidaritás, az igazságosság és a méltányosság, a szociális szempontok is jelentős szerepet játszanak a társadalmi és gazdasági szereplők által képviselt tranzakciók során. Mindezek következtében a jövedelem és a vagyoneeloszlása nem mutat egymástól távol lévő, szélsőségesen magasnak vagy alacsonynak tekinthető értékeket, sem az „ultragazdagok”, sem pedig a mélyszegénységben élők száma nem jelentős. A fenntartható gazdasági fejlődésre építő gazdaságban erős, biztos egzisztenciával rendelkező középrétegek alkotják a társadalmi struktúra gerincét. Ugyanakkor az ilyen társadalmakban intézményesült, fejlett jóléti szisztéma keretében gondoskodnak a rászorulókról, sokkal inkább megelőzve, mint kizárólag „csak” kezelve, enyhítve egyének és családok deprivációját, szegénységét, környezeti hatásoknak való kitettségét, hátrányos élethelyzetét (Lányi, 2010).

További jellegzetessége a fenntartható gazdasági fejlődésnek, hogy a fenntarthatóság mindhárom pillére – gazdasági, társadalmi és környezeti – által

meghatározott szempontok és elvárások egyaránt a fókuszba kerülnek és egymást kiegészítő jelleggel kerülnek meghatározásra és kielégítésre. Ennek megfelelően jelentős figyelem és igyekezet fordítódik a gazdasági és társadalmi szereplők részéről a környezettudatos szemlélet és hétköznapi gyakorlat kialakítására és hosszú távon való megőrzésére, amelyben rendkívül fontos szerepet játszik többek között az oktatás és a nevelés. A fenntartható gazdaság anélkül képes a társadalmi, fogyasztói igényeket kielégíteni, az életminőség, a jólét fokozása érdekében tenni, hogy jóvátehetetlen károkat okozna, visszafordíthatatlan folyamatokat indítana be a természeti környezetben. A fenntarthatóságnak nagyobb mértékben eleget tevő gazdaság jelentős forrásokat biztosít a humán tőke folyamatos bővítésére, fejlesztésére, a környezettudatos oktatás és nevelés elterjesztésére, illetve a fenntarthatóságot szolgáló új eljárások, megoldások kialakítását és bevezetését biztosító kutatás-fejlesztési és innovációs tevékenységek megvalósításához egyaránt (Lányi, 2010).

Ha sikerül az előbb említett karakterisztikát, illetve működésmódot kialakítani adott nemzetgazdaság keretei között, mind a gazdasági-, mind pedig a társadalmi működés folyamatai nagyobb mértékben az egyensúly irányába mozdulhatnak el, ami ugyancsak kedvez a társadalmi befogadás és felzárkózás, ilyen módon egy magasabb szintű társadalmi integráció megvalósításának, egyben a fenntarthatóságnak is.

A kérdés az, hogy a jelenlegi formális gazdaságot a globális kapitalizmus égisze alatt lehet-e, s ha igen, hogyan lehet az előbbieknél megfelelő egyensúlyi, a társadalmi befogadásra, felzárkóztatásra és fenntarthatóságra épülő gazdasági rendszerré alakítani? Hiszen látjuk, hogy a globalizációs folyamat abszolút haszonélvezői – köztük elsősorban a globális vállalatok tulajdonosai és vezetői – a gazdasági liberalizáció és a dereguláció feltétel nélküli támogatását biztosító gazdaságpolitikát várják el rövidtávú haszonmaximalizáló érdekeiktől hajtva továbbra is a kormányzatoktól. A globális cégek és a globalizációt támogató érdekcsoportok képviselőinek érvelése szerint a liberalizációt és a deregulációt támogató gazdaságpolitika ti. hozzájárul a nemzetközi kereskedelem további bővüléséhez, amely az elmúlt évtizedekben éppen a nyitottsága és egyre fokozódó intenzitása alapján vezetett gyors gazdasági növekedéshez (a globalizáció feltétlen hívei szerint egyben a jólét fejlődéséhez is), illetve számos fejlődő ország új fejlődési pályára való állásához, nem kevésbé a szegénység csökkenéséhez a fejlődő országokban.

A tapasztalatok ezzel szemben azt mutatják, hogy a liberalizációt és a deregulációt támogató gazdaságpolitikát, illetve a nemzetközi kereskedelem bővülését kihasználó globális szereplők képesek elsősorban a globalizációs folyamat, a globális gazdaság által létrehozott hasznokat lefőlni, szemben a fogyasztókkal és a fejlődő világ országaival, állampolgáraival szemben. Tőkeerejük által biztosított helyzetükkel és lehetőségeikkel élve – sok esetben sajnos visszaélve –, a globális cégek a globalizációs folyamat terheit, költségeit nagyobb mértékben a gyengébb gazdasági / világgazdasági pozícióban lévő fejlődő országokra és népeiségekre, illetve általánosan a fogyasztókra terhelik. Különösen a javak előállításának során alkalmazott termelési technológiák környezeti károsításából származó negatív hatásokat és költségeket hárítják át előszeretettel a multi- és transznacionális vállalatok az említettekre, miközben csekély részt vállalnak a felelősségből és az okozott környezeti és társadalmi-gazdasági károk helyreállításának, kezelésének költségeiből.

Ráadásul a kormányzati gazdaságpolitika által is támogatott, a szabad kereskedelmet éltető gazdasági liberalizáció és dereguláció együtt jár olyan további folyamatokkal is, amelyek – például az ugyancsak előszeretettel alkalmazott privatizáció révén – gyakran a közszolgáltatások leépítéséhez vezethetnek, amelyek tovább szűkítik a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok érdekérvényesítési lehetőségeit, hozzájárulva szegregációjuk és hátrányos helyzetük generációkon keresztül való fennmaradásához, a szegénység elmélyüléséhez, a vagyoni és jövedelmi különbségek fokozódásához.

A Boston Consulting Group (BCG) által 2022-ben publikált jelentés azt mutatja, hogy a globális pénzügyi vagyon kimagasló, 10 % feletti mértékben növekedett 2021-ben (BCG, 2022). A Boston Consulting Group globális vagyonkezelési iparágról szóló éves jelentése szerint egyetlen év alatt több mint 26,5 ezer milliárd dollárral nőtt a világban a 2021-ben amúgy is kiemelkedően magas, 530 ezer milliárd dollárnak megfelelő pénzügyi vagyon. A globális pénzügyi vagyon rekordösszegű emelkedése mögött egyfelől az erős részvényt piacok, másfelől pedig a reáleszközök iránt megnövekedett kereslet áll magyarázatként. További fejleményként könyvelhető el, hogy a közeljövőre irányuló várakozások szerint mintegy további 80 ezer milliárd dollárnyi új vagyon jöhet létre annak ellenére is, hogy a társadalmi és gazdasági szereplők olyan új kihívásokkal néznek szembe, mint a növekvő infláció, az energiaválság vagy az orosz-ukrán háború elhúzódása (Portfolio, 2022).

Úgy tűnik, hogy az említett kockázatokkal, illetve ezek negatív gazdasági és társadalmi hatásaival a globális vállalatoknak, valamint az őket képviselő tulajdonosoknak és csúcsvezetőknek kevésbé kell számolniuk, mint a kormányzatoknak, illetve közvetve az adófizetőknek, fogyasztóknak. A 2008-as makrogazdasági világválság is rámutatott arra a tényre, hogy a globális pénzügyi szereplők (köztük is elsősorban a bankok és biztosítótársaságok) által felhalmozott veszteségek jó részének konszolidációja, a hatványozódó költségek felvállalása az egyes országokat, pontosabban az adófizető polgárokat sújtja, hiszen a bankrendszer által felhalmozott veszteségeket végső soron az adófizetőkkel fizettették meg ebben az esetben is.

Fentiek alapján egy további, ugyancsak elgondolkodtató, egyesek által helytelennek minősíthető felfogást célszerű megemlíteni, ami az állami szerepvállaláshoz kapcsolódik. E szerint a piaci működésből származó anomáliákból következő, a társadalom és gazdaság szereplői által felhalmozott veszteségek és károk kompenzációja, kezelése az uralkodó közvélekedés szerint elsőrendűen állami feladatként kell, hogy meghatározódjon. Ez az elvárás azt jelenti, hogy a különböző időszakokban, differenciált (de az elmúlt évtizedekben főleg a globalizációs folyamat által felszínre került) tényezők közös hatásának eredményeként kialakult társadalmi és gazdasági válságok, krízisek következményeivel szemben az esetek túlnyomó többségében állami intervenció keretében kell, hogy a különböző gazdasági és társadalmi problémák kezelésre kerüljenek. Ez a felfogás is szerepet játszott abban, hogy a jóléti államok állami intervenció keretében jelentős szerepet vállaltak a közjó kiépítése, működtetése és a piaci anomáliákból eredő károk, veszteségek kompenzációjában. Az őket ért globális hatások miatt azonban idővel egyre jelentősebb mértékű finanszírozási nehézségekkel kellett, hogy szembesüljenek az elmúlt évtizedekben, ami a jóléti rendszerek visszaszorulásához, leépüléséhez vezetett, mivel pénzügyi értelemben a fenntarthatatlanság csapdájába kerültek. Míg a jóléti állam kénytelen volt a globális pénzügyi hatások miatt az elmúlt időszakban visszavonulót fújni, addig a multi- és transznacionális cégek a válságok által

mindenkor érintett kormányzatokra és közvetve az adófizetőkre hárították és hárítják ma is nagyobb mértékben a válságok okozta terheket és költségeket, miközben ők maguk olyan, a tényleges veszteségek, károk mértékéhez képest jóval alacsonyabb hozzájárulásokkal, sokszor látszattmegoldásokkal élnek, mint például a vállalatok társadalmi felelősségvállalása programok keretében kifejtett tevékenységeik.

Természetesen számos, szociális és környezetvédelmi intézkedést egyaránt magába foglaló, hatékonynak és sikeresnek mondható társadalmi felelősségvállalási program is megvalósult az elmúlt időszakban, s az említett vállalati funkció mára nélkülözhetetlenné vált. A tulajdonképpeni legfőbb célja ennek a tevékenységrendszernek az, hogy időről időre fokozódjon a privát szféra, azon belül pedig elsősorban a társadalmi és természeti környezetre legnagyobb hatást kifejtő nagyvállalatok fenntarthatósági célok eléréséhez való tényleges, érdemi és arányos hozzájárulása. Ugyanakkor sok esetben a vállalatok társadalmi felelősségvállalása csak amolyan divat- vagy látszattmegoldásként azt a célt szolgálta vagy szolgálja mind a mai napig, hogy az egyébként jelentős környezeti és szociális terhelést kifejtő cégek egyfajta hamis látszattot kelte félrevezessék az embereket, jórészt saját dolgozóikat is, „elaltatva” így a lelkiismeretüket, bagatellizálva a tényleges károkat és felelősséget. A természeti és társadalmi környezet kizsákmányolásából jelentős hasznokat kovácsoló globális cégek tőkeerejük által nem csak a helyi önkormányzatokat, hanem országok kormányzatait, valamint nemzetközi szervezeteket (ENSZ és szakosított szervezetei, Világbank, Nemzetközi Valutaalap stb.) és a tömegmédiát ugyancsak befolyásuk alá hajtva évtizedeken keresztül sikeresen hitették el az emberekkel, hogy a klímakatasztrófa bekövetkezése nem jelent reális veszélyt, további, jóval a tényleges szükségleteken túlmutató termelésre és fogyasztásra, ezzel együtt gigantikus mértékű környezetszennyezésre buzdítva az embereket.

Miközben a globális vállalatok tulajdonosai és vezetői a tényleges felelősségvállalás, az alázat és szerénység teljes hiányát mutatva osztottak szét egymás között a 2008-as gazdasági világválság idején is gigászi méretű bónuszokat, nemzetgazdaságok mentek tönkre, közösségek, családok százezerei veszítették el a válságok miatt az állásukat, a jövedelmüket, a lakhatásukat, társadalmi státuszukat, kapcsolatrendszerüket és gyakran az önbecsülésüket, valamint a teljes egzisztenciájukat, s szegényedtek el egyik napról a másikra a társadalom peremére szorulva.

Ma már a klímakatasztrófa által előidézett időjárási és egyéb viszontagságok (aszály, szárazság, a természet által uralt területek degradációja, fajok pusztulása, terménykiesés, erdőtüzek, áradások, földcsuszamlások, emelkedő tengerszint stb.) emberek millióinak megélhetését veszélyeztetik, további társadalmi / szociális és gazdasági, természeti környezeti kockázatokat és problémákat okozva. Ennek megfelelően kijelenthetjük, hogy a fenntarthatóság problematikája és a szegénység egymással szoros összefüggésben határozódnak meg.

Visszatérve a Boston Consulting Group által publikált jelentésre, az előbbiekkal összefüggésben célszerű megemlíteni, hogy 2021-ben mintegy 16 %-kal növekedett az ultragazdagok (akiknek a pénzügyi vagyona meghaladja a 100 millió dollárt) -, 15 %-kal pedig az őket a sorban követő dollármilliomosok (pénzügyi vagyonuk mértéke 1 és 100 millió dollár között határozódik meg) vagyona. Vajon őket nem érintették negatív mértékben és módon a 2020 elején kezdődött, 2021-re kiteljesedett, a COVID-19 vírus által okozott világjárvány és egyéb válságok, krízisek negatív hatásai? Ezek szerint az egymásba érő, egymás hatását erősítő válságok a

legelesettebb, legkiszolgáltatottabb, leghátrányosabb helyzetű, szegénységben élőket sújtja a legnagyobb mértékben?

A Global Wealth Report időről időre átfogó adatokat szolgáltat a világ háztartásainak vagyonáról. Ha összevetjük a BCG által publikált adatokat a Global Wealth Report által a világ háztartásainak vagyonáról rendelkezésre bocsátott adatokkal, akkor azt látjuk, hogy 2019-ben az egy felnőttre jutó vagyon elérte a 77 309 USD-t, ami 8,5%-os növekedés jelentett 2018-hoz képest. A 2020-ban kezdődött COVID-19 vírus által okozott világválság csökkenő GDP-hez vezetett, illetve világszerte csökkentette a háztartások vagyonát is, hiszen számos egyén vált munkanélkülivé, elveszítve így nem csak az állását, hanem a jövedelmét is, amelynek következtében zsugorodtak a megtakarításaik, illetve a vagyonuk. A globális vagyon így 2020-ban összességében „csak” 7,4%-kal nőtt, ami visszaesést jelentett az előző évi értékhez képest (Shorrocks és szerzőtársai, 2021).

Az elemzés lényegi momentumaként itt is kiemelhető, hogy elsősorban a „gazdagok” vágya növekedett. A vagyonpiramis alján elhelyezkedő tömegek – a világ népességének 71%-a – rendelkezett 2020-ban a legkevesebb nettó vagyonnal, azaz kevesebb, mint 10 ezer dollárral: ez a csoport birtokolta a világ vagyonának mindössze 3%-át. A piramis következő lépcsőfokán álló lakossági csoport (10 ezer és 100 ezer dollár közötti nettó vagyoni értékkel) – a világ háztartásainak 21%-a – birtokolta a világ teljes vagyonának 12,5%-át. A világnépesség további 7,3%-a (akik nettó vágya 100 ezer és 1 millió dollár közé esett) birtokolta a világ teljes vagyonának 40%-át, míg mindössze 0,7% – akik nettó vágya meghaladta az 1 millió dollárt – birtokolta a világ teljes vagyonának 45%-át, azaz csaknem az összes vagyon felét (Shorrocks és szerzőtársai, 2021).

2021 végére a globális vagyon 9,8%-kal nőtt az előző évhez képest, jóval meghaladva az évszázad eleje óta mért 6,6%-os átlagos növekedést. Az inflációt is figyelembe véve, a reálvagyon növekedése 8,2%-ot ért el. A Credit Suisse jelentése szerint az egyes országokat nézve, a vagyonpiramis tetején az Amerikai Egyesült Államok megőrizte első helyét. A vagyonpiramisban az 1-5 millió dollár közötti vagyonnal rendelkezők száma 54,1 millió főt tett ki, 5,4 millió fő rendelkezett 5-10 millió dollár közötti vagyonnal, míg 3 millióan a 10 millió dollárt is meghaladó vagyoni értéket képviseltek. Ez utóbbiak közül 2,7 millióan 10 és 50 millió dollár közötti-, 264 ezer ember pedig 50 millió dollárt meghaladó vagyont volt képes felmutatni. A leggazdagabbak száma 46 ezer fővel emelkedett 2021 végére a 2020. év végén mért 218 200 főhöz képest. A 2020-as és 2021-es éveket együtt nézve pedig azzal az elképesztő eredménnyel szembesülünk, amely szerint a pandémia két évében – amely alatt a válságnak leginkább kitett egyének és családok életszínvonala jelentős mértékben csökkent – az 50 millió dollárt meghaladó vagyonnal rendelkezők száma 50%-ot meghaladóan nőtt (Shorrocks és szerzőtársai, 2022).

Mindezek alapján látható, hogy a vagyon rendkívüli mértékben koncentrálódott és nem kevésbé egyenlőtlenül oszlik meg az emberek között a világon. A vagyon és a jövedelem ilyen mértékű, illetve arányokat mutató egyenlőtlen elosztása hozzájárul a szegénység konzerválódásához.

Összegezve az eddigieket, a vagyon és a jövedelem eloszlását mutató számok és az általuk reprezentált folyamatok alapján elmondhatjuk, hogy a szegénységben élők jövedelme nem nőtt a gazdasági növekedés által előidézett átlagjövedelem-fokozódással párhuzamosan. A nemzetközi kereskedelem erősödését támogató liberális gazdaságpolitika, s az általa produkált gazdasági növekedés nem járult hozzá a vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségek mérsékléséhez, sőt, a tőke-, illetve vagyon további koncentrálódásával a globális szegénység kiterjedéséhez és további

elmélyüléséhez vezetett. A globalizációs folyamat a multi- és transznacionális vállalatok nyereségnövekedésének kedvezett leginkább, s nőtt az országok közti és az egyes országokon belüli egyenlőtlenségek mértéke is.

Leegyszerűsítve a kialakult helyzetet, azt mondhatjuk, hogy a szegénység kialakulásának esélye fokozódott a világban, a szegények szegények maradtak, illetve még szegényebbek lettek azáltal, hogy generációkon keresztül kimaradtak az egyébként növekvő jólét áldásaiból. A világban kialakult szélsőségesen egyenlőtlen feltételek hozzájárulnak a szegénység fennmaradásához, amely rendszerszinten és rendszerszerűen folyamatosan újratermelt probléma.

De mit is jelent konkrétan a szegénység? Milyen tényezők hozzák létre, tartják fenn, milyen fajtáit különböztethetjük meg, hányféle szinten kell a szegénységgel, mint jelenséggel számolnunk? A feltett kérdésekre adható válaszokkal foglalkozom a következő fejezetben.

A szegénység meghatározása

A szegénység meghatározásához különböző definíciókat, s ezekhez kapcsolódóan differenciált mérési módokat alkalmazhatunk. Az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága szerint *„A szegénység a megfelelő életszínvonal fenntartásához és más – polgári, kulturális, gazdasági, politikai és szociális – jogok érvényesítéséhez szükséges erőforrások, képességek, választási és érdekérvényesítési lehetőségek és a biztonság tartós vagy krónikus hiányát jelenti.”* (ENSZ, 2001)

A szegénység fogalma szubjektív és objektív módon egyaránt megközelíthető. A szegénység szubjektív megközelítése azon a megfontoláson alapul, hogy az egyén saját magát szegénynek tartja-e vagy sem. A szegénység objektív megközelítése pedig a jelenséget abszolút vagy relatív szegénységként határozza meg.

Az ember szellemi, mentális és fizikai fejlődéséhez szükséges alapvető javak hiányát visszatükröző abszolút szegénység elsősorban a fejlődő országokra jellemző. Az abszolút szegénységben élők nem képesek biztosítani saját maguk számára még a megfelelő mennyiségű és minőségű ivóvizet és élelmiszert, a szükséges ruházatot és az alapvető lakhatási feltételeket sem (Giddens, 2008). Abszolút vagy másképpen mélyszegénységről tehát abban az esetben beszélünk, ha a létfenntartáshoz szükséges alapvető javak sem állnak rendelkezésre megfelelő mértékben és minőségben az egyének számára. Az abszolút szegénység mértéke az alapvető szükségletek kielégítéséhez szükséges javakat magába foglaló élelmiszerkosár költségével határozható meg. Némileg leegyszerűsítve az előbb elmondottakat, abszolút szegénységről tulajdonképpen akkor beszélhetünk, amikor az egyének nem áll rendelkezésére elegendő jövedelem élelmiszer vásárlásához saját maga, illetve családja fenntartásához.

Az abszolút szegénységből kiindulva próbálkozhatunk a szegénység globális értelemben vett definíciójának meghatározásával és a globális szegénység mértékére vonatkozó becslések megtételével. A globális szegénység általában tíz abszolút értékben mérhető és azt a megállapítást támasztja alá, amely szerint a fejlődő országokban élő szegények az alapvető szükségleteiket sem tudják kielégíteni.

Az Európai Bizottság *Társadalmi beilleszkedési közös jelentésben* megjelent szegénység-definíciója alapján a relatív szegénység azt jelenti, hogy meghatározott társadalmi környezetben, adott megélhetési szint alatt élő azon egyének vagy háztartások tekinthetők szegénynek, akik relatíve alacsonyabb jövedelmük miatt kiszorulnak más társadalmi csoportok által elérhető gazdasági, társadalmi és

kulturális javak fogyasztásából, ami által akár az alapvető emberi és szociális jogaik is sérülhetnek (Európai Bizottság, 2004). A relatív szegénység az egyén társadalmi működésében való részvételének egyfajta képtelenségével hozható tehát kapcsolatba, mértékét a jövedelem általános eloszlása alapján határozzák meg. Így például az Európai Unióban a relatív szegénység azokra vonatkozik, akiknek a jövedelme kevesebb, mint a háztartások átlagjövedelmének a fele.

Mind az abszolút, mind pedig a relatív szegénység mérése esetében a szegénységi küszöb a rendelkezésre álló jövedelem alapján kerül megállapításra. Ennek megfelelően szegénységben élő egyénről akkor beszélhetünk, ha rendelkezésre álló jövedelme a megfelelő életszínvonal biztosításához szükséges minimális szintet sem éri el. Másképpen szólva a szegénységi küszöb által meghatározott referencijövedelem alá eső jövedelemmel rendelkező egyének vagy családok nevezhetők jellemzően szegénynek. A referencijövedelemként figyelembe vehető jövedelem szezonális ingadozása a szegények esetében általában magasnak, miközben a fogyasztásuk stabilnak, azaz folyamatosan alacsony szintűnek mondható. A jövedelmek meghatározása továbbá azért is problematikus a fejlődő országokban, mert viszonylag jelentős arányú mezőgazdasági tevékenységet végző és abból egzisztenciát kovácsoló vagy önfoglalkoztató népesség él ezekben az országokban. Nehéz meghatározni a fejlődő országokban egy családi gazdaságként működő háztartás jövedelmét, illetve a kiadások szintjéről ugyancsak problematikus lehet megfelelő információkat szerezni.

A további problémák között említhető az a tényt is, amely szerint a fejlődő országokban egyáltalán nem találunk közjavakat, közszolgáltatásokat vagy csak korlátozott mértékben, fejletlen állapotban. Ennek megfelelően ezek a költségek ezekben az országokban egyszerűen nem mérhetők. Így egyáltalán nem meglepő ugyan, hogy a globális szegénység mértékére vonatkozó becslések elsősorban a háztartások jövedelmi és kiadási felmérésein alapulnak, azonban fontos tudni, hogy ezek az adatok távolról sem pontosak és több szempontnak való elégtételt is nélkülöznek. Az egyes fejlődő országok közti összehasonlítások és az átlagértékek megállapítása azért is rendkívül problematikus, mert bizonyos latin-amerikai országban általában inkább jövedelmi felméréseket végeznek, míg az ázsiai országok többségében – így például Indiában, Pakisztánban és Indonéziában – pedig inkább a kiadások felmérésére irányuló vizsgálatokat. A különböző országokban végzett kutatások során szerzett bevételi és kiadási információk összesítésére pedig nem létezik megfelelő tudományos módszer, így nem származtathatók a kapott adatokból megfelelő eredmények sem.

Az említett nehézségek ellenére 2015 óta a Világbank napi 1,90 dollár / főben (azaz hozzávetőlegesen 1,60 EUR / főben) határozza meg azt a jövedelemszintet – az abszolút szegénység küszöbértékét –, amely alatt manapság abszolút szegénységről beszélhetünk.

A vásárlóerő-paritás alapján kalkulált összeg megmutatja, hogy mekkora összegért kapunk ugyanannyi árut adott ország nemzeti valutájában kifejezett áron a helyi piacon, mint amennyit 1,90 dollárért vásárolhatunk meg az USA-ban. Ez a meghatározás kizárólag mennyiségi elvet, szempontot vesz figyelembe annak ellenére, hogy a fejlődő és a fejlett országokban található árukínálat jelentős mértékben eltér egymástól, illetve ugyanazon termék-kategóriákba vagy szolgáltatás-típusokhoz tartozó termékek és szolgáltatások minőségük, egyéb karakterisztikájuk tekintetében is jelentős mértékben eltérhetnek egymástól (World Bank).

A Világbank 1990-ben a World Development Report-ban (WDR) vezette be a szegénységi küszöböt. Többnyire a Világbank becslése alapján közölt adatok jelennek meg mind a mai napig a nemzetközi szervezetek szegénységgel kapcsolatos tanulmányaiban, valamint a médiában. A kormányzatok és a civil szféra képviselői is a Világbank által meghatározott adatok alapján dolgoznak annak ellenére, hogy számos szakmai és tudományos vélemény is megkérdőjelezi a Világbank által alkalmazott mérési módszertant és az ennek alapján publikált adatok alátámasztottságát, megfelelőségét. A kritikával élők – így például Reddy Sanjay G. & Pogge Thomas W. szerint – az esetek többségében a Világbank által közölt adatok a globális szegénység tényleges mértéke alatt maradnak folyamatosan. Ha ez valóban így van, akkor alátámasztást nyer az a feltételezés, amely szerint a globalizáció támogatói rövid távú haszonmaximalizáló érdekeiket szem előtt tartva igyekeznek a globalizációs folyamat negatív hatásait – köztük a szegénységet is, ahogy a környezetszennyezés mértékét is – bagatellizálni, elhomályosítva, elaltatva így a világ figyelmét, lelkiismeretét és cselekvőkészségét (Reddy Sanjay G. & Pogge Thomas W., 2005).

Miután a szegénység globális probléma, mégiscsak fontos, hogy figyelembe vegyük a globális szegénység mérésének kérdését. Az ENSZ Millenniumi Nyilatkozata – amelyet 189 ország fogadott el – már 2000-ben a legfontosabb célok között jelölte meg a szegénység globális szintű mérését. A Nyilatkozatban rögzített célok között szerepelt, hogy 1990 és 2015 között felére csökkentsék a világon a mélyszegénységben élők arányát. Ezt a célt annak ellenére sem sikerült elérni, hogy az egyes országok és nemzetközi adományozók rendkívül jelentős összegeket bocsátottak rendelkezésre világszerte annak érdekében, hogy támogassák a fejlődő országokat a mélyszegénység csökkentésében (ENSZ, 2000).

A globális szegénység mérésének módszertana megalkotását megelőzően célszerű konkrétan definiálni a szegénység és a globális szegénység fogalmát, illetve a jólét megfelelő szintjét és annak mérését egyaránt. A szegénység globális szintű méréséhez kapcsolódó pozitívumként tartható számon, hogy felismerésre és megerősítésre került az elmúlt évtizedekben az a tény, hogy a szegénységet globális problémaként, nemzetközi együttműködés, összefogás keretében lehet globális szinten kezelni. Ehhez viszont a szociálpolitikának is globalizálnia, egyszersmind a globalizációnak pedig szociálisan érzékenyebbé kellene válnia.

Mint tudjuk, a szegénységet általában több, különböző tényező vagy differenciált tényezők kombinációja, együtt állása okozhatja. Az aluliskolázottság vagy egy meglévő állás elvesztése miatt kialakuló munkanélküliség akár tartós jövedelemhiányt is okozhat az egyén és családja életében, és lehet az elszegényedés akár egyetlen előidéző tényezője is. A hosszú távú munkanélküliség mellett a tartósan beteggé vagy rokkanttá válás, a házasságok felbomlása, természeti katasztrófák vagy háborús helyzetek bekövetkezése miatt kialakult élethelyzetek esetében az elszegényedés kockázata ugyancsak megnő.

A szegénység oka tehát általánosan megfogalmazva képességek, erőforrások és lehetőségek hiányaként határozható meg. Erőforrások, képességek és lehetőségek hiányában az érintett egyének, családok és csoportok tartósan és halmozottan hátrányos, kiszolgáltatott helyzetbe kerülhetnek, amiből nem képesek önállóan szabadulni.

Ferenc pápa a szegénységet a következőképpen említette a Szegények 1. világnapja alkalmából mondott beszédében: *„Ismerjük azt a mai világra jellemző nehézséget, hogy nehéz tisztán meghatározni a szegénységet. Mégis nap mint nap felszólít bennünket a szegénység ezer arca, amely fájdalomról, kirekesztésről,*

kizsákmányolásról, erőszakról, kínzásról, bebörtönzésről, háborúról, a szabadságtól és méltóságtól való megfosztottságról, tudatlanságról, analfabetizmusról, egészségügyi szükséghelyzetről, munkanélküliségről, emberkereskedelemről, rabszolgaságról, elvándorlásról, nyomorról és kényszerű migrációról árulkodik. A szegénység arca olyan nők, férfiak és gyermekek arca, akiket alantas érdekekből kihasználnak, jogukat tiporják a hatalom és a pénz perverz logikája érdekében”... (a szegénység) „a társadalmi igazságtalanságnak, az erkölcsi nyomornak, a kevesek mohóságának és az általánosan elterjedt közönynek a gyümölcse!” (Ferenc pápa, 2017).

Amartya Sen, indiai származású közgazdász és filozófus szerint az egyén jólléte a társadalomban való léthez, a társadalom által elvárt funkcionalitáshoz szükséges képességek és lehetőségek rendelkezésre állásától függ (Sen 1993). Nem mindegy tehát, hogy adott társadalom feltételrendszerében, adott időszakban, milyen képességek és lehetőségek állnak az egyén rendelkezésére és hogyan, milyen mértékben képes ezeket kihasználni saját maga, családja, a közösség és a társadalom érdekeinek megfelelően, saját és mások jólétének gyarapításához hozzájárulva. Sen képeesség-megközelítése azt jelenti, hogy a szegényeknek – speciális élethelyzetükből adódóan – általában nincs vagy jóval kevesebb képességük és lehetőségük adódik arra, hogy nagyobb mértékben eleget tegyenek az említett elvárásnak és hozzájáruljanak a jólét fejlődéséhez és gyarapításához. A szegénység tehát általában szegénységet eredményez. A háttérben nem pusztán a képességek, lehetőségek, erőforrások és az alapvető szükségletek kielégítésének hiányát fedezhetjük fel, mint például az élelmiszer, a ruházat és a hajlék, hanem a korszerű tudáshoz, illetve a közjavakhoz, közszolgáltatásokhoz való hozzáférés hiányát vagy korlátozott mivoltát fedezhetjük fel, mint például a hatékony egészségügyhöz, oktatáshoz, kultúrához, szociális ellátásokhoz, társadalombiztosításhoz vagy a politikai részvételhez való hozzájutás hiányát (Sen 1993).

A szegénységhez kapcsolódó különböző meghatározások, az eltérő statisztikai módszertan mellett differenciált megközelítésmódokra vezethetők vissza és mindezeknek köszönhetően eltérő következtetésekhez is jutnak a szegénység kezelése tekintetében.

A szegénység előidéző okaként elsősorban a jövedelem hiányát, illetve az alacsony jövedelmet azonosító vélekedés az 1980-as években terjedt el. Ez a nézet a szegénység kezelésének kulcsmozzanataként a gazdasági növekedést jelölte meg. A megközelítéssel szemben megfogalmazott álláspontok vezérelve az volt, hogy a szegénység kezelése túl kell, hogy lépjen a pusztán anyagi javak biztosításán. A szegénység ezen elven való új megközelítése vezetett el az „emberi fejlettségi index” (Human Development Index, HDI) kidolgozásához, valamint gyakorlatban való bevezetéséhez, amely egyszerre veszi figyelembe az életminőséget befolyásoló olyan tényezőket, mint például a születéskor várható élettartam, az oktatáshoz való hozzáférés és az írni-olvasni tudók adott országon belüli aránya, vagy az életszínvonal mértéke stb.

Amartya Sen, indiai Nobel-díjas közgazdász szerint a fizikai, anyagi, gazdasági javak csak egy részét képezik az emberi lét lényegiségének, az egyének és családok életének. Ezek felhalmozása és növekedése mellett az emberi lét teljességére, azaz az említetteken kívül a szellemi, spirituális, szociokulturális és mentális lényegiség gazdagítására és ehhez kapcsolódó javak fokozására irányul az említett új megközelítés (Sen, 1993). Az ENSZ Fejlesztési Programja megbízásából évente megjelenő emberi fejlődési jelentések keretében évről évre új információkat kaphatunk az emberi fejlettségi index alakulásáról.

C. K. Prahalad *Esélyek a piramis alján* című könyvének egyik alapkérdése az, hogy „vajon mit teszünk a világ legszegényebb embereiért?” Miközben egyre több tapasztalatra, tudásra, fejlett technológiára teszünk szert a világban, sajnos úgy tűnik, hogy mégsem vagyunk képesek kezelni az egyre markánsabban megjelenő vagyoni koncentrációt, az élesedő jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségeket, érdemben csökkenteni a szegénységet, befogadáson alapuló, integrált, fenntartható társadalmakat teremteni (Prahalad, 2006).

Ferenc pápa szegénység problematikájával kapcsolatos megnyilatkozásai között olvashatjuk, hogy az irgalmasság, együttérzés mozdíthatja meg az egyéneket, hogy támogassák szükségét szenvedő embertársaikat. Ferenc pápa Lukács evangélista előbb említett irgalmasságra való korábbi utalásait értelmezve arra hívja fel a figyelmünket „*minden eljövendő nemzedék hívójéhez*”, azaz hozzánk szólva, hogy konkrét cselekedeteket hajtsunk végre „*leginkább rászoruló embertársak felé.*” (Ferenc pápa, 2017) Jakab apostolt idézve, Ferenc pápa a következő kérdést teszi fel: „*Mit használ, ha valaki azt állítja, hogy van hite, tettei azonban nincsenek?*” (Jak 2,5-6.14-17, idézi Ferenc pápa).

Nemzetközi szervezetek (például az ENSZ és szakosított szervezetei, a Világban és a Nemzetközi Valutaalap, nemzetközi NGO-k stb.), fejlesztési és segélyalapok, illetve programok jöttek létre és kerültek megvalósításra az elmúlt évtizedekben annak érdekében, hogy a globalizálódó vagy időközben globálissá vált – mint például a szegénység – problémákkal szemben megfelelő szintű, nemzetközi összefogás keretében vegyünk fel a harcot, mégsem sikerült igazán számottevő eredményeket elérni. Nemzetgazdasági, ágazati, territorális és szervezeti szinteken egyaránt létrejöttek – szociális / szolidáris gazdaság, helyi gazdaságfejlesztés, vállalatok társadalmi felelősségvállalása stb. – hasonló kezdeményezések, azonban ezek sem váltották be mindaddig a hozzájuk fűzött reményeket. Vajon miért nem?

A kérdésre válaszokat keresve egyfelől tényként könyvelhetjük el azt az általános, mind a politikai döntéshozók, mind a vállalatvezetők, mind pedig a fogyasztók többsége által képviselt vélekedést, amely szerint a szegényekről és ugyanígy a társadalmi, gazdasági és környezeti értelemben vett fenntarthatóságról való gondoskodás mindenekelőtt állami feladatként határozható meg. Ennek eredményeként az erre az elvárásra hivatkozó profitorientált üzleti szervezetek – köztük elsősorban a nemzetgazdasági és helyi érdekeket és értékeket kevésbé vagy egyáltalán nem képviselő, jelentős tőkeerővel bíró globális vállalatok – szinte egyáltalán nem vettek részt a szegénység elleni küzdelemben és nemhogy nem hoztak áldozatokat, de sok esetben még súlyosbították is a fenntarthatóság mindhárom pillére esetében kialakult globális krízist.

Csányi Vilmos *Globális Társadalom* címmel írt értekezésében a ma élő emberiség „piac és a technológia mítoszával egyesítését” jelöli meg a kérdésre adható válasz háttérében meghúzódó egyik alapvető problémaként. A különböző vallási hiedelmek, mítoszok és rituálék, valamint az emberi kapcsolatok fejlesztéséhez ugyancsak nélkülözhetetlen humánium (Rogers által említve kongruencia, empátia és feltétel nélküli pozitív elfogadás), valamint a szolidaritás érzésének degradációjával is együtt járó folyamat mögött a globalizáció folyamata révén mára az egész bolygóra kiterjedő „embergép” mechanizmus áll, amely kalkulatív racionalitásával, hierarchikus bürokratikus struktúrájával és szociálisan érzéketlen működésmódjával egyértelműen „nem a közösségi embert szolgálja” (Csányi, 2023). Az önmagáért létező és növekvő, önnön nagyságát és hatékonyságát hirdető és támogató formális gazdaság a birtoklásra (avoir) és a hatalomra helyezi a hangsúlyt, az anyagi javak megszerzését, a pénzt, a hatalmat és a pozíciót, valamint az egyenlőtlenségeken

alapuló, kíméletlen versenyt részesíti előnyben „az élet értelmének megfogalmazásához”. A globális kapitalizmus ethosza a pénz és a hatalom megszerzésére, illetve megtartására irányuló felszínes érdekkapcsolatokat felkarolva háttérbe szorítja a „létezés” természetes és spontán örömeinek élményszerűségét. Az említett „piac-technológia mítosz” „általános világmagyarázó elvként” telepszik rá az emberi civilizáció, a kultúra minden területére és igyekszik elhitetni velünk, hogy az életünk értelme a gazdasági növekedésben kiteljesedő materiális világ erőforrás-és egyéb igényeinek termelőként és fogyasztóként való kiszolgálása. A folyamatosan bővülő és változó, soha ki nem elégíthető piaci igények és szükségletek egyre növekvő termelést és fogyasztást generálnak, amelynek oltárán feláldozásra kerülnek a spiritualitás, a szolidaritás, az igazságosság és méltányosság, valamint a szabadság iránti igény, az emberi és szociális jogok egyaránt.

A továbbiakban nézzük meg, hogy konkrétan melyek azok az alapvető emberi jogok, amelyek érvényesülése csorbát szenvedhet a szegénységgel összefüggésben.

Szegénység, emberi jogok és fejlesztési célok

A szegénység problematikája szorosan összefügg az emberi és szociális jogok érdekvédelemfeltételével és lehetőségeivel. A *Bécsi Nyilatkozat és Cselekvési Program* – amely az 1993-as Emberi Jogi Világkonferencián került elfogadásra –, síkra szállt a mélyszegénység felszámolása érdekében. A Nyilatkozat deklarálta, hogy az emberi jogok gyakorlása és érvényesítése összefügg a mélyszegénység létezésével: minél elterjedtebb a mélyszegénység, annál inkább korlátok közé szorul vagy teljes mértékben lehetetlenné válik az alapvető emberi és szociális jogok gyakorlása. Ennek megfelelően azonnali lépéseket szükséges tenni nemzetközi összefogás keretében a globális méretű mélyszegénység enyhítése érdekében (ENSZ, 1993).

Mivel a tapasztalatok szerint az emberi jogok megsértése bizonyos esetekben szegénységet idézhet elő, illetve a szegénység jelensége pedig hozzájárul a jogjogsértések kockázatának, előfordulási gyakoriságának növekedéséhez, ezért azt mondhatjuk, hogy a szegénység egyszersmind oka, másfelől pedig következménye is lehet az emberi jogok sérülésének.

A *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* kimondja, hogy az államnak „mind saját erejéből, mind pedig a nemzetközi segítségnyújtás és együttműködés útján” szavatolnia kell az alapvető emberi jogok gyakorlását minden országban (ENSZ, 1976). Az egyes országokat vezető, az államot megtestesítő kormányzatok által vállalt felelősség mellett – amely az emberek társadalmi, gazdasági, kulturális, polgári és politikai jogain nyugvó kötelezettségei alapján állnak fenn a szegényekkel szemben – nemzetközi felelősségről is beszélhetünk az Egyezségokmány alapján. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági és társadalmi szempontból fejlett, ilyen értelemben „segítségnyújtásra képes” országok kötelesek hozzájárulni a fejlődő országokban tapasztalható mélyszegénység felszámolásához. Ez, a nemzetközi dekrétum alapján fennálló elvárás általános emberi jogi kötelezettségvállalást jelent a fejlett világ részéről a mélyszegénység felszámolásában a harmadik világ országaival szemben. Az elmúlt időszakban folyamatosan fennálló és erősödő nemzetközi migráció kezelésének tapasztalatai azonban felhívják a figyelmet arra, hogy egyáltalán nem mindegy, hogy milyen eszközökkel és módszerekkel, illetve ténylegesen hol történik meg a mélyszegénység és a jelenség kialakulásához vezető folyamatok, valamint ezek következményeinek kezelése. Nyilvánvalóan minden érintett ország számára hatékonyabb problémakezelés valósulhatna meg a mélyszegénység felszámolása iránti nemzetközi

küzdelemben, ha a mélyszegénység és annak előidéző okai, illetve a következmények helyben, azaz a fejlődő országokban kerülnének kezelésre és nem a fejlett országokban. A fejlett országok közvetlenül nagyobb mértékben a harmadik világot érintő mélyszegénység komoly terhet jelentő következményével, az egyre kiterjedtebb, folyamatos pressziót képviselő nemzetközi migrációval és annak további negatív hatásaival szembesülnek a saját országhatáraikon belül. Azaz nem a mélyszegénységhez vezető okok kerülnek helyben, a fejlődő világ országaiban felszámolásra, hanem a mélyszegénység további negatív következményeinek kezelése folyik a fejlett világ országaiban.

Az alábbiakban lássuk, hogy melyek azok az emberi jogok, amelyek érvényesítése jelentős szerepet játszhat a szegénység csökkentését célzó szakpolitikák gyakorlatban való alkalmazása során. Ezeket az emberi jogokat részletesebben az ENSZ *A szegénységcsökkentési stratégiák emberi jogi megközelítése* című iránymutatás-tervezete (ENSZ, 2002) tartalmazza.

A mélyszegénység gyakran azt jelenti, hogy az egyén képtelen saját maga és a családja számára a megélhetéshez szükséges, alapvető mennyiségű és minőségű élelmet, illetve tiszta ivóvizet biztosítani. A megfelelő élelemhez való jutás joga százmilliók esetében szenved csorbát a világban. A napi szinten minimálisan szükséges táplálék hiányában alultápláltság alakulhat ki, ami rendkívül komoly biofizikai és szellemi fejlődési és funkcionális elégtelenségek, problémák kialakulásához vezethet.

Az élelemhez való jutás jogához kapcsolódik az egészséghez való jog. Említettük, hogy a mélyszegénység eleve az alultápláltság, az egészségtelen környezet kockázatát erősíti fel, amelynek következtében a mélyszegénységben élők testi-lelki és szellemi fejlődése – és sokszor napi megélhetése is – veszélyben van. A mélyszegénységben élők gyakran nem jutnak hozzá a közszolgáltatásokhoz, köztük megfelelő egészségügyi ellátáshoz sem, így esetleges megbetegedésük akár gyors vagy folyamatos állapotromláshoz vezethet orvosi kezelés hiányában. Az alapvető higiéniai körülmények és szükségletek kielégítésének hiánya közepette felnövekvő, különböző betegségeknek kitett, fejlődésükben korlátozott egyének gyengébb iskolai és munkahelyi teljesítményeket produkálhatnak, amely aluliskolázottságot, illetve munkanélküliséget, közvetve pedig szegregációt, hátrányos helyzetet és szegénységet eredményezhet.

A modern tudáshoz való hozzájutás, a képzési, oktatási, emberi erőforrás-fejlesztési lehetőségek kihasználása az egyik leghatékonyabb módszere lehet a szegénység kezelésének, a szegénységből kivezető út megtalálásának. Ezért az oktatáshoz való jog az egyik legfontosabb az emberi jogok között.

Megfelelő képzettség birtokában az egyének képesek lehetnek olyan foglalkoztatási lehetőségeket találni, amelyek révén biztos jövedelemhez jutva, saját maguknak és családjuknak megfelelő egzisztenciát tudnak szavatolni. Így egyáltalán nem mindegy, hogy rendelkezésre állnak-e tisztességes, biztonságos, megfelelően fizetett munkalehetőségek a munkaerőpiacon. A tisztességes munkához való jog ti. azt jelenti, hogy az egyének munkavállalóként megfelelő érdekvédelemmel rendelkezve, képzettségüknek megfelelő, egyéni fejlődési perspektíváiknak eleget tevő, legális, elfogadható körülmények között végezhetők munkalehetőségek közül választhatnak önállóan és szabadon. Sajnos, különösen a fejlődő országokban mind a mai napig előfordul, hogy a munkavállalók a legkiszolgáltatottabb helyzetekbe kerülve – zaklatásnak, megaláztatásnak, veszélyes munkakörülményeknek kitéve – illegális munkát végeznek, nem ritkán akár gyermekeket is rabszolgaként vagy prostituáltként dolgoztatnak.

A megfelelő hajlékhoz, lakáshoz való jog a nyugodt, biztonságos pihenést, a támogató családi környezet kereteit, feltételeit biztosítja az egyén számára. Sajnos a szegénység általában együtt jár a szegregált, hátrányos helyzetű térségben, településen vagy településrészen található, elégtelen lakhatási körülményekkel vagy akár hajléktalansággal is, amelyek közül ugyancsak nehéz kitörni. A leromlott, szennyezett, zajos, komfort nélküli, az alapvető higiéniét, a közüzemi és közszolgáltatásokat is nélkülöző lakókörnyezet megvédi az ott élőket. A szegénység, illetve annak lakhatási szegénység válfaja társadalmi kirekesztettséggel is együtt jár.

A szegények általában nagyobb mértékben ki vannak téve többféle veszély kockázatának. A gazdasági, pénzügyi és társadalmi értelemben vett biztonságot szavatoló feltételek hiánya mellett vagy ezekkel összefüggésben a szegényeket gyakrabban éri negatív diszkrimináció, megfélemlítés, zaklatás, fizikai erőszak vagy akár komoly fenyegetés is, illetve nagyobb mértékben ki vannak téve a bűnözés és egyéb devianciák kockázatának. A személyes biztonsághoz való jog abban az esetben is sérül a szegények esetében, amikor a rendőrség kevésbé biztosít számukra védelmet, mint más állampolgárok számára.

Ezzel összefüggésben merül fel az igazságszolgáltatáshoz való egyenlő hozzáférés joga, ami az előbb említett hátrányos helyzetű megkülönböztetést kompenzálhatja a szegények esetében. Gyakran tapasztalható, hogy a szegények például azért kerülnek hátrányba a bűnüldöző szervekkel szemben vagy a bíróságon, azért nem képesek kellő hatékonysággal érvényt szerezni a jogaiknak, mert nincs pénzüik megfelelő jogvédelem, azaz ügyvéd szavatolására. A szegénységben élők esetében ugyancsak gyakran jellemző tájékozatlanság, az alapvető vagy bizonyos jártasságok, készségek, képességek hiánya odáig is vezethet, hogy gyakrabban vádolhatják meg őket bűncselekmények elkövetésével és kevésbé veszik figyelembe esetükben az ártatlanság vélelmét.

Ugyancsak célszerű megemlíteni a méltósághoz való jogot. A szegénységben élők az életkörülményeik, megjelenésük, viselkedésük miatt gyakran vannak kitéve a nyilvánosság előtt való megszégyenülés kockázatának is. A hátrányos helyzetű gyermekek az iskolatársaikhoz képest például szégyenkezhetnek a ruházatuk vagy iskolai felszerelésük hiányos mivolta miatt, ami csorbíthatja az önbecsülésüket, ronthatja az önértékelésüket, gyengítheti az önbizalmukat. Így nem meglepő, hogy a szegénységben élők akár már kisgyermekkorukban kirekesztődnek, egész életük során a társadalom peremére szorulhatnak.

Ebből a marginalizált, szegregált élethelyzetből fakadó problémák, a kapcsolódó hátrányos megkülönböztetés, s az említett tájékozatlanság miatt a szegénységben élők kevésbé vagy korlátozott mértékben élhetnek politikai és szabadságjogaikkal. Hiszen az említettek miatt a szegénységben élők általában nem vesznek részt köz- és pártpolitikai döntéselőkészítésben és döntéshozatalban, az ilyen testületekben, fórumokon ti. nincsenek jelen, mert nem rendelkeznek a részvételhez megfelelő feltételekkel és lehetőségekkel. Így mindig problematikus a szegénységgel, hátrányos megkülönböztetéssel, társadalmi felzárkózással, befogadással, a szegénység enyhítésével kapcsolatosan úgy döntéseket hozni, hogy a leginkább érintettek általában kimaradnak az említett döntéselőkészítési és döntéshozatali folyamatokból.

Végül külön kell szólnunk a fejlődéshez való emberi jogról. Az ENSZ Közgyűlésének *Fejlődéshez való jogról szóló 1986-os nyilatkozata* emberi jogi szempontokat figyelembe véve közelítette meg a szegénység felszámolásával és az emberi fejlődéssel kapcsolatba hozható szükségleteket és kérdéseket. A Nyilatkozat

szerint a szegénység enyhítésének, felszámolásának elengedhetetlen velejárója kell, hogy legyen a fejlődéshez való jog érvényesítése (ENSZ, 1986). Az ember fejlődéséhez való joggyakorlatban való érvényesüléséhez szavatolni szükséges az olyan közjavakhoz, közszolgáltatásokhoz való hozzáférést, mint az oktatás vagy az egészségügyi ellátás, illetve törekedni kell az összes többi, fent említett jog érvényesülésének elősegítésére a társadalmi befogadás és felzárkózás folyamataiban.

Az ENSZ Millenniumi Fejlesztési Célokkal foglalkozó 2015-ös zárójelentésében (ENSZ, 2015) a mélyszegénység jelentős mértékű visszaszorulásáról olvashatunk. A vonatkozó adatok tanúsága szerint míg a fejlődő világ lakosságának megközelítőleg 50%-a élt a megélhetési küszöb alatt 1990-ben, addig ez az arány 14 %-ra zsugorodott 2015-re. Említettük azonban, hogy a szegénység mérésére alkalmazott módszerek számos kívánnivalót hagynak maguk után, így a szegénység mértékét kifejező adatok nem tekinthetők pontosnak. Figyelemmel a számszerűsítéssel kapcsolatos anomáliákra, valamint a még hátrálévő intézkedések szükségességére, az ENSZ Közgyűlése egy 2030-ig tartó fejlesztési tervet fogadott el, *Világunk átalakítása: Fenntartható fejlődési keretrendszer 2030*” címmel (ENSZ, 2015).

A fejlesztési terv fenntartható fejlődési célokat, illetve részcélokat fogalmaz meg, amelyek közül az első számú fenntartható fejlődési cél a szegénység megszüntetését foglalja magába a 2030-ig tartó időszakban. Ez a cél öt további részcélt foglal magába: a mélyszegénység felszámolását, a szegénységben élők számának 50%-kal való csökkentését, a szegénységet enyhítő szociális biztonsági rendszerek létrehozását és intézkedések megvalósítását, amelyek egy általánosan meghatározott és elfogadott szociális minimumot figyelembe véve nyújtanak támogatást a szegénységben élők számára. Ugyancsak a részcélok között szerepel az egyenlő jogok biztosítása a leginkább kiszolgáltatott, sérülékeny csoportok számára annak érdekében, hogy hozzáférjenek azokhoz a lehetőségekhez, képességekhez és erőforrásokhoz, illetve tudáshoz és szolgáltatásokhoz, amelyek a szegénységből való kitöréshez nélkülözhetetlenek. Az ötödik rész cél pedig a kiszolgáltatott helyzetben levő csoportok klímaváltozással összefüggő szélsőséges eseményekkel szembeni, valamint egyéb környezeti katasztrófákkal, gazdasági és társadalmi válságokkal összefüggő kitettséget csökkentő ellenálló képességük javítására irányul.

A Millenniumi Fejlesztési Célok, majd a 2030-ig tartó időszakra meghatározott Fenntartható Fejlődési Célok által említett emberi jogok tiszteletben tartása, valamint gyakorlatban való érvényesülésük elősegítése nélkülözhetetlen a fenntartható fejlődés megvalósításához, egyben a szegénység érdemben való visszaszorításához.

Források

CSÁNYI V. (2023): Globális Társadalom. In: Új Forrás.

online: <https://ujforras.hu/fustjелеk-174/> (letöltés dátuma: 2023. január 23.)

CSERMELY, P. (2005): A rejtett hálózatok ereje. Vince Kiadó, Budapest

ENSZ (2000): Az ENSZ Millenniumi Nyilatkozata

ENSZ (2004): A funkcióképesség, fogyatékoság és egészség nemzetközi osztályozása. ESZCSM, OEP, Budapest.

ENSZ (2001): A szegénység és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya E/C.12/2001/10., 2001

online: <https://digitallibrary.un.org/record/442869> (letöltés dátuma: 2023. január 23.)

ENSZ (1976): 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről

online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=97600009.tvr> (letöltés dátuma: 2023. január 23.)

ENSZ Emberi Jogi Főbiztossága: Principles and Guidelines for a Human Rights Approach to Poverty Reduction Strategies (A szegénység csökkentésére irányuló stratégiák emberi jogi megközelítésére vonatkozó elvek és iránymutatások), HR/PUB/06/12

online: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/PovertyStrategiesen.pdf>

Európai Bizottság (2004): Társadalmi beilleszkedési közös jelentés. Európai Bizottság, Brüsszel

Európai Bizottság (2011): A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszere 2020-ig. eu211.hu

EURÓPA TANÁCS (2008): Az Európa Tanács ifjúságpolitikájának jövője: AGENDA 2020. Az Európa Tanács ifjúsági ügyekért felelős minisztereinek 8. konferenciája

online: <https://rm.coe.int/1680702428>

FERENC PÁPA (2017): Ne szóval, hanem tettel szeressünk! Ferenc pápa üzenete a szegények 1. világnapjára, 2017. november 19. In: Király L. (szerk., 2020): Ferenc pápa megmondja. Corvina, Budapest

FOSTER, J. B. (2002): Ecology Against Capitalism. Monthly Review Press, New York

GIDDENS, A. (2008): Szociológia, Budapest, Osiris, 2008

GRANDPIERRE, A. (2004): Életünk, és a mindenséget átható rend. Barrus Könyvkiadó

HAWLEY, A. (2000): Humánökológia. In: Lányi András (szerk.): Természet és szabadság. Osiris, Budapest

JONAS, H. (2000): Az emberi cselekvés megváltozott természete. In: Természet és szabadság. Osiris, Budapest.

KNIGHT, L. (szerk., 2011) World Disasters Report (Katasztrófák világszerte). Vöröskereszt és Vörös Félhold Szervezetek Nemzetközi Szövetsége

online: <https://www.ifrc.org/en/publications-and-reports/world-disasters-report/wdr2011/>

KORMÁNY (2020): 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet a településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről.

online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200314.kor> (Letöltés: 2023. 04.06.)

LÁNYI A. (2001): A szag nyomában – környezeti konfliktusok és a helyi társadalom. Osiris, Budapest

LÁNYI A. (2010): Az ember fáj a földnek. L'Harmattan, Budapest

LÁNYI A. (2010): Miért fenntarthatatlan, ami fenntartható? In: Szociológiai Szemle, 20. 2. sz.

LÁNYI A. (2011): Fenntarthatóság és közpolitika 1. In: Magyar Szemle, 20. 5–6. sz.

LÁNYI A. (2012): Az ökológia mint politikai filozófia. In: Politikatudományi Szemle, 21. 1. sz.

LÁNYI A. (2013): Morális klímaváltozás. In: Iskolakultúra, 2013/12. sz. p. 40-48.

online: [EPA00011_iskolakultura_2013_12_040-048.pdf](https://www.epa.gov/europe/epa00011_iskolakultura_2013_12_040-048.pdf) (Letöltés: 2023.04.12.)

LEOPOLD, A. (2000): Föld-etika. In: Természet és szabadság. Osiris, Budapest

LÁSZLÓ E. (2006): Káospont. Kossuth Kiadó, Budapest

LIFE-MICACC (2018): Az önkormányzatok integráló és koordináló szerepének megerősítése az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás érdekében.

online: <https://vizmegtartom megoldasok.bm.hu/hu> (Letöltés: 2023. 04.06.)

MEADOWS, D. - MEADOWS, D. - RANDERS, J. (2000): A fenntartható társadalom. In: Természet és szabadság. Osiris, Budapest

MEADOWS, D. - RANDERS, J. - MEADOWS, D. (2005): A növekedés határai. Kossuth Kiadó, Budapest

NARAYAN, D. (et al., 2000): Crying Out for Change, Voices of the Poor Volume II. (Változásért kiáltva, megszólalnak a szegények, II. kötet), Világbank

online: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/13848>

NUSSBAUM, M. – SEN, A. (1993): The Quality of Life. Oxford University Press.

PRAHALAD, C. K. (2006): Esélyek a piramis alján. Társadalmi felelősségvállalás és profit. HVG Kiadó Zrt., Budapest

REDDY Sanjay G. - POGGE Thomas W. (2005): How Not to Count the Poor (Hogyan ne számoljunk a szegényeket). Colombia University, 6.2.3 verzió, október 29.

online: http://pdf.wri.org/ref/reddy_03_how_not_to.pdf

ROLSTON, H. (2005): A környezeti etika időszerű kérdései. In: Lányi András és Jávor Benedek (szerk.): Környezet és etika. L'Harmattan, Budapest

SEN, A. (1993): The Economics of Life and Death. Scientific American, Vol. 268, No. 5 (MAY 1993), pp. 40-47

SEN, A. (1993): Internal Consistency of Choice. Econometrica, Vol. 61, No. 3 (May, 1993), pp. 495-521

SENGUPTA, A.: The Right to Development. Report of the Independent Expert on the Right to Development. (A fejlődéshez való jog. A független szakértő jelentése a fejlődéshez való jogról.)

online: <https://ap.ohchr.org/documents/E/CHR/report/ECN42000WG18CRP1.pdf>

SHORROCKS, A. – DAVIES, J. – LLUBERAS, R. (2021): Global Wealth Report 2021. Credit Suisse Research Institut

online: [global-wealth-report-2021-en.pdf](#) (Letöltés dátuma: 2023. 04. 13.)

SHORROCKS, A. – DAVIES, J. – LLUBERAS, R. (2022): Global Wealth Report 2022. Credit Suisse Research Institut

online: [global-wealth-report-2022-en.pdf](#) (Letöltés dátuma: 2023. 04. 13.)

SPENGLER, O. (1923, magyar kiadás: 1995): A nyugat alkonya. Világtörténeti perspektívák. Európa kiadó

SZÉKELY M. (2002): Globális problémák és a környezet. In: Szociológiai Figyelő, 3. sz.

THIELE, L. P. (2003): Természet és szabadság. In: Lányi András (szerk.): Természet és szabadság. Humánökológiai olvasókönyv. Osiris, Budapest. 125–141.

VÉGH L. - SZÁM D. - HETESI Zs. (2008): Utolsó kísérlet. Kairosz Kiadó

VOLONTÉ, L: Combating poverty. EU Parlamenti közgyűlés 1800 (2011). határozata

online: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=12863&lang=en>

WOLFE, R. L. (2004): Rural-Urban Migration and the Stabilization of Cuban Agriculture, <http://www.foodfirst.org/node/1123>, 2009.04.07

Internetes hivatkozások

Egyre gazdagabbak az emberek a világon, de az infláció mindent tönkretéhet. In: Portfolio, 2022. június 09. (letöltés dátuma: 2023. 04. 11.)

<https://www.portfolio.hu/befektetes/20220609/egyre-gazdagabbak-az-emberek-a-vilagon-de-az-inflacio-mindent-tonkret lehet-549751>

<https://www.portfolio.hu/bank/20220921/ilyen-meg-nem-volt-elkepesztot-ugrott-az-emberek-vagyona-a-vilagon-567983>

Gazdagabbak az emberek, de az infláció erősen árnyalja a képet. In: Index, 2022. június 10. (letöltés dátuma: 2023. 04. 10.)

<https://index.hu/gazdasag/2022/06/10/globalis-penzugyi-vagyon-inflacio-kriptopiac/>

<https://www.worldbank.org/en/topic/measuringpoverty>

<https://www.theguardian.com/technology/2020/jul/21/jeff-bezos-the-worlds-richest-man-added-10bn-to-his-fortune-in-just-one-day>

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AF-RW>

<https://www.worldbank.org/en/topic/measuringpoverty>

https://pdf.wri.org/ref/reddy_03_how_not_to.pdf

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_poverty_and_social_exclusion

https://lp.eurofoodbank.org/wp-content/uploads/2020/06/About_FEBA_leaflet_2206.pdf

<http://ffcelok.hu/celok/a-szegenyseg-felszamolasa>, <https://www.ksh.hu/sdg> <https://ensz.kormany.hu/download/7/06/22000/Vil%C3%A1gunk%20%C3%A1talak%C3%ADt%C3%A1sa%20Fenntarthat%C3%B3%20Fejl%C5%91d%C3%A9si%20Keretrendszer%202030.pdf>

ECONOMIC GROWTH VERSUS WELLBEING AND SUSTAINABILITY

GÁBOR JUHÁSZ²

In this study my purpose is to analyze the relationships between the conceptual categories of poverty and economic growth, as well as sustainable economic development and well-being. Based on the results of my analysis I will show that an economic policy giving priority to liberalization and deregulation, and favouring the intentions and activities of global actors that take advantage of the expansion of international trade, does not result in a shift towards sustainability and well-being. In this regard, compared to expectations, this economic policy and the activities of global companies bring much smaller benefits and opportunities for societies. Global companies seek to maximize the benefits generated through global economic processes while passing the burden, costs and responsibilities to consumers and to developing countries in a weaker economic position and their citizens. They also pass on the environmental burdens of the technologies used in producing their goods, as well as the resulting negative effects. In many cases, global companies can pose a threat to micro-, small and medium-sized enterprises representing the interests of the national economy, as well as to the maintenance of public services. As a result,

² associate professor, University of Pécs Faculty of Humanities and Social Sciences

global companies contribute to the further narrowing of opportunities for disadvantaged social groups to assert their interests, as well as to the persistence of the segregation and disadvantaged condition of these groups over generations, and to the deepening of poverty.

Keywords: poverty, extreme poverty, economic growth, sustainability, sustainable economic development, well-being, social inclusion, and integration.

COMPARATIVE PSYCHOLOGICAL CONTENT ANALYSIS OF COLLECTIVE VICTIMHOOD IN HUNGARIAN NATIONAL NARRATIVES AMONG EMIGRANT AND NON-EMIGRANT GROUPS

JUDITH GABRIELLA KENGYEL, TIBOR PÓLYA

Abstract

Present research aims to identify narrative markers of victimization comparing narratives of emigrant Hungarians in the UK and non-emigrant Hungarians. 121 interviews were collected and analyzed via automatic content analysis software (NarrCat). 54 non-emigrant Hungarians and 67 emigrant Hungarians participated in our sample (average age: 45.65, 71,5% female). Our research has proven that victimization has narrative markers (low agency and psychological perspective taking and increased amount of negative evaluation) that can be identified in narratives related to individual path and national history. MANOVA analysis showed that more narrative markers of victimization can be found in the narratives of non-emigrants while more agency is observable in the narratives of emigrants. The result of narrative analysis was underlined by the fact that emigration also had significant effect on perceived importance of past victimization. Our conclusion suggests that differences can be observed in the construction of narratives and consequently in the interpretation of perceived collective victim consciousness of emigrant and non-emigrant groups.

Keywords: narrative psychology, collective victim consciousness, emigration, agency

Introduction

In present research we try to identify the signs of collective victimization in individual narratives about national identity and history and make a comparison between two Hungarian subgroups – those who live in the home country, and those who emigrated from Hungary into the United Kingdom in the past years. The UK is facing a serious amount of immigrants from EU countries. Nowadays (besides Germany) the United Kingdom is one of the most popular destination of immigrants from the EU countries (Eurostat 2016). According to the British Statistical Bulletin the number of Hungarian immigrants in the UK is still around 98 000 in 2017.

National Identity and Collective Victimization

Group memberships have significant effects on our decisions and behaviors and how we look at our environment (Tajfel–Turner 1979; Turner et al 1987). Our national identity is one of our most important social identities that are psychologically affecting and socially consequential (Csepeli 1997).

Roccas (2006) developed a model where in-group identification can be measured with two dimensions: attachment and glorification. Attachment is strongly related to traditional patriotism and emotional commitment toward the group while glorification refers to nationalism – the faith in the superiority of the group (Szabó 2011). Roccas (2008) indicates that these dimensions can be directly proportional which leads

to a homogenous profile, while inverse proportion mean a heterogeneous identification. This scale is validated in 2011 on Hungarian sample by Szabó.

Blanz et al (1998) found out that identity maintenance can manifest in recategorisation with another “superior” group or splitting the group to a superior and inferior part. Low status groups – as Eastern-European national groups in the UK – are more likely to assimilate because the embracement of a national identity with higher prestige will support their self-esteem (Brown, 2000). However in present research we examine the original national identity as long as our participants are first-generation immigrants and left Hungary as adults thus their socialization binds them to their original homeland.

There are certain emotional patterns which can be characterized as dimensions of national identity (Fülöp-László 2011). One of this patterns is collective victim role which is an organic part of Hungarian national identity, but the concept can be expanded and interpreted to other nations who belong to the Eastern-European region, for example Polish people (Bilewitz 2013). Collective victim role can be described as a mental state, characterized by passivity, vulnerability, and feeling of entitlement. Victimized societies or nations tend to believe that they were not capable to avoid the intentional harm-doing of the other group. Bar-Tal (2009) published a research about perceived collective victim consciousness that revealed how intergroup relations are influenced by the subjective experience of collective victimhood. Mészáros (2017) affirms that the relationship of victimized nations with other nations is highly affected by collective victim consciousness on individual level too and can have destructive consequences. The phenomenon of collective victimhood is not typical in every society: it is embedded in history and historical events but its representation reinforces the cognitive and emotional needs of present (László 2003). Collective victim identity can also be inherited by subsequent generations over time (Wohl-Bavel 2011). Not every group (nation) can be described with collective victim beliefs: the source of collective victim consciousness is embedded in history and historical events. These beliefs serve the cognitive and emotional needs of the present of the group (László, 2003). It is not necessary to experience violence firsthand to develop a collective victim consciousness. The consequences of group-identification (Tajfel 1982; Turner et al 1987) and perceived continuity between group members (Sani et al 2007) are enough to perceive trauma as their own despite that trauma was experienced by other people (either in the past or present). Identification has a central role in how relevant past losses and challenges hurt individuals in the present. According to the “master narrative” theory (Hammack 2011) representations about past conflicts embed into social and cultural mechanisms of group identity, thus members learn it during their early socialization. According to László (2005) 68% of Hungarian people mark the Paris Peace Treaty as the greatest tragedy of the Hungarian history. This fits into Volkan’s (2001) “chosen trauma” conception. Csepeli (1992) indicates that the failures that victimize the nation that stands always on the “wrong side” of history are due to their tendency to external attribution which incapacitates self-criticism.

Transfer of victim identity occurs on interpersonal and social-institutionalized level (Olick-Robbins 1998). This latter is related to school education (Adwan 2001; Goodman-Mizrachi 2008; Lomsky-Feder 2004; Tóth-Vincze-László 2006) or commemorations (Khalili 2008) or even political speeches (MacDonald 2003), or literature (Vincze-Kóváriné 2003). On the interpersonal level, the stories of elderly family members and certain objects (Vollhardt 2012) can maintain and transfer the collective trauma to other individuals.

Nevertheless, another approach suggests that collective victimhood as a representation of the past can be reconstructed if the needs of future generations require this change in collective victimhood (Csepeli 1992).

Narrative Psychology

Besides stories can be joyful or give guidance to how to live our lives, the creation of a story includes the experiences of the past and leads to better personal emotional elaboration (Hunt–Hunt 1977). McAdams (2011) explains that in each life narrative there are patterns that reflect on personal identity. He examined identity patterns through empirical data extracted from autobiographical narratives.

In present research design narrative approach was chosen because according to the main concept of scientific narrative psychological approach narratives have such structures and empirical properties that help us capture complex psychological processes and they are related to social identity (László 2005; László 2008). That suggests us that psychological conditions (i.e. emotions, mental states) related to personal and social identity also could be identified in personal narratives, and the aim of the study was to capture collective victimhood as part of individual and collective identity.

The tool used in this research is called “narrative categorical content analysis”, which is a computerized content analytic methodology developed to measure the presence of certain psychological processes (Forgas–Vincze–László 2013). It uses grammatical structures and vocabularies to map – for example – emotions, cognitions and spatio-temporal perspectives in the individual’s narrative – usually in the format of letters, diaries, books or interviews. This method underlined that psychological conditions can be caught by analyzing an individual’s narrative (László 2012).

Present research states that narrators reflect on identity categories showing up in their stories and emotional responses to certain social identity categories can be detected. NarrCat has proven suitable to examine psychological phenomena like trauma-elaboration (Pólya 2004; 2007) or prejudice in intergroup relations (Csertő–László 2011) as it is created to be an instrument for scientific narrative psychological analysis (Ehmann et al 2014).

Agency module consist of active (achieve, do, start, etc.) and passive (sleep, stay, born) verbs, furthermore words related to intention and compulsion. The level of agency in narratives reflects on the perceived effect of an individual has on their environment. It was used in the analysis of historical narratives to explore how individuals see the relations of the their own in-group in contrast to a relevant out-group (Ferenchalmý–Szalai–László 2010).

NarrCat consist of hypermodules as well, which are constructed of general modules (for example psychological perspective hypermodule consists of cognition and emotion modules) (László–Forgas–Vincze 2013). It is defined as an overlap of one’s own self-conception and another person’s imagination (Aron et al 1991; Batson 1994) which becomes the basis of group identity and national identity.

Narratives Reflecting National History

Vincze and Pólya (2007) suggest that the aim of the national narratives is to facilitate historical continuity on both individual and group level and the main function of these narratives is to help the group-members cope with perceived threats. Fülöp and László (2006) also confirm that Hungarian historical experiences are organized along negative

primary emotions. The origin of emotional representations about national history are fear, suffering, anger and pain (Halloran–Kashima 2004).

Numerous research on history textbooks, folk history stories, historical novels and newspaper texts can underline that Hungarian national identity is characterized by traumas, losses, negativity, victimhood and inability to unite (László–Fülöp 2011; László–Szalai–Ferenczhalmy 2010; Mészáros–Szabó 2017; Vincze–Tóth–László 2007). Mészáros and Szabó (2017) suggest that national victimization also has narrative signs: low agency and high rate of passivity. This goes in hand with depressive emotional state where collective victim role causes devaluation of other groups to keep the victim status and avoid responsibility taking.

Vincze and László (2007) suggest that the victimization of the society is materialized partly through Hungarian education: via history books and national commemorations. Mészáros et al (2017) indicate that – non narrative – psychological perspective-taking is more likely to emerge in victimized communities. Staub and Vollhardt (2008) suggest that this is the result of the phenomena we call “altruism born of suffering”, which means that victimized people tend to help other people (members and non-members of the group) in need rather than others. That means a stronger intention to take others’ perspective and a higher level of prosocial behavior mediated by the experienced victimization.

Research objectives and hypotheses

Present research examines the narratives of Hungarian people living in Hungary and compares them with Hungarian people who moved to the UK in the past few years. Until this time narrative markers of victimization have not been examined in context of individual level. The objective of present research is to explore the narrative markers of victimized identity: low agency, negative evaluation and psychological perspective in national narratives of Hungarian individuals. Hungarian adults living in the UK are deprived of this kind of cultural identity transfer and in a foreign environment and culture they are not constantly reminded on the losses the country has suffered by national commemorations from time to time.

In our research we assume that narrative markers of victimization, namely negative evaluation and psychological perspective-taking will decrease in the narratives of emigrants, while the level of agency will be higher. Although there are some evidence that people who tend to emigrate are essentially different than those who do not, Jokela (2014) examined personalities according to the BFQ dimensions, and the results showed that emigrants scored high on openness and extraversion but low on agreeableness. Frieze and Li (2010) affirms that these results underline that migrants can be characterized with novelty-seeking, motivation for results and power and less need for affiliation. Based on this we can also expect higher level of agency and self-directed behavior because of their openness and extraversion (Jokela 2014) and lower perspective-taking (thanks to lower agreeableness) (Frieze–Li 2010).

Secondly we hypothesize that – underlining our narrative investigation – the importance of victimization will be lower in the case of emigrants. Due to the fact that emigrant Hungarians live their everyday lives in a different, non-victimized society, the importance of past victimization decreases, as compared to people living in the home country.

It is beyond the scope of this paper to decide whether environment causes changes in the personality of emigrants or emigration is the result of the already existing differences in their personality – but both options suggest that emigrants construct their

narratives differently, thus narrative markers of victimization will be different in the two subsamples.

Methods

Participants

Informed consent was obtained from the participants and the study was conducted in compliance with the Ethical Committee's Guidelines. 63 individuals participated in the research, 44.6 % were Hungarian people living in Hungary, the rest (55.4%) were Hungarian people living in the UK (the respondents from the UK live there for 8.95 years in average, but min. 1 year). The mean age of the whole sample was 44.55 years: 49.65 in Hungary (SD=7.98) and 40.65 in the UK (SD=6.6). In the Hungarian sample the gender rate was balanced (42.3% male, 57.7% female), while in the UK sample the proportion of women was much higher (14.7% male, 85.3% female). Only 1.7% of the adult participants finished only elementary school, 20% had a VET school degree, 8.3 % had high school graduation, 50% of the participants had university degree and 10% had postgradual education.

Snowball sampling method was used. The participants were asked to participate via thematic groups of the largest social media site and they registered by filling out a form to participate in the interview.

All of the interviews were collected between July 2017 and June 2018.

Instruments and Procedure

Collective Victim Consciousness Scale (Mészáros 2017) was used to support the results of narrative analysis. Basic psychometrical data of the measured subscales can be viewed in Table 1.

Table 1. – Basic psychometric data

Questionnaire	Subscales	Cronbach's Alpha	Hungarian Mean	SD	Hungarian Emigrant Mean	SD
Collective Victim Consciousness Scale		0.733	14.6	6.10	12.0	6.07
No. of subscales measured: 3	Exclusive Victimhood	0.845	18.3	5.87	16.59	6.96
No. of Items: 14	Inclusive Victimhood	0.804	20.29	7.00	14.21	5.69
	Perceived Importance of Past Victimhood	0.724	14.6	6.10	12.0	6.07

Source: own editing

All Cronbach alphas were above 0.7 so the consistency of the scales is acceptable.

Semi-structured interviews (see Appendix I.) were conducted and typed. The full text corpus consists of 74 618 words. The average length of the interviews were 872.26 words (SD=922.28 words).

Narrative Analysis

NarrCat software was used for narrative categorical content analysis (László et al 2013). The following modules were used and analyzed in line with the objectives of the research: agency (ratio of active and passive verbs), negative evaluation, psychological perspective.

Results

In the table below descriptive statistics of the measured variables can be seen.

Table 2. – Descriptive statistics

Variable	Subgroup name	Hungarian Mean	SD	Hungarian Emigrant Mean	SD
Narrative variables					
	Agency	0.84	0.11	0.91	0.07
	Psychological perspective	21.89	11.43	21.14	10.4
	Negative evaluation	6.54	4.57	5.05	6.61
	Narrative victimization	0.49	1.6	-0.63	1.67

Source: own editing

Narrative variables represent relative frequencies (calculated by the number of words in each interview). According to the Shapiro-Wilk normality test our variables – agency, psychological perspective and negative evaluation – are not following normal distribution.

To test the difference between the narratives of emigrants and non-emigrants, we used Multivariate ANOVA. To test our hypotheses we created a variable named “narrative victimization” using narrative variables that we connected to victimization based on previous results (Ferenchalmy–László 2010; Szalai–László 2010; Csertő–László 2011; 2013): agency, psychological perspective and negative evaluation. Firstly these variables were standardized and then the absolute values were summed. MANOVA analysis showed that emigration had a significant effect on narrative construction $F(55.7727)=7.936, p<0.01$ (results of MANOVA analysis can be seen in Appendix 2). Afterwards we checked how emigration effects narrative variables.

According to our first hypothesis agency (ratio of active and passive verbs) is significantly higher in case of emigrants $F(2,86)=13.805, p<0.01$.

Narrative victimization variable is also significantly affected by emigrant status $F(2,86)=10.315, p<0.01$. In non-emigrant narratives more victimization was observable.

The result of narrative analysis underlined by the fact that emigration also had significant effect on the Collective Victim Consciousness Questionnaire, especially on the subscale of perceived importance of past victimization of the nation $F(1,57)=16.73$, $p<0.000$, where emigrants scored much lower.

Discussion

Victimization in Individual Narratives

Our research aimed to explore that emigration has an impact on the emergence and the importance of past victimization in the survey results and also in the narratives of the participants. Our study found that the individual narratives of emigrant participants can be described with lower level of victimization and higher level of agency. Accordingly, victimization and agency are differently related to the subsamples examined. Although several research (Vincze–László 2007) found that there are specific, narrative markers of victimization, these results were only identified in school books describing historical events. This study contributes to the understanding of how individual narratives represent the collective victim consciousness of the nation and shows the difference that emigration means in this context.

More specifically our research hypothesized that narrative markers of victimization will not likely to be found in the narratives of emigrants, while the level of agency will be higher.

The first question of present research was to explore if the narrative markers of victimized identity – low agency, evaluation and psychological perspective – can be also found in individual national narratives of Hungarian people. According to the results we managed to identify the narrative categories related to victimization (Fülöp–László 2006; Mészáros–Szabó 2017) and – in line with the hypothesis – it was found that emigrant narratives are less victimized and more agent.

Secondly we hypothesized that the importance of victimization will be lower in the case of emigrants. MANOVA analysis showed that there is a difference between emigrants and non-emigrants in the case of the perceived importance of past victimhood.

The higher agency of emigrants can refer to this difference (Szalai–László 2010) or the reason of emigration might have been a kind of agency to change on their lives (Frieze–Li 2010; Jokela 2008). Participants perceive the hosting society as active influencers of their everyday lives, and many of the participants referred to the acquisition of this attitude during the interview (Staub–Vollhardt 2008). Agency seems to be an important category, because it represents the counterpoint of victimized identity. Since victimization is significantly less typical in emigrants' narratives it seems that they refuse to define themselves by historical losses and injustices. The lower importance of past victimhood certifies that victimization is not anymore in the center of their identity (Olick–Robbins 1998). Emigrants are less likely to be exposed to national commemorations and other national cultural transmission contexts and situations, accordingly they are not socialized to victimization (Adwan 2001; Goodman–Mizrachi 2008; Lomsky–Feder 2004; Khalili 2008; MacDonald 2003; Tóth–Vincze–László 2006) or even political speeches (MacDonald 2003).

We verified the narrative markers of victimization on individual level supplemented by survey data in the context of an international study carried out with two non-homogenous groups. Our results confirm previous research on this topic (László–Vincze 2007) that showed that victimization have narrative markers on group-level identity. We can see the convergence on results of narrative analysis of history

books and individual history representations that suggest that our results can be interpreted in general terms, not only on the basis of a specific sample.

Our results underline that victimization is inseparable from the perception of Hungarian cultural identity (Mészáros et al 2017). It seems that victimized identity is an identity category, which Hungarians who consider their national identity important can rely on (László-Fülöp 2011). It is important to note that group-level victimization can be observed in individual narratives, and more importantly that there are individual differences in the way people see intergroup situations or national history. Exploring these patterns can help reducing the negative effects of victimization on individual well-being and in-group identification.

Limitations

It can be presumed that only those people volunteered who consider their Hungarian identity important and who care about belonging to other Hungarians through their memberships of online social media groups.

Conclusion

Our research has proven that victimization has some narrative markers that can be identified in narratives related to individual path and national history. We concluded that narratives of emigrants are created differently as compared to non-emigrants and these narratives can be characterized by lower level of agency and higher level of victimhood. We can summarize that emigration has significant effects on the narrative construction of emigrants.

References

- Adwan, S. (2001): Schoolbooks in the Making: From Conflict to Peace; A Critical Analysis of the New Palestinian Textbooks for Grades One and Six. *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics, and Culture*, 8(2), 57.
- Aron, A., Aron, E. N., Tudor, M., & Nelson, G. (1991): Close relationships as including other in the self. *Journal of personality and social psychology*, 60(2), pp. 241-253. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.60.2.241>
- Bar-Tal, D., Chernyak-Hai, L., Schori, N., & Gundar, A. (2009): A sense of self-perceived collective victimhood in intractable conflicts. *International Review of the Red Cross*, 91(874), pp. 229-258. <http://dx.doi.org/10.1017/S1816383109990221>
- Batson, C. D. (1994): Why act for the public good? Four answers. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20(5), pp. 603-610. <http://dx.doi.org/10.1177/0146167294205016>
- Bilewicz, M., Winiewski, M., Kofta, M., & Wójcik, A. (2013): Harmful Ideas, The Structure and Consequences of Anti-Semitic Beliefs in Poland. *Political Psychology*, 34(6), pp. 821-839. <http://dx.doi.org/10.1111/pops.12024>
- Brown, R. (2000): Social identity theory: Past achievements, current problems and future challenges. *European journal of social psychology*, 30(6), pp. 745-778. [http://dx.doi.org/10.1002/1099-0992\(200011/12\)30:6%3C745::AID-EJSP24%3E3.0.CO;2-0](http://dx.doi.org/10.1002/1099-0992(200011/12)30:6%3C745::AID-EJSP24%3E3.0.CO;2-0)

Csertő I., & László J. (2011): A Csoportközi értékelés mint a csoporttrauma érzelmi feldolgozásának indikátora a nemzeti történelem elbeszéléseiben. In: Tanács A., Vincze V. (szerk.). *VIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia: MSZNY 2011*, pp. 212-222.

Ehmann B., Csertő I., Ferenczhalmy R., Fülöp É., Hargitai R., Kóvágó P., ... & László J. (2014): Narratív kategoriális tartalomelemzés: a NARRCAT.

Frieze, I. H., & Li, M. Y. (2010): Mobility and personality. In: S. C. Carr (Ed.), *The psychology of global mobility*, Springer Science + Business Media. pp. 87-103. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-6208-9_5

Ferenczhalmy R., Szalai K., & László J. (2011): Az ágencia szerepe történelmi szövegekben a nemzeti identitás szempontjából. *Pszichológia*, 31(1), pp. 35-46. <http://dx.doi.org/10.1556/Pszicho.31.2011.1.4>

Fülöp, É., & László, J. (2006): Az elbeszélések érzelmi aspektusának vizsgálata tartalomelemző program segítségével. *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia, Szeged*, pp. 296-304

Goodman, Y. C., & Mizrachi, N. (2008): "The Holocaust does not belong to European Jews alone": The differential use of memory techniques in Israeli high schools. *American Ethnologist*, 35(1), pp. 95-114. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1548-1425.2008.00008.x>

Halloran, M. J., & Kashima, E. S. (2004): Social identity and worldview validation: The effects of ingroup identity primes and mortality salience on value endorsement. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(7), pp. 915-925. <http://dx.doi.org/10.1177/0146167204264080>

Hammack, P. L. (2011): Narrative and the politics of meaning. *Narrative Inquiry*, 21(2), pp. 311-318. <http://dx.doi.org/10.1075/ni.21.2.09ham>

Jokela, M. (2014): Personality and the realization of migration desires. In: P. J. Rentfrow (Ed.), *Geographical psychology: Exploring the interaction of environment and behavior*. American Psychological Association. pp. 71-87. <https://doi.org/10.1037/14272-005>

Khalili, L. (2008): Commemorating battles and massacres in the Palestinian refugee camps of Lebanon. *American Behavioral Scientist*, 51(11), pp. 1562-1574. <http://dx.doi.org/10.1177/0002764208316357>

László J. (2003): History, identity and narratives. In: *Theories and controversies in societal psychology*, Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, pp. 180-192.

László J. (2005): *A történetek tudománya - Bevezetés a narratív pszichológiába*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

László J. (2008): Narratív pszichológia. *Pszichológia*, 28(4), pp. 301-317. <http://dx.doi.org/10.1556/Pszicho.28.2008.4.1>

László J. (2012): *Történelem történetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

László J., Csertő I., Fülöp É., Ferenczhalmy R., Hargitai R., Lendvai P., ... & Ehmann B. (2013): Narrative language as an expression of individual and group identity: The narrative categorical content analysis. *Sage Open*, 3(2), doi:2158244013492084. <http://dx.doi.org/10.1177/2158244013492084>

László J., Forgas J. P., & Vincze O. (2013): The Role of Narrative Perspective in the Elaboration of Individual and Historical Traumas. In: *Social Cognition and Communication*. New York: Psychology Press, pp. 243-258

László J., Fülöp É. (2011): Nemzeti identitás és kollektív áldozati szerep. *Pszichológia*, 31(3), pp. 295-315. <http://dx.doi.org/10.1556/Pszicho.31.2011.3.6>

MacDonald, D. B. (2003): Daring to compare: the debate about a Maori "holocaust" in New Zealand". *Journal of Genocide Research*, 5(3), pp. 383-403. <http://dx.doi.org/10.1080/1462352032000154624>

Mészáros N. Z., Vámos E., & Szabó Z. P. (2017): Sérülékeny identitás a kollektív áldozati tudat pszichológiai hatásai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 72(3), pp. 345-379. <http://dx.doi.org/10.1556/0016.2017.003>

Olick, J. K., & Robbins, J. (1998): Social memory studies: From "collective memory" to the historical sociology of mnemonic practices. *Annual Review of sociology*, 24(1), pp. 105-140. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.105>

Pólya T. (2004): A narratív perspektíva hatása az elbeszélő személy észlelésére. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 59(3), pp. 377-395. <http://dx.doi.org/10.1556/mpszle.59.2004.3.6>

Pólya T. (2007): *Identitás az elbeszélésben*. Budapest: Új Mandátum Kiadó

Population of the UK by country of birth and nationality: 2017. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/ukpopulationbycountryofbirthandnationality/2017>
Downloaded: 02-04-2022

Staub, E., & Vollhardt, J. (2008): Altruism born of suffering: The roots of caring and helping after victimization and other trauma. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78(3), pp. 267-280. <http://dx.doi.org/10.1037/a0014223>

Tóth J., Vincze O., & László J. (2006): Történelmi elbeszélés és nemzeti identitás. Az Osztrák-Magyar Monarchia reprezentációja osztrák és magyar történelemkönyvekben. *Educatio*, 15(1), pp. 174-182.

Vincze O., Tóth J., & László J. (2007): Representations of the Austro-Hungarian monarchy in the history books of the two nations. *Empirical Text and Culture Research*, 3, pp. 62-71.

Vollhardt, J. R. (2012): Collective victimization. In: *Oxford Handbook of Intergroup Conflict*, Oxford: Oxford University Press, pp.136-157.

A KOLLEKTÍV ÁLDOZATI TUDAT NARRATÍV MARKEREINEK PSZICHOLÓGIAI TARTALOMELEMZÉSE A MAGYAR NEMZETI NARRATÍVÁKBAN, EMIGRÁNS ÉS NEM EMIGRÁNS CSOPORTOK KÖRÉBEN

KENGYEL JUDITH GABRIELLA, PÓLYA TIBOR

Jelen kutatás célja az áldozattá válás narratív markereinek azonosítása az Egyesült Királyságban élő emigráns magyarok és a Magyarországon élő magyarok elbeszéléseiben. 121 interjút gyűjtöttünk össze és elemeztünk automatikus tartalomelemző szoftverrel (NarrCat). Mintánkban 54 Magyarországon élő és 67 emigráns magyar vizsgálati személy vett részt (átlagéletkor: 45,65 év, 71,5% nő). Kutatásunk bebizonyította, hogy az áldozattá válás narratív markerei (alacsony ágencia és pszichológiai perspektíva-felvétel, és több negatív értékelés) közötti különbségek kimutathatóak a két csoport között, melyek az egyéni életúttal és a nemzeti történelemmel kapcsolatos narratívákban azonosíthatók. A MANOVA-elemzés kimutatta, hogy a Magyarországon élők narratíváiban több, kollektív áldozati tudathoz kapcsolódó narratív marker található, míg a kivándorolt magyarok narratíváiban több ágencia figyelhető meg. A narratív elemzés eredményét alátámasztotta, hogy a két csoport között a múltbeli viktimizáció észlelt fontosságában is különbség van. Következtetésünk arra utal, hogy különbségek figyelhetők meg a narratívák felépítésében és következésképpen az emigráns és nem emigráns csoportok észlelt kollektív áldozati tudatának értelmezésében.

Kulcsszavak: narratív pszichológia, kollektív áldozati tudat, emigráció, ágencia

APPENDIX A

Demographic data

Sex

Age

Education

Interview questions

- I. Please, indicate a positive story from your life when it was a good feeling to be Hungarian.
- II. Please, indicate a negative story from your life when it was a particularly bad feeling to be Hungarian.
- III. Please, indicate a story about the most positive event of Hungarian history that had the most positive effect on the nation's members and history.
- IV. Please, indicate a story about the most negative event of Hungarian history that had the most negative effect on the nation's members and history.
- V. Tell me the things Hungarians are famous of. Can you tell a story about how do other nations see Hungarians?
- VI. And what are Hungarians really like?
- VII. Tell me a story about your family and you heard it from your ancestors. Please choose a story which has a deeper meaning for you and defines what kind of person you had become.

APPENDIX B

Results of multivariate anova:

Multivariate Tests^a

Effect		Value	F	Hypothesis df	Error df	Sig.
Intercept	Pillai's Trace	,004	,167 ^b	2,000	86,000	,846
	Wilks' Lambda	,996	,167 ^b	2,000	86,000	,846
	Hotelling's Trace	,004	,167 ^b	2,000	86,000	,846
	Roy's Largest Root	,004	,167 ^b	2,000	86,000	,846
emigration	Pillai's Trace	,156	7,936 ^b	2,000	86,000	,001
	Wilks' Lambda	,844	7,936 ^b	2,000	86,000	,001
	Hotelling's Trace	,185	7,936 ^b	2,000	86,000	,001
	Roy's Largest Root	,185	7,936 ^b	2,000	86,000	,001

a. Design: Intercept + emigration

b. Exact statistic

Tests of Between-Subjects Effects

Source	Dependent Variable	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	victimization	27,478 ^a	1	27,478	10,315	,002
	Zscore(agency)	12,154 ^b	1	12,154	13,805	,000
Intercept	victimization	,409	1	,409	,154	,696
	Zscore(agency)	,287	1	,287	,326	,570
emigration	victimization	27,478	1	27,478	10,315	,002
	Zscore(agency)	12,154	1	12,154	13,805	,000
Error	victimization	231,752	87	2,664		
	Zscore(agency)	76,595	87	,880		
Total	victimization	259,291	89			
	Zscore(agency)	88,752	89			
Corrected Total	victimization	259,230	88			
	Zscore(agency)	88,749	88			

a. R Squared = ,106 (Adjusted R Squared = ,096)

b. R Squared = ,137 (Adjusted R Squared = ,127)

A MAGYAR KORMÁNYTISZTVISELŐI KAR HIVATÁSETIKAI KÓDEXÉNEK ELJÁRÁSJOGI SZABÁLYAI A BEJELENTŐ TISZTESSÉGES ETIKAI ELJÁRÁSHOZ VALÓ JOGÁNAK REMÉNYE TÜKRÉBEN

VARGA NORBERT¹

Absztrakt

Jelen tanulmányomban a Magyar Kormánytisztviselői Kar Hivatásetikai Kódexének hatályos szabályozását vizsgálom, különös tekintettel annak eljárásjogi szabályanyagára. A Kódex első részét kitevő szabályanyag olyan etikai alapelveket fogalmaz meg, amelyek a magyar kormánytisztviselői állomány részére kötelező magatartási szabályok formájában jelennek meg. Más megközelítésből, némi leegyszerűsítéssel kijelenthető, hogy a lefektetett hivatásetikai alapelvek szándékos vagy gondatlan megsértése etikai vétséget alapoz meg. Tekintettel a közszolgálati etika anyagi jogi szabályainak kógens jellegére és a szürke zóna hiányára, az etikai eljárást olyan szabálytalansági eljárásnak² tekinthetjük, melynek az a célja, hogy a nyilvánosság kizárásával lefolytatott eljárás során az etikai tanács által megállapított tényállást a Kódexre vonatkoztatva, jogerős döntés születessen abban a kérdésben, hogy az eljárás alá vont vagy más személy követette-e el etikai vétséget, és amennyiben igen, úgy őt az etikai tanács figyelmeztetésben vagy megrovásban részesítse. Nem célom annak vizsgálata, hogy helyénvaló-e az, hogy a Kódex mind az anyagi, mind az eljárásjogi szabályokat magában foglalja, mert az ilyen egységes szerkezet más hivatásrendek etikai kódexei esetében is elfogadott kodifikációs megoldás³ volt, és a Kódex más hivatásrendek etikai kódexeivel történő összehasonlítására sem vállalkozom, ahogyan a jogtörténeti ismertetést is mellőzöm. Mindazonáltal a közszolgálatban eltöltött több mint másfél évtizedes pályafutásom és egy etikai eljárásban bejelentőként történő részvételem megalapozza a személyes érintettségemet, melynek következtében jelen közleményemmel fel kívánom hívni a szakma figyelmét arra, hogy a „becsületbírói” szerepkört betöltő etikai tanácsok a Kódex alapján olyan etikai eljárások lefolytatásához vannak kötve, melyek eljárási szabályai során a bejelentő (és adott esetben az eljárás alá vont személy) tisztességes eljáráshoz fűződő jogai komolyan sérülhetnek, még a legnagyobb jóindulattal és méltányossággal lefolytatott egyedi eljárások esetén is. Következésképpen támpontot kívánok adni a közszolgálati etikával bármilyen formában kapcsolatba kerülő személyek és szervezetek számára ahhoz, hogy igény esetén tudományos érvek mentén megfogalmazhassák a Kódex reformjának szempontjait, összhangba hozva azt a 21. század társadalmi elvárásaival, nem beárva az aktuálpolitikai követelmények esetleges

¹ PhD hallgató a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában, Témavezetője: Prof. Dr. Tóth Mihály egyetemi tanár, Bűnügyi Tudományok Intézete. Tudományos területe a büntetőjog, ezen belül a gazdasági bűncselekmények. Szakmai érdeklődése a munkajog aktuális problémáira is. drvarganorbert@icloud.com

² A szabálytalansági eljárás képében megjelenő etikai eljárás szabályanyaga némi rokonságot mutat a büntetőeljárás és a szabálysértési eljárás jellegével, míg a közszolgálati etika anyagi joga ezzel ellenben jellegét tekintve a munkajoghoz (közszolgálati joghoz) hasonul.

³ E helyen emelném ki a Magyar Rendvédelmi Kar etikai kódexét, mely a címében: “Rendvédelmi Hivatásetikai Kódex és Etikai Eljárási Szabályzat”

változásait. Az etikai szabályok örökérvényűek, az etikai eljárásnak azonban szabályozási szinten és a gyakorlati megvalósítás szintjén is biztosítani kell azt, hogy a bejelentők jogsértés esetén bátran felléphessenek e fórumon a jogsértést megvalósító személyekkel szemben, mert a munkajog által kínált lehetőségek, mint azt egy példa kapcsán tanulmányomban kifejttem, nem minden esetben alkalmazhatók közvetlen módon.

Kulcsszavak: kormánytisztviselő, Magyar Kormánytisztviselői Kar, Hivatásetikai Kódex, etikai eljárás, munkajog, etikai vétség,

Bevezető gondolatok

Amennyiben végigpásztázzuk a szemünkkel a Magyar Kormánytisztviselői Kar Hivatásetikai Kódexét (a továbbiakban: Kódex), illetve a Magyar Rendvédelmi Kar Rendvédelmi Hivatásetikai Kódex és Etikai Eljárási Szabályzatát, úgy azonnal kitűnik számunkra az, hogy a jogalkotó érdeke e szabálykönyvek megalkotásával elsősorban a szervezeti integritás minél teljesebb biztosítása, a zsarolhatatlanság nemzetbiztonsági követelményének kihangsúlyozása, valamint mindezekhez kötődően a korrupció kockázatának a minimálisra csökkentése lehetett. Mindez következik abból, hogy a Kódex III. részében taxatívra kifejtett hivatásetikai részletszabályok, melyek megszegése (akárcsak az alapelvek megszegése) etikai vétség, öt oldalon keresztül kifejezetten ilyen problémákat tartalmaznak. Kifejezetten terjedelmes a „nem fogadunk el ajándékokat” és a „felelősen használjuk fel a hivatali és közforrásokat” részletszabályok kifejtése, holott minden bizonnyal ezen szabályok legalább duplikáltan léteznek a kormánytisztviselő vonatkozásában, elegendő csak az öt foglalkoztató szerv protokolláris, gazdálkodási, illetve különféle biztonsági szabályzataira gondolni. Elfogadva a fentieket, belátható, hogy a munkahelyen a munkavégzéshez kötődő magatartási szabályok némiképpen háttérbe szorulnak, holott ma már - a digitalizáció korszakában - a munkatársakkal, vezetőikkel folytatott kommunikáció fóruma, stílusa, azok íratlan szabályai teljesen megváltoztak, melyet a Covid-19 koronavírus világjárvány következtében – a korábban csak a versenyszférában és a magisztrátusi közszférában⁴ – alkalmazott „home office munkavégzés” tovább bonyolított. Felmerül számos kérdés a fenti gondolatmenet kapcsán: Mit jelent az etika a közszférában, miben foglalható össze annak esszenciája? Indokolt-e etikai kódexekben a munkavégzéshez és a vállalati / szervezeti kultúrához köthető soft-law szabályokat az – amúgy még a büntetőjog szintjén is teljes mértékben leszabályozott – antikorrupciós jellegű szabálypontokhoz képest pro futuro alulpriorálni? Biztosít-e elvi szinten jogvédelmet a bejelentőnek a szabályszerűen lefolytatott etikai eljárás a jelen formájában a közszférában? Érvényesül-e a fegyveregyenlőség elve? Etikai problémákat észlelhet egy állami szerv valamely alkalmazottjának, rosszabb esetben valamilyen szintű vezetőjének a tevékenységével, mulasztásával kapcsolatosan egy állampolgár, aki ezzel a személlyel / szervezettel (akár) közvetlenül kapcsolatba került. Megteheti a bejelentését, ha nyilvánvalóan nem alaptalan, akkor ki lesz vizsgálva, jó eséllyel azonban hivatalos forrásból nem fog tudni az eljárás lezárásának módjáról. Ennek oka az, hogy a Kódex V/18.4. pontja értelmében: „Az eljáró tanács a bejelentőt az eljárás határozattal történő lezárásának tényéről tájékoztatja”. Ebből a kijelentő mondatból kategorikusan következik az, hogy a lezárás tényéről a bejelentő tájékoztatást kell, hogy kapjon, de ebből az is következik, hogy az

⁴ Az általam alkalmazott kifejezés a bírói és az ügyészi karra vonatkozik, melyek egyes országokban (pl. Franciaország) a magisztrátusi (szabad fordításban: főtisztviselői) réteget alkotják.

eljárás etikai tanácsot semmilyen szabálypont a contrario nem kötelezi arra, hogy legalább az etikai eljárás lezárásának a módjáról tájékoztassa a bejelentőt. Amennyiben az etikai eljárás megindítását kiváltó bejelentést egyfajta – nem jogi értelemben vett – közérdekű bejelentésként fogjuk fel, úgy – ha a bejelentőnek az eljárás alá vont személy elmarasztalásához nem fűződik kifejezett jogi érdeke – nem tekinthetjük az eljárás tisztességes voltát sértőnek a fenti szabályozás meglétét. Ugyanakkor mindez felvet egy további kérdést: Mi a helyzet akkor, ha az etikai eljárás tárgya in concreto a munkatársak, vezetők egymás közötti, avagy egy vagy több munkatárs és egy vagy több vezető viszonylatában felmerült etikai vétség kivizsgálása? Tekintható-e szintisztán magánérdeknek az, ha a bejelentő ilyen relációban megvalósult, etikai vétség megalapozott gyanúját felvető eset kapcsán kezdeményez etikai eljárást? Helyes-e az, hogy az ilyen személyes sérelmekben megnyilvánuló etikai ügyek kapcsán a bejelentő ne tudja meg az ügyet jogerősen lezáró határozat tartalmát? Támogatható-e, hogy ilyen esetben még a döntés érdemi (rendelkező) részéről se tudjon a bejelentő? Nem hagyható figyelmen kívül, hogy minden egyes etikai eljárás esetében az eljáró etikai tanács mérlegelési körébe tartozik annak eldöntése, hogy hivatalból kezdeményez-e más (etikai, fegyelmi, szabálysértési, büntető, stb.) eljárást – az akár kérelemre megindított ügy feldolgozása kapcsán – az etikai tanács, illetve, hogy a bejelentő esetleges elállása következtében a már megindított eljárást hivatalból folytatja-e. A fenti kérdések álláspontom szerint jelenleg megoldásra várnak, és mint minden esetben, úgy itt is több szabályozási megoldás választható fel. A részletes ismertetésnél a megoldás helyett arra teszek szerény kísérletet, hogy beazonosítsam a legégetőbb problémákat, hiányosságokat, és felvázoljam azokat a támpontokat, amelyek kijelölhetik a megoldás kialakítása során a járható ösvényeket.

Gondolatok a hivatás-etika tudományos megalapozottságáról

Léteznek általános érvényű etikai szabályok, melyek minden emberre egyaránt kötelező érvényű normák, noha azok a jog szintjén csak akkor kényszeríthetők ki, ha azok tartalmilag valamely érvényes, hatályos és alkalmazható jogszabályban kifejezetten megtalálhatók, és léteznek olyan szaketikai szabályrendszerek, melyek jellegüknél fogva a fentieknél konkrétabb tartalommal bírnak és az emberek valamely csoportképző ismérv által lehatárolt közösségének a tagjaira vonatkoznak. Ide sorolható a hivatás-etika⁵ is, amely kapcsán Birher Nándor kánonjogász professzor 2011-ben, még a jelenleg hatályos Mt. és Kttv.⁶ hatályba lépése előtti időszakból származó, Homicskó Árpád Olivér munkajogász professzorral közösen jegyzett tudományos szakkikében levont gyakorlati következtetései során a következő gondolatokat fogalmazta meg: a munka olyan értékteremtő tevékenység, mely az ember kibontakozásának az egyik helye, melyben a munkáltató és a munkavállaló csak együtt képes a munka ügyét szolgálni. Kifejtette, hogy „a hivatás-etikai alapelvek olyan etikai előírásokat foglalnak magukba, amelyeket a foglalkoztatásra irányuló jogviszonyokban dolgozóknak mindennapi munkatevékenységük során alkalmazniuk kell a gyakorlatban”.⁷Az első

⁵ A tanulmány szempontjából releváns „közszolgálati hivatás-etika” a Nemzeti Közszolgálati Egyetem hivatalos honlapján található, ezért az autentikusnak tekinthető Közszolgálati Online Lexikon meghatározása szerint: „a közszolgálati pálya területén uralkodó erkölcsi-magatartási szabályokat jelöli ki”.

⁶ Mt. - 2012. évi I. törvény a Munka Törvénykönyvéről, hatályba lépett 2012. július 1-jén.

Kttv. - 2011. évi CXCV. törvény a közszolgálati tisztviselőkről, hatályba lépett 2012. március 1-jén.

⁷ Birher Nándor – Homicskó Árpád Olivér: A munka becsületétől a médiumon keresztül zajló cserefolyamaton át a hivatás-erkölcsi kódexig: A munka jelenségének jogelméleti megközelítése a történelemben. In Jogelméleti Szemle, (2011) 12(4), 24. o.

ránézésre túlságosan rabulisztikusnak tűnő „foglalkoztatásra irányuló jogviszonyokban dolgozók” szövegrész stílusában szövegidegen kitétel egy a fentihez hasonló, bármely általános definíciót bevezető mondat megfogalmazásában. Jelen esetben azonban mindenképpen megalapozottnak tekinthető azon egyszerű oknál fogva, hogy a hatályos magyar munkajog rendszerében számos foglalkoztatási rezsim működik párhuzamosan egymás mellett, melyekből indokolatlan lenne akár a közszolgálati jogviszonyt, akár a munkaviszonyt példaként kiemelni. Az már más kérdés, hogy minden foglalkozást a hivatás szintjére emelhetünk-e, nem túlságos eufemisztikus-e a hivatás-etika és annak kapcsán a hivatás-etikai alapelvek szóhasználat létjogosultsága, de afelől nem lehet kétségünk, hogy a hivatás-etika „alkalmazott erkölcsstan”, ahogy a fenti forrás azt leszögezi. Erre vonatkozóan fenti tanulmányában Birher a Metapédia definíciójára hivatkozik, nevezetesen, hogy a hivatás-etika “azoknak az erkölcsi elveknek a foglalatja, amelyeket a különböző életpályákon működő egyének hivatásuk teljesítése közben követni tartoznak”.⁸ Sőréné Batka Eszter a saját hivatásrendjének etikájáról férjével, Sőre Zoltánnal írt közös tanulmányában az etikus végrehajtásról, illetve ahhoz kötődően a végrehajtói etikai szabályzatról megfogalmazott gondolatainak felvezetésében már-már provokatív módon konstatálja azt a társadalmi vélekedést, hogy „az etikus végrehajtás és az etikus végrehajtó az emberek – nem kizárólag a magyar állampolgárokat értve ezalatt – többségének tudatában nagy valószínűséggel elképzelhetetlen vagy nem összeegyeztethető fogalmak”.⁹ Mégis arra a következtetésre jut a szerző, hogy léteznek etikus végrehajtások, léteznek etikus végrehajtók. A végrehajtói kar elnökének és társainak sajtóból ismert büntetőügye fenti konzekvencia jelentőségének hangsúlyozását különösen aktuálissá teszi. Nem is lehet más megállapításra jutni, mert noha a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény hatályba lépésétől számítva 12 évnek kellett eltelnie – amint azt Sőréné is aláhúzza konferenciakötet-cikkében – 2016-ban mégis megalkották a Magyar Bírósági Végrehajtói Kar Etikai Szabályzatát. A végrehajtói etikai kódex létevel az a kiindulási pont, hogy a bírósági végrehajtó (ideértve a végrehajtó-jelöltet is) etikusan jár el, ez a kötelezettsége, mert a rá vonatkozó etikai normák megszegése a szabályzat 2. § (2) bekezdése értelmében egyenesen fegyelmi vétséget képez, értelemszerűen ez fegyelmi eljárást vonhat maga után.¹⁰ E helyen kívánok még rámutatni arra, amit Gerencsér Balázs Szabolcs közigazgatási jogász egy 2012-ben megjelent tanulmányában a közszolgálati etika alkotmányos alapjaival összefüggésben megfogalmazott. Leszögezte egyfelől, hogy „egy alkotmány mindenekelőtt értékeket tartalmaz”, majd Ádám Antalra hivatkozva kiemelte az európai államok alkotmányaira vonatkoztatva azon megállapítását, hogy azokból mind levezethetők „olyan erkölcsi elvek és követelmények”, amelyek többek között a római jogban, a természetjogban és a emberi és polgári jogok dokumentumaiban gyökereznek.¹¹ Mindezen példákat kiragadva aggálytalanul megállapíthatjuk, hogy a hivatás-etikai kódexeknek igenis van tudományos

⁸ Id. Birher - Homicskó, ugyanott.

⁹ Sőréné Batka Eszter – Sőre Zoltán: Etikusi végrehajtás. In XX. Jogász Doktoranduszok Konferenciája, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2021, 92. o.

¹⁰ Sajátos szabályozás az idézett 2. § (2) bekezdése abból a szempontból, hogy az egyes etikai szabályok megszegését egyenesen fegyelmi vétségnek minősíti. A kormánytisztviselők és a rendvédelmi szervek hivatásos állományú tagjai esetében – a végrehajtói hivatásrend tagjaival ellentétben – az etikai és a fegyelmi vétség, valamint hozzájuk kötődően az etikai és a fegyelmi eljárás anyagi és eljárásjogi jellegéből adódóan is elkülönül egymástól.

¹¹ Gerencsér Balázs Szabolcs: A közszolgálati etika új kihívásai. In A jó kormányzásról, Elmélet és kihívások, (szerk.: Szigeti Szabolcs - Frivaldszky János), JTMR Faludi Ferenc Akadémia Jezsuita Európa Iroda - OCIFE Magyarország, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012, 303-304. o.

létjogosultságuk. E szabályzatok kereteit az adott foglalkozás tagjait (akár kötelező tagság alapján is) tömörítő köztestület létezése, szervezete és működési rendje adja meg, még ha egyes esetekben az etikai szabályzatok háttérét törvényi szabályozás és azon túlmenően a szakma felügyeletét ellátó miniszter jóváhagyása (pl.: kormánytisztviselők, bírósági végrehajtók) biztosítja. Tekintettel arra, hogy a fentiek szerint igazolható a hivatásetikai kódexek tudományos megalapozottsága, azt feltételezhetjük, hogy azoknak tartalmukban is a tudomány aktuális állapotával összhangban állónak kell lenniük. Természetesen egy-egy kódexmódosítás esetén elképzelhető az is, hogy a módosítással érintett régi és az annak helyébe lépett új szövegrészek egymásra vetített kontextusából jól beazonosíthatóak lesznek azon politikai motivációk, amelyek előzőleg kiváltották a kodifikációs impulzust, illetve azon kormányzati koncepciók, amelyek részeként a szabályozás bekövetkezett. Mindazonáltal határozottan úgy vélem, hogy szerencsés, ha elsődlegesen vagy optimális esetben tisztán közigazgatás-szakmai szempontok mentén történik a közszférát érintő hivatásetikai kódexek karbantartása.

A közszoigálati etikai eljárás sajátos eljárási szabályai

A Kódex V. Fejezete tartalmazza az etikai eljárás szabályait, mely terjedelmét tekintve a Kódex mintegy felét kiteszi. Az V/1. pont definiálja az etikai vétség fogalmát, mely szerint „etikai vétség a kormánytisztviselők hivatásetikai alapelveket vagy hivatásetikai részletszabályokat megszegő azon cselekménye, amely a Kit. etikai szabályaival, a Kódex, valamint az Alapszabály rendelkezéseivel ellentétes”. Sajátos megoldás, hogy a szankcionálható etikai jogsértő cselekmény, az „etikai vétség” rendszertani helye már itt, az eljárási részben található, a fogalmi meghatározás mintegy biztosítja az átmenetet az anyagi jogi és az eljárásjogi kódexrész között, noha ilyen részekre tagolás explicite nem történt meg mindaddig. Visszahivatkozás történt a Kit.-re, amely a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény (a továbbiakban: Kit.), merev hivatkozást azonban nem találunk. Ennek ellenére egyértelműen kitűnik a Kit.-ből, hogy a releváns fejezetek e körben a következők: X. Fejezet: „Általános magatartási követelmények és alapelvek”, XII. Fejezet: „A Magyar Kormánytisztviselői Kar”. Előbbi tételesen tartalmazza azokat a „törvényerőjű” etikai szabályokat, amelyek a Kódexben nevesített etikai alapelvek mellett az etikai vétség megítélése során figyelembe vehetők: a jóhiszeműség és a tisztesség elve (63. §), a joggal való visszaélés tilalma (64. §), a szakszerűség elve (65. §), a hatékonyság elve (66. §), a személyiségi jogok védelme (67. §). Az Alapszabályra történő hivatkozás jelenleg indokolatlan, mert abban csupán a Magyar Kormánytisztviselői Kar szervezeti és működési tartalommal bíró rendelkezései találhatóak, ideértve a választási szabályokat is, de azokban nincsen olyan etikai jellemzővel bíró normatív rendelkezés, melynek megszegése etikai vétséget eredményezhetne. Megjegyzendő, hogy a státútum jellegű dokumentumok más szervezetre nézve sem tartalmaznak erkölcsi, etikai szabályokat. Az V/1.3. pont általánosan mondja ki az etikai felelősség vétkességen alapuló szintjeit, mely a kormánytisztviselő szándékos vagy gondatlan magatartását (mely álláspontom szerint általános értelemben tevésben és mulasztásban is megnyilvánulhat) feltételezi. Ezzel kapcsolatosan érdemes lenne pro futuro megvizsgálni, hogy vannak-e olyan etikai alapelvek, illetve részletszabályok, melyek megsértése csak szándékosan valósítható meg, mert amennyiben beazonosíthatók ilyenek, úgy a fenti kódexpont differenciálásra szorul. Ez esetben a vétkesség fokánál a Btk.-hoz hasonlóan¹² a szándékosságból kellene

¹² A Btk. 4. § (1) bekezdése az alábbiak szerint adja meg a jogi értelemben vett bűncselekmény hatályos definícióját: „Bűncselekmény az a szándékosan vagy – ha e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli

kiindulni, és ehhez képest a gondatlan elkövetést – „és ahol a Kódex a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli, a gondatlanságból” szövegrész alkalmazásával – lenne indokolt átfogalmazni. A koherencia, ha annak megteremtése célként tételeződné, így lenne realizálható. A jelenlegi szabályozás is lehetővé tenné, hogy a szándékosság és gondatlanság, mint az etikai vétségben realizálódó bűnösség foka, az etikai büntetést kiszabó határozatban kifejezetten értékelést nyerjen, noha a bölcs etikai tanácsok a mérlegelés során „az eset összes körülményei” között értékelni tudják a szándékosságot és a gondatlanságot (erre még a két büntetési nem - figyelmeztetés, megrovás - megfelelő alkalmazásának lehetősége is alkalmat ad).

Miért is kellene azt biztosítani, hogy az etikai eljárásokat a lehető legtisztességesebb módon folytassák le az eljáró etikai tanácsok, túl azon, hogy a józan ész ezt diktálja? E kérdésre a választ a Kódex egyértelműen megadja, az V/2.1. pont közvetlen egzakt deklarációt tartalmaz erre nézve: „Az etikai eljárásokat jogszerűen és tisztességesen, a hatékonyságra, a jóhízeműségekre és a bizalmi elvre figyelemmel kell lefolytatni.” Az V/2.2. pont rendelkezése a jogászok számára azonnal világossá teszi, hogy itt a büntetőjogban érvényes évezredes alapelv került beépítésre: „V/2.2. Az etikai eljárásban érvényesíteni kell az ártatlanság vélelmét, és védeni kell minden kormánytisztviselő jó hírnévhez fűződő jogát.” Az ártatlanság vélelmének Kódexbe történő inkorporálása egyértelműen visszaigazolja a korábban tett megállapításomat, nevezetesen, hogy az etikai eljárás jellegét tekintve szabálytalansági eljárás. Summa summarum: a közszolgálati etikai eljárásokkal szemben támasztott tisztesség elvének érvényre juttatása magából a Kódex fent idézett normatív rendelkezéséből következik. Álláspontom szerint ennek megvalósításához legalább két alapfeltétel teljesülése szükséges: lássuk be, ha az etikai eljárás lefolytatásának részletszabályai lehetővé sem teszik a tisztességes eljárást, úgy a továbbiakban nincs miről beszélni, ha ezek adottak, akkor csak az eljáró tanács elnökén és tagjain múlik az, hogy a konkrét egyedi etikai ügy elbírálására szolgáló eljárás tisztességesen megy-e végbe vagy sem. Tehát logikai sorrendben első feltétel (mintegy előfeltétel) az eljárási szabályok tisztességes volta, második feltétel az eljárás lefolytatásának tisztességes volta. E helyen vonnék párhuzamot Czine Ágnes alkotmánybíró 2020-ban megjelent monográfiájában kifejtett azon megállapításával, melyben az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatát tartja követendőnek, mely szerint általános értelemben „egy eljárás tisztességességét mindig esetről esetre lehet csak megítélni, a konkrét ügy körülményeinek figyelembevételével”. Rámutat arra, hogy ugyan az egyes alkotmánybírói döntések esetről-esetre határozzák meg a tisztességes eljáráshoz megkövetelt ismérveket, azonban nevesíteni lehet számos olyan követelményt, amelyeknek meg kell felelnie egy (nem konkretizált típusú) eljárásnak ahhoz, hogy azt tisztességesnek minősíthessük.¹³ Az V/2.3. pont rögzíti, hogy „az etikai tanácsok tagjai tevékenységükben függetlenek”. Hogy ez mennyire valósul meg a gyakorlatban, az attól is függ, hogy az összeférhetlenségi szabályokat betartják-e az egyes tanácsok tagjainak összeállítása során, de e helyen leginkább arra lehet álláspontom szerint gondolni, hogy érheti-e hátrány az eljáró etikai tanács tagjait az etikai eljárásban végzett tevékenysége, az ott meghozott döntése (szavazata) miatt. Párhuzamot lehet vonni a szakszervezeti tisztségviselők függetlenségét biztosító garanciális munkajogi rendelkezéssel, melynek lényege az, hogy a szakszervezeti

– gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre e törvény büntetés kiszabását rendeli.”

¹³ Czine Ágnes: A tisztességes bírósági eljárás - Audiatur et altera pars, HVG-ORAC, Budapest, 2020, 42. o. (a szerző a nevesíthető követelményekre vonatkozó megállapítása kapcsán tucatnyi alkotmánybírói határozatra, illetve egyes határozatok indoklására hivatkozik.)

tisztségviselő (jellemzően elnök, főtitkár), aki tevékenységének kifejtése, tisztségének ellátása során szükségszerűen konfliktusba kerül a munkáltatójával, nem menthető fel jogviszonyából a szakszervezeti tevékenysége, döntése miatt. Részletes szabályozás hiányában a függetlenség kódexbeli deklarációja csak korrekt jogalkalmazás mellett érvényesülhet, mert nem attól lesz valaki független – akár csak a tevékenységére leszűkítve –, mert ezt egy norma kijelenti. A függetlenséget biztosító garanciális háttér szabályok hiányában mindez csak egy üres deklaráció.

Az V/3.3. pontban szabályozott hatásköri, illetékességi, személyi és területi hatályra vonatkozó rendelkezések részletes kifejtést nem igényelnek; a vármegyék mentén megszervezett közigazgatáshoz hasonlóan első fokon a területi (azaz vármegyei) etikai bizottság (a továbbiakban: TEB), másodfokon az országos etikai bizottság (a továbbiakban: OEB) fog eljárni etikai ügyben, azaz minden vármegyében fel kell tudni állítani a TEB-et, még ha a legkisebb vármegyékben elenyésző számú etikai eljárás indul is évente. Ez alól a szabály alól csak az összeférhetetlenség miatti kizárás, az ügyek egyesítése vagy a más vármegyébe „költözött” kormánytisztviselő esete jelent kivételt az elsőfokú eljárásokban. Az eljárás alá vont kormánytisztviselő által meghatározott illetékesség a római jogra visszavezethető „actor sequitur forum rei” elvet követi, mely a magyar polgári, közigazgatási perrendtartásban is irányadó és a büntetőeljárásban is érvényesül. Mivel eszerint a felperes az alperes illetékes bíróságánál perelhet¹⁴, nem a bejelentő lakóhelye lesz a mérvadó annak eldöntésekor, hogy melyik vármegyében működő TEB járhat el, hanem az eljárás alá vont kormánytisztviselő lakóhelyéhez igazodik az illetékesség. A háromtagú etikai tanács számosságát tekintve a klasszikus munkaügyi perek elsőfokú tanácsaihoz hasonlatos, ahogyan egy ilyen munkaügyi perben a két ülnök együttesen leszavazhatja a tanács elnökét (aki hivatásos bíró), úgy a TEB is többségi döntést hoz, amely azt is jelenti, hogy az elnök az őt megillető egyetlen szavazatával kisebbségi állásponton maradhat. Ha pedig a kormánytisztviselők elsőfokú közszolgálati jogvitájához (munkaügyi peréhez) hasonlítjuk az etikai eljárást, úgy látható, hogy az igazságos döntést a „több szem többet lát” népi bölcsességből kiindulóan jobban szavatolni képes háromtagú (jellemzően jogvégzett tagokból és elnökből álló) etikai tanácshoz képest ezekben a perekben az egyesbírónak kell törvényes, igazságos ítéletet hoznia. A „Justizmord” bekövetkezésének matematikai valószínűsége a háromtagú tanács által hozott döntések esetén alacsonyabb, mint az egyszemélyi döntések következtében.

A felelősséget kizáró okok tételes eseteivel (V/4. pont) kapcsolatban némi párhuzamot lehet felfedezni a magyar büntetőeljárások, szabálysértési eljárások és az etikai eljárások között, mégis szükségesnek tartom megemlíteni az előjáró utasításának – érthető módon nem szabályozott – esetét, melyhez a katonai büntetőjog analógiáját (előjáró parancsa) hívom segítségül. A büntethetőséget kizáró okok között, a Btk. 130. § (1) bekezdésében található azon felelősséget kizáró szabály, mely szerint: „Nem büntethető a katona a parancsra végrehajtott cselekményért, kivéve, ha tudta, hogy a parancs végrehajtásával bűncselekményt követ el.” Ehhez kapcsolódik az a kiegészítő szabály, mely szerint: „A parancsra elkövetett bűncselekményért a parancsot adó is tettesként felel, ha a katona tudta, hogy a parancs végrehajtásával bűncselekményt követ el, egyébként a parancsot adó közvetett tettesként felel.” A közigazgatásban uralkodó hierarchikus viszonyok következtében előfordulhat, hogy a kormánytisztviselő jogellenes, extrém esetben pedig olyan utasítást kap vezetőjétől, amely tartalmát tekintve a katonai előjáró hasonló jellegű parancsához hasonló. Ilyenkor a közszolgálati

¹⁴ A latin idézet magyar fordítása a DictZone internetes oldalon közzétett szótár alapján.

jogviszonyra vonatkozó anyagi jogi szabályok által előírt módon kell eljárni, senkit nem lehet arra utasítani, hogy azt utasítás teljesítésével bűncselekményt kövessen el¹⁵. A kurrens anyagi büntetőjogi tankönyvirodalom sajátos módon a törvényben külön tárgyalt előjáró parancsára, mint felelősséget kizáró okra a tévedés egyik eseteként tekint. Ennek kapcsán megállapítja, hogy eme – csupán katonai életviszonyok között releváns – büntethetőségi akadály dogmatikai besorolása vitatott, azonban a bűnösséget kizáró okok közötti elhelyezés azon az alapon indokolható, hogy „a bűncselekményt megvalósító parancsot végrehajtó katona lényegében tévedésben van: nem tud arról, hogy a parancs végrehajtásával bűncselekményt valósít meg”.¹⁶ Nyilvánvaló, hogy tisztességesen lefolytatott etikai eljárásban, amennyiben ennek esete felmerül, vizsgálni kell, hogy etikai szabályok tekintetében tévedésben lehetett-e az eljárás alá vont kormánytisztviselő. Más azonban a bűncselekmények és az etikai vétségeket megvalósító cselekmények felismeréséhez kapcsolódó elvárhatóság szintje ugyanazon ember esetében is, következésképpen a tévedés sem ítéltető meg azonos módon. Annak megítélése pedig, hogy a munkahelyi vezető etikai vétség megvalósítását képező utasítása esetkörének helye lenne-e a Kódexben, csak a gyakorlati tapasztalatok ismeretében dönthető el megalapozottan. Bevezetése álláspontom szerint mindenképpen szétfeszítené a Kódex szerkezetét, melynek jelenleg hatályos változata a „hivatali életviszonyokat” túl általánosan szabályozza ahhoz, hogy a felelősséget kizáró okok egyikét munkahelyi vezető és beosztott egymás közötti relációjára szűkítse le. A redukció mellett szól a tisztább etikai felelősségi viszonyok írásba foglalásának igénye, ez esetben azonban megfontolandónak tartanám az etikai felelősséget kizáró kényszer vagy fenyegetés akaratot hajlító vagy akaratot megtörő voltának a differenciált kodifikálását, ami a klasszikus büntetőjogi dogmatikában (*vis absoluta*, *vis compulsiva*) hosszú múlttal rendelkező elhatárolási ismérv. Nem lenne ez eltúlzott akkor, ha „a nem beszámítható állapot” mint mentesítő esetkör csak akkor érvényesülne, ha ahhoz az önhibából kivüliség (*actio libera in causa*) feltétele kapcsolódik.

A kapcsolattartásra vonatkozó szabályokat (V/6. pont) két szempontból érdemes tüzetesen megvizsgálni: egyfelől, hogy azok összességükben lehetővé teszik-e azt, hogy az etikai eljárás nem nyilvános volta alapelveinek (V/13.9.) gyakorlati érvényesülését biztosítsák, mely követelmény kétségtelenül a közszolgálati etikai eljárás egyik legfontosabb – és egyben legtöbb problémát felvető – alapelve, másfelől, hogy alkalmasak-e ezen túl az eljárásban résztvevő felek egyenlőségét (melyet a szakirodalom fegyveregyenlőségnek nevez) garantálni. A jelenlegi szabályozás felsorolja a kapcsolattartás, a kommunikáció szinte összes elképzelhető médiumát, azonban már az MKK honlapján található, bejelentés megtételének helyére és egyben módjára mutató link az elektronikus bejelentés (e-papír) megtételét propagálja. Ebből a dokumentáltság okán utólagosan különösebb probléma nem adódhat, ugyanakkor tekintettel arra, hogy a bejelentő nem csak kormánytisztviselő lehet, hanem ügyfél, illetve a jogsértést észlelő harmadik személy is, a fenti megoldás – miután semmilyen jogszabály nem írja elő általánosan az elektronikus ügyintézési kötelezettséget – objektíve kifogásolható. A Kódex alapján a bejelentést a TEB valamely tagjánál vagy elnökénél kell megtenni, következésképpen a kapcsolattartásra vonatkozó szabályokat ebbe a körbe nem lehet beilleszteni, mert az V/6. pontban magának az etikai tanácsnak a kapcsolattartása

¹⁵ Ez alól talán a hivatásos rendvédelmi jogviszonyban álló fedett nyomozók (beépített ügynökök) képezhetnek egészen szoros kivételt, de őket az ilyen bűncselekmények megvalósításáért nem szokták felelősségre vonni.

¹⁶ GÖRGÉNYI Ilona - GULA József - HORVÁTH Tibor - JACSÓ Judit - LÉVAY Miklós - SÁNTHA Ferenc - VÁRADY Erika: Magyar Büntetőjog Általános Rész, Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2019, 211. o.

szabályozott. Ennélfogva nem megengedhető az a jogértelmezés, hogy a bejelentés megtétele alkalmával a bejelentő az etikai tanáccsal érintkezik, mert e grémium csak akkor kerül majd felállításra, ha az eljárás megindítása a bejelentésben foglalt etikai vétség megalapozott gyanújának fennállása miatt ok- és időszerűvé válik, és ezen túlmenően, ha már az összeférhetlenség előzetes vizsgálata is megtörtént. A fenti részletes okfejtés alapján felmerül az a kérdés, hogy nem lenne-e indokolt, hogy a nem hivatalból elrendelt etikai eljárás alapjául szolgáló bejelentés szabályait egzaktabb módon, akár a hivatalból indult eljárás esetkörétől teljesen elkülönülten jelenítse meg a Kódex, de lege ferenda. Annak felvetését sem tartom mellékesnek, hogy a bejelentés megtételének módja (alakszerűsége) részletesebben kerüljön szabályozásra. Ezt az opcionális kodifikációs igényt szakmai alapon álláspontom szerint a vizsgálat elrendelésével megnyíló etikai eljárás zárt jellegének ténye indokolhatja. Ezen túlmenően a zárt eljárás mintegy megköveteli, de legalábbis feltételezi azt, hogy a bejelentés megtételének ténye, illetve annak tartalma (akár csak a bejelentett személy megnevezésére vonatkoztatva azt) kizárólagosan a címzett számára legyen megismerhető, mert evidensnek tűnik, hogy egy nem titokban tartott vagy horribile dictu a nyilvánosság számára direkt módon hozzáférhető etikai bejelentés már nem szükségszerűen biztosítja azt, hogy az maga az eljárás zárt maradjon. Mit is jelent a gyakorlatban az, hogy az etikai eljárás nem nyilvános? Az etikai tárgyalás zárt voltát? Ezen túlmenően az eljárás során keletkezett iratok elkülönült kezelését? Az eljárásban részt vevő felek, azok esetleges jogi képviselői, illetve az ott meghallgatott tanúk, nyilatkozott szakértők titoktartási kötelezettségét? Az eljárás során hozott határozat zártan kezelését? A fenti kérdésekre adott négy igen válasz alapján megkérdőjelezhetővé válik az V. 6. pont létjogosultsága. Komolyan vehető-e a fentiek tükrében az, hogy a kapcsolattartás „... személyesen vagy írásbelinek nem minősülő elektronikus úton (a továbbiakban együtt: szóban)” is gyakorolható? Ha már a személyes kapcsolattartás lehetősége adott, akkor megnyugtató lenne konkrétan és részletesen meghatározni, hogy melyek lehetnek azok az esetek (pl.: felvilágosítás kérés, tárgyaláson való megjelenéssel kapcsolatos akadály jelzése), ahol el lehet térni az elektronikus kapcsolattartástól, mert az a rugalmasság miatt indokolt.¹⁷

A képviselőre, határidőre, elévülésre vonatkozó szabályok az etikai eljárás tisztességessége problémakörében nem vetnek fel olyan aggályokat, amelyek komolyabb említést érdemelnének. Egy ellentmondásra kívánok csupán rámutatni, mely abban áll, hogy a magánindítványra üldözendő bűncselekmények közül gyakrabban előforduló becsületsértés, rágalmazás esetén a feljelentés megtételére egy 30 napos, szubjektív határidő áll a sértett rendelkezésére, mely a bűncselekménnyől történő tudomásszerzést követő napon indul, azonban az egyúttal ilyen büntetőjogi tényállást is megvalósító etikai vétség elkövetése esetén nem létezik ilyen szubjektív határidő, mely az igényérvényesítés általános határidejét ily módon lerövidítené. Ezen messze túlmutat a Kódex, mert az egyáltalán nem tartalmaz szubjektív határidőt, az V/9.1. pont csak annyit mond ki, hogy: „Nem lehet etikai eljárást indítani, ha az etikai vétség elkövetése óta egy év eltelt.” Lehetőség mutatkozik arra, hogy a munkahelyen elkövetett becsületsértés / rágalmazás elszenvedője – akár pusztán az egyébként magánvádas büntetőeljárás

¹⁷ Párhuzamot vonva megállapíthatjuk, hogy a bírósági peres eljárások kapcsán elnöki utasítások és egyéb belső szabályozók alapján ma már többnyire nem tarthatnak informális úton kapcsolatot még a szükséges ügyintézés körében sem a jogi képviselők és a peres felek a bírakkal. A kezelő irodákkal vagy az eljáró bíró lefőjével való személyes, telefonos (ad absurdum telefaxos) kommunikáció is nagyon korlátozottá vált. Mindez nagyobb rugalmatlanságot eredményezett, de az integritás biztosításának, a felek egyenlőségének és a tisztességes eljárás lefolytatásának illetően biztosíthatósága érdekében nem kifogásolható.

nehézségeit és illetékköltségét elkerülendő – alternatív megoldásként igénybe veszi az etikai eljárást jogséremlme későbbi orvoslása érdekében? E kérdésre csak a határozatra, a jegyzőkönyvre és az eljárás lezárása tényének bejelentettel történő közlésére vonatkozó rendelkezések rövid kritikai értékelését követően lehet megnyugtató választ adni.

A határozatokkal kapcsolatosan alapvető probléma az egységes szemlélet alkalmazása, a Kódex V/10.1. pontja ugyanis lakonikus egyszerűséggel deklarálja, hogy „az etikai tanács valamennyi döntését határozati formában hozza meg”. E szabály klauzikáló volta már az V/10.4. pontban tetten érhető, mely a jogerő beállta tekintetében kiemeli a határozatok közül a „nem az ügy érdemére vonatkozó határozat” kategóriáját. Eszerint kell, hogy legyenek érdemi döntések is. Feloldható lenne-e a sántító egybemosódás akkor, ha a Kódex idomulna a jogszabályokban manifesztálódó eljárások által következetesen alkalmazott „dichotóm” szabályozási megoldáshoz, mely szerint vannak határozatok, melyek ügydöntők és ezekhez képest vannak végzések, melyek nem érdemiek, hanem ügyrendiek, azaz az eljáró etikai tanács egyes eljárási cselekményeihez kötődnek? A kérdésre kétféle válasz adható, igenlő válasz esetén elhagyható lenne a körmönfont és zavart keltő „nem az ügy érdemére vonatkozó határozat” kifejezés használata. Sajnálatos módon van azonban egy ennél is komolyabb probléma az egységes határozat fogalom alkalmazása mellett, nevezetesen az, hogy szabályosan jár el az etikai tanács akkor, ha az eljárás lezárásának tényéről értesülő bejelentőt egy külön meghozott határozatban mindössze arról tájékoztatja, hogy az eljárás határozathozattal zárult. Ebből ugyanis nem lehet megtudni, de még kikövetkeztetni sem, hogy az eljárás megszüntetés jogcímén záródott le, merthogy annak valamelyik esete állt fenn (azaz így kellett adott esetben eljárnia az etikai tanácsnak), avagy felelősség megállapításával és etikai szankció alkalmazásával együtt járó érdemi befejezést jelentett a határozat hozatala, ami köznyelvi értelemben egyébként ezt jelenti¹⁸. A jegyzőkönyvvezéssel kapcsolatosan számos problémát meg lehet említeni, melyek közül szabályozási szinten azt tartom kritikusként, hogy a szó szerinti jegyzőkönyvvezés lehetősége nincs a Kódexben megemlítve, holott a büntetőeljárásokban ez alapvető követelmény. Ha szabálytalansági eljárásnak tekintjük az etikai eljárást, akkor az ehhez fűződő jogot legalább *expressis verbis* biztosítani kellene. Az etikai eljárások lazább, becsületbírói jellege azonban megmutatkozik a tárgyalások jegyzőkönyvi dokumentálásának kötetlenebb megvalósíthatóságával. Mindez annak tükrében bírálható, hogy a tanács elnökének tárgyalásvezetési jogköre igen tág az egyes eljárási cselekmények sorrendjének megállapítása kapcsán. Az sincs meghatározva, hogy a tárgyaláson a bejelentőt vagy az eljárás alá vont személyt kell először meghallgatni, a budapesti gyakorlat szerint ez a sorrend alkalmazott, és arról sincs rendelkezés a Kódexben, hogy együttes meghallgatásuknak van-e helye, vagy a bejelentőt és az eljárás alá vont személyt külön-külön hallgatják meg, esetlegesen a kettő kombinálható, ha szembesíteni kell egymással a feleket. Hogyan érvényesülhet a Kódex V/13.3. pontjának utolsó fordulata, mely szerint a tárgyaláson a tanács kihirdeti a határozatot, ha a fent többször említett ökölszabály értelmében az eljárást lezáró érdemi határozat csak az eljárás alá vont személlyel (és jogi képviselőjével) közölhető, a bejelentőt arról nem, csak a lezárás tényéről értesíthető. A fenti ellentmondás szabályozásban tartása a Kódexet és az általa szabályozott etikai

¹⁸ Amennyiben például egy állami adóhatósági adóellenőrzés „határozathozattal” zárul, úgy ebből a – köznyelvben is elterjedt – fogalomból egyértelműen arra következtethetünk, hogy jogsértés történt és valamilyen szankció (pl.: adóbírság, mulasztási bírság) alkalmazására került sor. Párhuzamot vonva az adóellenőrzések és a közszolgálati etikai eljárások terminológiájával, azt tapasztalhatjuk, hogy a határozat szó eltérő tartalommal bír, ami az etikai eljárásban részt vevő felek és jogi képviselőik számára megtévesztő, félrevezető lehet.

eljárásokat hiteltelenné teheti, így abban a néhány ügyben, melyben etikai büntetés kiszabására kerül sor, nem lehet a szankcióknak komoly jelentőséget tulajdonítani.

Összegzés

A közszolgálati etikai joganyagunknak meggyőződésem szerint nem lehet az a funkciója, hogy egyes esetekben, különösen amikor az érintett szerv munkatársai közötti interakcióban történt meg az etikai relevanciával bíró jogsértés, az eljárást közvetlen módon az egyéni jogok, érdekek érvényesítésére lehessen felhasználni. Az etikai eljárás ugyanis nem helyettesítheti a munkaügyi jogvitákat, a közszolgálati pereket, nem helyettesítheti a Közzolgálati Döntőbizottság eljárását¹⁹ sem. Arra sem tehető alkalmassá ez az eljárástípus, hogy közvetlenül polgári peres eljárásokat helyettesítsen ott, ahol a munkajogi jogérvényesítésnek amúgy már nincs létjogosultsága. Közvetlenül jelenleg nem alkalmas ezen funkciók betöltésére, de sajnálatos módon még elősegítésére sem. De lege ferenda azonban álláspontom szerint megfontolandó az, hogy egyes esetekben az etikai eljárás szigorúan eljárásjogi rendelkezéseinek valamilyen arra alkalmas módon történő újrakodifikálásával elérhessük azt, hogy az etikai jogsérelmet szenvedett bejelentő, aki egzisztenciális értelemben függ (vagy még gyakrabban függött) a munkahelyi vezetőitől, előljáróitól és (leginkább közvetlen) munkatársaitól, legalább egy „kivonatos érdemi tájékoztatást” kapjon arról, hogy mi lett a bejelentésével, az annak alapján lefolytatott etikai eljárás milyen eredménnyel zárult, megállapították-e az etikai vétség megsértését, ha igen, mi volt az annak alapjául szolgáló tényállás, továbbá milyen etikai büntetést alkalmazott az eljáró etikai tanács a jogsértővel szemben. Mindez lehetővé tenné azt, hogy legalább közvetve kiaknázható legyen ilyen esetekben az etikai eljárásban lévő azon lehetőség, hogy az etikai döntés érintettel történő valamilyen formában való közlése alapját képezhesse egy, az etikai vétséget elkövető és az elszenvedett fél közötti polgári pernek, melyben vagyoni elégtétel (jellemzően sérelemdíj) érvényesítésére is lehetőség mutatkozna. Azt gondolom, hogy a fentiek biztosítása esetén sokkal nagyobb számban indulnának etikai eljárások – akár még a jogviszony fennállása alatt is. Határozott meggyőződésem, hogy a Kódexben lefektetett etikai szabályok betartásához is csak ez esetben fűződne nagyobb érdeke az érintett kormánytisztviselőknek, mert a közvetett (áttételes) polgári jogi igényérvényesítés lehetőségének árnyékában tudat alatt is másként tekintünk az etikai eljárás jogintézményére. Természetesen elképzelhető olyan szabályozási alternatíva a jövőre nézve, amely a szankciórendszert tovább bővítené, és meghatározott anyagi következményekkel vagy elégtételadással, nyilvános bocsánatkéréssel járó büntetésnemeket vezetne be. Munkahelyi problémák megoldására a munkajog ugyanis nem jelent minden esetben orvosságot²⁰, legyenek azok jogi vagy etikai természetűek.

¹⁹ E fórum eljárását jogszabályban meghatározott esetekben, amikor nem lehet közvetlenül munkaügyi pert (közszolgálati jogvitát) indítani, kötelezően igénybe kell venni. Felmerülhetnek természetesen a Közzolgálati Döntőbizottság eljárásában szereplő ügyek között is etikai jogsértések, de jellemzően e fórum strict munkajogi problémákkal foglalkozik (pl.: felmentés jogellenessége).

²⁰ Kommentár nélkül e helyen elég legyen megemlíteni azt a hatályos szabályozást, mely szerint létezik olyan foglalkoztatási rezsim ma Magyarországon, amelynek személyi hatálya alá tartozó „dolgozók” közvetlenül nem indíthatnak munkaügyi pert az egyéni teljesítményértékelésük tartalmi megállapításaival kapcsolatosan, csak az annak alapján meghozott munkáltatói intézkedés ellen léphetnek fel így.

Irodalomjegyzék

Birher Nándor – Homicskó Árpád Olivér (2011): A munka becsületétől a médiumon keresztül zajló cserefolyamaton át a hivatáserkölcsi kódexig: A munka jelenségének jogelméleti megközelítése a történelemben. Jogelméleti Szemle, 12(4) 1-24. o.

Czine Ágnes (2020): A tisztességes bírósági eljárás – Audiatur et altera pars. Budapest: HVG-ORAC.

Gerencsér Balázs Szabolcs (2012): A közszolgálati etika új kihívásai. In: Szigeti Szabolcs – Frivaldszky János (szerk.) A jó kormányzásról, Elmélet és kihívások. Budapest: JTMR Faludi Ferenc Akadémia Jezsuita Európa Iroda - OCIFE Magyarország, L'Harmattan Kiadó.

Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévay Miklós – Sántha Ferenc – Várady Erika (2019): Magyar Büntetőjog Általános Rész. Budapest: Wolters Kluwer Hungary.

Sóréne Batka Eszter – Sőre Zoltán (2021): Etikus végrehajtás. In: Miskolczi-Bodnár Péter (szerk.) XX. Jogász Doktoranduszok Konferenciája, Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem.

Jogszabályok, etikai kódexek

2012. évi I. törvény a Munka Törvénykönyvéről (Mt.)

2018. évi CXXV. törvény a kormányzati igazgatásról (Kit.)

2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (Btk.)

Magyar Kormánytisztviselői Kar Hivatásetikai Kódexe, webhely: <https://mkk.org.hu/node/485>, letöltés dátuma: 2023. december 9.

Rendvédelmi Hivatásetikai Kódex és Etikai Eljárási Szabályzat, webhely: [https://korrupciomegelozes.kormany.hu/download/4/68/70000/Rendvedelmi Hivatásetikai Kódex.pdf](https://korrupciomegelozes.kormany.hu/download/4/68/70000/Rendvedelmi_Hivatasetikai_Kodex.pdf), letöltés dátuma: 2023. december 9.

A Magyar Bírósági Végrehajtói Kar Etikai Szabályzata, webhely: https://mbvk.hu/wp-content/uploads/2021/09/etikai_szabalyzat.pdf, letöltés dátuma: 2023. december 9.

PROCEDURAL RULES IN THE CODE OF PROFESSIONAL ETHICS OF THE HUNGARIAN GOVERNMENT OFFICIALS CORPS.²¹ REGARDING THE WHISTLEBLOWER'S HOPE FOR HIS RIGHT TO A FAIR TRIAL

NORBERT VARGA

In my present study I examine the effective provisions of the Code of Professional Ethics of the Hungarian Government Officials Corps. (hereinafter referred to as: Code) with special attention to its procedural rules. The first part of the Code contains such ethical principles that are binding to all Hungarian government officials, on the other hand it can be affirmed that the intentional or negligent violation of these principles constitutes an ethical misconduct. Given that these ethical provisions are cogent rules and no grey zone exists in these cases, the ethical procedure can be considered an irregularity procedure by its nature which aims to determine whether an ethical misconduct has previously been committed and if so the competent ethical councils have to apply an ethical sanction after a just and fair non-public ethical procedure has been carried out by themselves. According to the present regulation two types of ethical sanctions are incorporated in the Code: warning and reprimand, the latter is the stricter one. In this study I do not aim to analyze whether it is acceptable that the Code incorporates both the substantive legal rules and the procedural provisions as well, I do not even give a comprehensive analysis of the relevant Hungarian professional ethical codes and I also do not present the historical development of the Code. My goal with publishing this scientific paper should be to draw the reader's kind attention to those problems that arise from the effective regulation as the whistleblower's right to a fair ethical trial is not fully guaranteed in Hungary even if the ethical procedure in case has been conducted with the best goodwill and equity formerly. I hope that I can provide the professional community with some reference points in order to rethink the necessity of the rectification of the Code which can be based on a scientific approach so that the officials do not need to wait for a possible political solution that can easily be changed at any time. Ethical rules are permanent, consequently ethical procedures carried out on the basis of the Code should have the function to optimize the chance of the whistleblowers to enforce their right in case of any ethical violations in which they have become victims because labour law solutions cannot be applied directly in all cases.

Keywords: government official, Hungarian Government Officials Corps., Code of Professional Ethics, ethical procedure, labour law, ethical misconduct

²¹ Megjegyzendő, hogy a hivatalos angol fordítás alapja a Magyar Kormánytisztviselői Kar Alapszabályának I.1.3. alpontjában lévő tartalom. A szerző ezt a fordítást nem tartja teljesen akkurátusnak, helyesebbnek tekinti a „Hungarian Government Officials 'Bar” fordítást, melyben a „bar” a „kamara” pontos fordítása, ld. Budapesti Ügyvédi Kamara esetében a „bar” kifejezést. Helyesebb lett volna ennél még a Magyar Ügyvédi Kamara Alapszabálya I.4. pontjában található „Hungarian Bar Association” mintájára a „Hungarian Government Officials 'Association” fordítás, melyben az is kifejezést nyer, hogy az MKK területi szervekből áll, melyek központi felettes szerve az országos szerv. A „corps.” eredeti jelentése a „corporation” szó rövidítése, mely nagyvállalatokra, részvénytársaságokra használt terminus technikus az angolszász nyelvterületen. Azonban arra is mutatkozik lehetőség, amennyiben az MKK kamarai jellegét kívánjuk az angol fordításban kihangsúlyozni, hogy a „chamber” szót használjuk, melynek szó szerinti fordítása „kamara”, ezzel mintegy koherenssé tennénk legalább az idegen nyelvű elnevezést, mert a Kar polgári jogi értelemben köztisztületnek minősül, rá státuszából adódóan ugyanazok az alapvető szabályok vonatkoznak, mint a többi köztisztületre.